

MASARYKOVA UNIVERZITA

Filozofická fakulta

Émilie Du Châtelet, femme de lettres

Habilitační práce

Brno 2016

PhDr. Dagmar Pichová, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem předloženou habilitační práci vypracovala samostatně a použila pouze citované zdroje.

V Brně, dne 28. listopadu 2016

Poděkování

Za poznámky a připomínky k textu děkuji kolegům a přátelům Danielu Špeldovi, Petru Dytrtovi, Daniele Čadkové, Ondřeji Čadkovi, Kláře Dvořákové, Jakubu Máchovi a Ludmile Hübschtové. S cizojazyčnými materiály mi ochotně pomohly Mélanie Morinière a Audrey Duru, za jazykovou korekturu vděčím Heleně Pavlincové. Děkuji dále Ruth Hagenruber, Aně Rodrigues a Hertě Nagl-Docekal za konzultaci některých problematických částí spisu. Velkou inspirací a vzorem pro mě zůstávají Francis Claudon, Petr Kyloušek, Jan Zouhar a Josef Krob, kterým děkuji za jejich důvěru a podporu.

Markovi, Haně a Štěpánovi bych ráda poděkovala za trpělivost a shovívavost.

Obsah

Úvod	6
Život	15
I. Republika vzdělanců a <i>femmes de lettres</i>	25
I. 1. Republika vzdělanců	25
I. 2. Gens de lettres, philosophes, savants	30
I. 3. „Querelle des femmes“	35
I. 4. Francie	38
I. 5. Kartezianismus a věda pro ženy	43
I. 6. Maskulinizace vědy	46
II. Soudobá recepce osobnosti Émilie Du Châtelet	51
II. 1. Portréty Émilie Du Châtelet	51
II. 2. „Překvapivý úkaz“	55
II. 3. Voltairova Émilie, Émiliiin Voltaire	60
II. 4. Émilie Du Châtelet o sobě	69
III. Cesty Émilie Du Châtelet k prosazení v Republice vzdělanců	72
III. 1. Émilie Du Châtelet o postavení žen	72
III. 1. 1. Štěstí pro ženy	77
III. 1. 2. Ženy a výchova dětí	79
III. 2. Korespondence Émilie Du Châtelet	81
III. 3. Émilie Du Châtelet v Republice vzdělanců	89
IV. Přínos Émilie Du Châtelet vědě a vědecké popularizaci	95
IV. 1. „Popularizace vědy“	95
IV. 2. Popularizační práce Émilie Du Châtelet: překlady, komentáře, <i>Základy fyziky</i>	102
IV. 2. 1. Překlady a komentáře překladů	102
IV. 2. 2. <i>Základy fyziky</i> jako didaktická syntéza	107
IV. 3. Émilie Du Châtelet a minoritní tradice v dějinách vědy a filozofie	110
IV. 3. 1. <i>Pojednání o ohni a jeho šíření</i>	110
IV. 3. 2. <i>Základy fyziky</i> : syntéza mechaniky a metafyziky	113
IV. 3. 3. <i>Forces vives</i>	117
IV. 3. 4. Polemika s Mairanem	122
IV. 3. 5. Recepce <i>Základů fyziky</i>	130

Závěr	135
Summary	139
Bibliografie	142
Obrazová příloha	163

Úvod

Múza a ochránkyně Voltaira – tak je v literatuře 19. a 20. století nejčastěji zmiňována Émilie Le Tonnelier de Breteuil, madame Du Châtelet¹ (1706–1749). I když je soužití a spolupráce s Voltairem významnou součástí intelektuální biografie Émilie Du Châtelet, v současné době badatelé připomínají její vlastní příspěvky k filozofii a vědě a upozorňují na originalitu úvah věnovaných lidskému štěstí a postavení žen. I předkládaná práce si klade za cíl rozšířit znalosti o díle Émilie Du Châtelet a o soudobých diskuzích, do nichž svými texty zasáhla. Dříve než popíši cíle a strukturu svého spisu, představím stručně historické přístupy k dílu Émilie Du Châtelet. Tento přehled umožní lépe situovat hlavní teze práce a zvolenou metodologii.

Recepce osobnosti Émilie Du Châtelet se měnila již v průběhu 18. století. Svými současníky byla Du Châtelet považována za výjimečnou ženu, vědeckými texty a korespondencí se jí podařilo získat respekt evropských vzdělanců. Za svého života vydala několik odborných prací, některé z nich dokonce pod vlastním jménem, což tehdy nebylo pro ženy obvyklé. Zejména dílo *Základy fyziky* (*Institutions de physique*, 1740) vzbudilo zájem evropských vzdělanců a bylo velmi rychle přeloženo do němčiny a italštiny. Émilie Du Châtelet se v roce 1746 stala členkou akademie věd v Bologni a objevila se v soupisech významných evropských učenců, například v *Bildersal heutiges Tages lebender, und durch Gelahrheit berühmter Schriftsteller* (1745).²

Po její náhlé smrti v roce 1749 vyšlo ještě několik jejích textů, například reedice *Pojednání o povaze ohně a jeho šíření* (*Dissertation sur la nature et la propagation du feu*, 1752). Rovněž její překlad a obsáhlý komentář Newtonových *Principií* vyšel až posmrtně v roce 1756 (kompletní vydání až

---

¹ Du Chastelet či Du Chastellet podle francouzského pravopisu 18. století. Objevuje se i varianta jejího jména ve formě „du“, v sekundární literatuře je ovšem častější pravopis zvolený v této práci.

² Brucker, Johann Jakob. *Bildersal heutiges Tages lebender, und durch Gelahrheit berühmter Schriftsteller [...]*. Augspurg: Joh. Jakob Haid, 1745. Cf. Iverson, John R. A Female Member of the Republic of Letters: Du Châtelet's Portrait in the *Bildersal [...]* berühmter Schriftsteller. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 35–64. Názvy časopisů, katalogů a tituly doplňující sekundární literatury nepřekládám.

roku 1759), a teprve poté vzbudil ohlas vzdělané veřejnosti.³ Obsáhlá recepcí jejího díla se objevuje i v *Encyklopedii*. D'Alembert přímo jmenuje Émilii Du Châtelet v hesle „Newtonianisme“⁴ mezi hlavními zprostředkovateli Newtonova myšlení ve Francii. Její odborné texty jsou navíc použity i v jednotlivých encyklopedických heslech, ačkoliv ve většině případů bez bibliografických odkazů a uvedení jména autorky.

I ve druhé polovině 18. století nalezneme publikace dokazující zájem o dílo Émilie Du Châtelet. V roce 1771 byla například zařazena do přehledové publikace *Galerie française ou portraits d'hommes et femmes célèbres*.⁵ Pravidelně také byla uváděna mezi slavnými ženami 18. století, například v katalozích *Histoire littéraire des femmes françaises* (1769) či *Femmes célèbres de toutes les nations avec leurs portraits* (1788).⁶ Na sklonku století vychází poprvé tiskem její *Rozprava o štěstí* (*Discours sur le bonheur*, 1779) a první výběry z dochované korespondence.⁷ Ještě v roce 1789 vyjadřuje Condorcet svůj obdiv k osobnosti Émilie Du Châtelet, jež podle něj „překonala všechny předsudky silou svého charakteru a rozumu“.⁸ Na sklonku 18. století a zejména pak v 19. století se však recepcí díla Émilie Du Châtelet proměnila a omezila na reflexi jejího vztahu s Voltairem a s básníkem Saint-Lambertem. Způsob, jakým byla Du Châtelet v literatuře dále popisována, byl ovlivněn také vzpomínkami Voltairova tajemníka Longchampa z roku 1826, které jsou však v současnosti považovány za skandalizující a nevěrohodné.⁹

---

³ Např. ohlasy a recenze v *L'année littéraire, Journal encyclopédique* atd. Cf. Kølving, Ulla. Bibliographie chronologique d'Émilie Du Châtelet. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 350–351.

⁴ Cf. článek „Newtonianisme“. *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. Neufchastel: Samuel Faulche, t. XI, 1765.

⁵ *Galerie française, ou Portraits des hommes et des femmes célèbres qui ont paru en France [...]*. Paris: Hérisant le Fils, t. I, 1771.

⁶ La Porte, Joseph de, Lacroix, Jean-François de. *Histoire littéraire des femmes françaises*. Paris: Lacombe, t. IV, 1769; Ternisien d'Haudricourt, F. *Femmes célèbres de toutes les nations avec leurs portraits [...]*. Paris: Ternisien d'Haudricourt, 1788.

⁷ Například v roce 1788 vychází několik jejích dopisů v souboru korespondence Fridricha II. *Oeuvres posthumes de Frédéric II, roi de Prusse*. Berlin: Voss et fils, t. X et XII, 1788.

⁸ „[...] supérieure à tous les préjugés par la force de son caractère comme par celle de sa raison.“ Cf. Condorcet. *Vie de Voltaire*. In *Œuvres de Voltaire*. Ed. Louis Moland, Paris: Garnier, t. I, 1883, s. 212–213.

⁹ Sébastien G. Longchamp (1718–1793) pracoval pro Voltaira v letech 1746–1751. V osmdesátých letech 18. století s ním vedl Voltairův obdivovatel abbé Decroix rozhovory, které pak vydal v roce 1826 jako Longchampovy *Vzpomínky na Voltaira a jeho práce*

Na změnu přístupu k životu a dílu Émilie Du Châtelet v 19. století měla vliv i francouzská spisovatelka Louise Coletová (1810–1876), dnes známá především jako partnerka Gustava Flauberta. V roce 1845 vyšly její péčí Émiliiny milostné dopisy Saint-Lambertovi, které přispěly k formování jejího obrazu jako vášnivé a nespoutané ženy, což bylo přitažlivé pro tehdejší romantickou senzibilitu. Vlivný byl i text Louise Coletové v *La Revue des Deux Mondes*, kde srovnala Du Châtelet s Rousseauem, „který popisoval lásku tak, jak ji Mme Du Châtelet prožívala“.¹⁰ Coletová si byla vědoma zkreslení v historických pramenech a omezeného vnímání Émilie Du Châtelet pouze jako Voltairovy společnice. Na začátku svého článku Coletová konstatuje: „Historikové a moralisté k ženám přistupují podobně jako k poraženým národům – jejich osobnosti blednou, ztrácejí se či splývají s osobnostmi mužů, kteří nad nimi vynikali. To, co v nich bylo originálního, skvělého a v některých případech i geniálního, se chápe pouze jako odraz ducha slavných mužů, které milovaly.“¹¹ Přesto i sama Louise Coletová přispěla k nepřesné recepci, která se v 19. století zaměřila výhradně na sentimentální život a vášnivý temperament Émilie Du Châtelet.

Pohled druhé poloviny 19. století byl dále výrazně ovlivněn Sainte-Beuvovým představením Du Châtelet v *Causeries de Lundi* z roku 1850 a charakteristikou Edmonda a Julesa Goncourtových v díle *Žena v osmnáctém století* (*La femme au dix-huitième siècle*, 1862).¹² Sainte-Beuve se Du Châtelet věnoval ve dvou textech (*causeries*): „Lettres de Mme de Graffigny, ou Voltaire à Cirey“ a „Mme Du Châtelet, suite de Voltaire à Cirey“.¹³ Sainte-Beuve se ve svých textech snaží přistupovat k Émilii

---

(Mémoires sur Voltaire et sur ses ouvrages).

¹⁰ „[...] Rousseau, qui peignait l’amour comme Mme Du Châtelet l’avait ressenti [...]“ Colet, Louise. Mme Du Châtelet. Lettres inédites au maréchal de Richelieu et à Saint-Lambert. *La Revue des Deux Mondes*. t. XI, septembre 1845, s. 1052.

¹¹ „Les femmes sont un peu traitées par les historiens et par les moralistes comme on traite les nations vaincues, c’est-à-dire que leur personnalité s’efface, disparaît, ou tout au moins se confond dans celle de l’homme qui les a dominées. Ce qu’elles eurent d’originalité, de grandeur, et quelquefois de génie, ne leur est reconnu que comme un reflet de l’esprit de l’homme célèbre qu’elles ont aimé.“ Ibid., s. 1011–1012.

¹² Těmto dvěma portrétům z 19. století se věnuje Nanette Lecoatová v článku „Le génie de la sécheresse: Mme Du Châtelet in the Eyes of her Second Empire Critics“. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Ed. Judith P. Zinsser and Julie C. Hayes, SVEC 01, Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 292–307. Recepci díla Émilie Du Châtelet se věnuje i dizertační práce Lydie D. Allenové *Physics, Frivolity, and Madame Pompon-Newton: The Historical Reception of the Marquise Du Châtelet from 1750–1996*. University of Cincinnati, 1998.

¹³ Sainte-Beuve, Charles-Augustin. Lettres de Mme de Graffigny, ou Voltaire à

Du Châtelet nezaujatě a zdůrazňuje její intelektuální kvality, přesto i on klade důraz na její city a ohnivou povahu projevující se ve vztazích s Voltairem a Saint-Lambertem.

Odlišná je recepcí Du Châtelet ve výše uvedeném textu bratrů Goncourtových. Autoři se detailně zabývají životem žen z vyšší společnosti 18. století a popisují jejich pocit „vnitřní nespokojenosti“ (*malaise intérieur*),¹⁴ vnímání prázdnoty a hledání rozptýlení. Autoři jsou skeptičtí ohledně intelektuálních schopností a možností žen, což se projevuje i v jejich negativním přístupu k Émilii Du Châtelet. Recepce jejího díla byla v 19. století narušena také neustálými spekulacemi o autorství jejích textů, které byly připisovány matematikům Clairautovi či Koenigovi, s nimiž své odborné práce konzultovala. Osobnost Émilie Du Châtelet se postupně vytratila z prací historiků vědy a filozofie z důvodu jejího minoritního postavení – nejen jako ženy, ale i jako představitelky syntetizujícího přístupu k vědě a filozofii, jenž byl od poloviny 18. století postupně nahrazen oddělením disciplín a snahou nesměšovat oblasti jejich výzkumu.¹⁵

Recepce v první polovině 20. století přejímá pohled předchozího století a zaměřuje se především na milostný vztah Émilie Du Châtelet s Voltairem a Saint-Lambertem.¹⁶ Z odlišné perspektivy nahlíží na její dílo Gaston Bachelard. V *Psychoanalýze ohně* (*La psychanalyse du feu*, 1938)¹⁷ se Du Châtelet objevuje jako příklad vědkyně, jejíž představy o ohni jsou ovlivněny sněním a nemají tak dostatečnou vědeckou hodnotu. Bachelardův přístup ilustruje další ze stereotypů, které byly ve 20. století spojovány s dílem Émilie Du Châtelet. Její vědecký odkaz byl v *Psychoanalýze ohně* zastíněn obrazem ženy, jež podléhá imaginaci a svému temperamentu a nemůže tak patřit mezi spolehlivé odborné autority.

Ve 40. letech 20. století konečně dochází ke zlomu ve vnímání Émilie

---

Cirey; Madame Du Châtelet. Suite de Voltaire à Cirey. *Causeries du lundi*. Paris: Garnier Frères, t. II, 1850, s. 208–225 a s. 266–285.

¹⁴ Goncourt, Edmond a Jules de. *La femme au dix-huitième siècle*. Paris: Firmin Didot, 1862.

¹⁵ Zinsser, Judith P. The Many Representations of the Marquise Du Châtelet. In *Men, Women, and the Birthing of Modern Science*. Ed. Judith P. Zinsser. DeKalb: Northern Illinois University Press, 2005, s. 62.

¹⁶ Například Maurel, André. *La Marquise Du Châtelet, amie de Voltaire*. Paris: Hachette, 1930 a Hamel, Frank. *An Eighteenth-Century Marquise: a Study of Émilie Du Châtelet and her Times*. London: Stanley Paul and Company, 1910.

¹⁷ Bachelard, Gaston. *Psychoanalýza ohně*. Praha: Mladá fronta, 1994. Přel. J. Hamzová.

Du Châtelet. Ira O. Wade¹⁸ publikuje její rukopisy nalezené ve Voltairově knihovně v Petrohradu, což vedlo k obnovenému zájmu badatelů i o již dříve vydané a známé texty. Wade opatřil rukopisy komentáři, které pomohly znovu ocenit význam autorky v dějinách vědy a filozofie. I když významně přispěl k přehodnocení vlivu Émilie Du Châtelet na Voltaira, i Wade chápal její dílo spíše jen jako zdařilou kompilaci soudobých teorií než jako originální příspěvek k vědě a filozofii 18. století. Podobně důležitým počinem bylo pak Bestermanovo souborné vydání korespondence Émilie Du Châtelet (1958), jež do dnešní doby zůstává kritickou edicí.¹⁹ Cenným příspěvkem byla i práce Reného Vaillota, který je autorem monografie *Madame du Châtelet* (1978).²⁰ Vaillot rovněž přispěl do monumentálního souboru *Voltaire ve své době* (*Voltaire en son temps*, 1985), kde v textu „Avec Madame Du Châtelet“ upravil některé stereotypní představy o jejím životě a díle.²¹

Přesto i ve druhé polovině 20. století převládá romantizující pohled na Émilii Du Châtelet, jak ostatně ukazují i populární romány o jejím životě, jejichž autory jsou Nancy Mitfordová (*Voltaire in Love*, 1957; česky *Zamilovaný Voltaire*, 2002), Samuel Edwards (*Divine Mistress: The life of Émilie Du Châtelet*, 1971) a David Bodanis (*Passionate Minds*, 2006 a *E = mc². A Biography of the World's Most Famous Equation*, 2000; česky *E = mc². Životopis nejslavnější rovnice*, 2002). Již z názvů těchto děl je zřejmé, z jaké perspektivy je stále nahlíženo na Émilii Du Châtelet. I nedávno vydaný a do češtiny přeložený román Hanse Joachima Schädlicha *Veličenstvo, chvátám*²² přináší částečné zkreslení vztahu Émilie Du Châtelet a Voltaira, zde v souvislosti s jejich korespondencí s Fridrichem II. Rovněž v některých odborných publikacích věnovaných francouzskému 18. století přetrvává zkreslený pohled na dílo a osobnost Émilie Du Châtelet. Například Jonathan I. Israel ve své obsáhlé a vlivné

---

¹⁸ Wade, Ira O. *Voltaire and Madame du Châtelet: an Essay on the Intellectual Activity at Cirey*. Princeton: Princeton University Press, 1941. Kritickou edicí je následující publikace v knize *Studies on Voltaire. With Some Unpublished Papers of Mme du Châtelet*. Princeton: Princeton University Press, 1947.

¹⁹ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I, II*. Publiées par Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1958. V brzké době se očekává nová edice korespondence, kterou připravují Ulla Kölvingová a André Magnan.

²⁰ Vaillot, René. *Madame du Châtelet*. Paris: Albin Michel, 1978.

²¹ Vaillot, René. Avec Madame Du Châtelet. In *Voltaire en son temps*. Ed. René Pomeau. Paris: Fayard / Voltaire Foundation, t. I, 1995, s. 277–612.

²² Schädlich, Hans Joachim. *Veličenstvo, chvátám*. Praha: Argo, 2014. Přel. V. Slezák.

práci *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650–1750* (2001)²³ zmiňuje Du Châtelet velmi stručně pouze na dvou stranách (85–86) a v rejstříku je uvedena jako „Châtelet, Gabrielle-Émilie, marquise du (1706–1749), Voltaire’s mistress“. V následující Israelově práci *Enlightenment Contested. Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670–1752* (2006)²⁴ si markýza příliš svou pozici nevylepšila. I když ji tentokrát Israel jmenuje na osmi stranách, v rejstříku se objevuje tato rozšířená charakteristika: „Châtelet, Gabrielle-Émilie, marquise du (1706–1749), *philosophe* and mistress of La Mettrie, Maupertuis, and Voltaire.“ (sic!)

V posledních dvou dekadách nicméně výrazně vzrostl zájem o její život a dílo, i v souvislosti s 300. výročím jejího narození. Texty Émilie Du Châtelet se objevily například v popularizační antologii *Nejkrásnější stránky z osvícenství* (*Les plus belles pages des Lumières*, 2013) a esej *Rozprava o štěstí* se stal součástí programu maturitní zkoušky.²⁵ O osobnosti Émilie Du Châtelet vznikla dokonce opera a životu na jejím zámku v Cirey se věnoval televizní film.²⁶ Du Châtelet se v roce 2006 dočkala i detailního životopisu z pera přední znalkyně jejího díla Judith P. Zinsserové.²⁷

U příležitosti výročí byly uspořádány významné konference, jež vyústily do inspirativních sborníků.²⁸ Ve Francii byl dokonce ve stejném roce založen *Institut Émilie Du Châtelet* pro feministicky orientovaný výzkum, jedná se o první podobně zaměřenou instituci ve Francii. Americká univerzita Duke zařadila Émilii Du Châtelet do svého projektu *Vox*,²⁹ věnovanému ženám v dějinách filozofie. O její dílo se nyní zajímají

---

²³ Israel, Jonathan I. *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650–1750*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

²⁴ Israel, Jonathan I. *Enlightenment Contested: Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670–1752*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

²⁵ *Les plus belles pages des Lumières*. Présenté par Catherine Bouttier. Paris: Bibliomnibus, 2013. *Discours sur le bonheur* byl v programu maturitní zkoušky z francouzské literatury v roce 2016.

²⁶ Například opera *Émilie* (2010) finské skladatelky Kaiji Saariaho, televizní film *Divine Émilie* (2007, režie Arnaud Ségnac) a divadelní hra Lauren Gundersonové *Emilie: La Marquise Du Châtelet Defends her Life Tonight* (2011).

²⁷ Zinsser, Judith P. *Émilie Du Châtelet. Daring Genius of the Enlightenment*. New York: Penguin Books, 2007. Text byl poprvé publikován v roce 2006 pod titulem *La Dame d'Esprit. A Biography of the Marquise Du Châtelet*.

²⁸ *Madame Du Châtelet. La femme des Lumières*. Sous la direction d'Élisabeth Badinter et Danielle Muzerelle. Paris: BNF, 2006; *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit.

²⁹ Citováno 16. srpna 2016. Dostupné z: <http://projectvox.library.duke.edu/pg/>

historikové filozofie, představitelé feministické filozofie i badatelé zabývající se filozofií vědy. Zejména v poslední oblasti se v nedávné době objevilo několik zásadních textů, které se zabývají vědeckou činností Émilie Du Châtelet, například práce Ruth Hagengruberové a Sarah Huttonové.³⁰ Právě tato část jejího myšlení se dnes chápe jako filozoficky nejvýznamnější – vlivná *Stanford Encyclopedia of Philosophy*³¹ se v jejím medailonu zabývá výhradně tématy, která se objevují v práci *Základy fyziky*.

Dalším podnětem k obnovení zájmu o Émilii Du Châtelet bylo objevení rukopisů ze ztracené knihovny zámku v Cirey v roce 2010. Zámek se v roce 1789 dostal do rukou Madame de Simiane (roz. de Damas) a zůstal v majetku rodiny de Damas do konce 19. století. Během Francouzské revoluce byl zámek vydrancován, a proto bylo velkým překvapením, když se ukázalo, že knihovna zámku (včetně dochovaných rukopisů Émilie Du Châtelet a Voltaira) byla přemístěna do nedalekého domu rodiny, kde v krabicích na půdě přečkala více než dvě stě let. V říjnu 2012 byly nalezené rukopisy prodány v dražbě v Paříži. Mezi těmito texty jsou například rukopis Voltairovy práce *Základy Newtonovy filozofie* (*Éléments de la philosophie de Newton*), jenž obsahuje poznámky obou autorů, dva rukopisy spisu Émilie Du Châtelet o optice, její pracovní poznámky o geometrii, aritmetice atd. Zejména v případě rukopisů o optice se jedná o významný objev, protože tato práce byla zatím známa jen z fragmentu zachovaného ve Voltairově pozůstalosti v Petrohradu. Badatelé postupně zpřístupňují tyto cenné příspěvky ke studiu díla Émilie Du Châtelet.

V českém prostředí je Du Châtelet a její dílo stále velmi málo známé. Český čtenář se s jejím jménem mohl setkat v překladech výše zmíněných románů a v některých popularizačních publikacích, například v knize Ivo Krause *Fyzika od Tháleta k Newtonovi*.³² Z publikací věnovaných Émilii Du Châtelet je třeba zmínit německy psaný článek matematiků Terezy Jindrákové a Jaroslava Foly,³³ který je však vzhledem k jeho vysoké

---

³⁰ Cf. *Émilie Du Châtelet between Leibniz and Newton*. Ed. Ruth Hagengruber. New York: Springer, 2011; Hutton, Sarah. *Émilie du Châtelet's Institutions de physique as a document in the history of French Newtonianism. Cambridge Studies in the History and Philosophy of Science* 35. Ed. Scott Mandelbrote, 2004, s. 515–531.

³¹ Detlefsen, Karen. *Émilie du Châtelet. The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2014 Edition). Ed. Edward N. Zalta. Citováno 16. srpna 2016. Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/emilie-du-chatelet>

³² Kraus, Ivo. *Fyzika od Tháleta k Newtonovi*. Praha: Akademia, 2007. V informacích o Émilii Du Châtelet jsou bohužel obsaženy nepřesnosti.

³³ Jindráková, Tereza a Folt, Jaroslav. *Die Rolle von Mme Du Châtelet in der*

odbornosti a jazyku českému čtenáři málo přístupný. Jméno Émilie Du Châtelet se objevilo v některých přehledových publikacích věnovaných významným evropským ženám v dějinách vědy a filozofie.³⁴ K větší obeznámenosti s dílem autorky snad přispěje v letošním roce vydaný český překlad a komentář eseje *Rozprava o štěstí* (Discours sur le bonheur).³⁵

Cílem předkládané habilitační práce o Émilii Du Châtelet je charakterizovat diskuzi věnovanou vymezení filozofické a vědecké práce v první polovině 18. století, a to ze specifického pohledu *femme de lettres*, vzdělané ženy pocházející z aristokratického prostředí. Jakou strategii musela Émilie Du Châtelet zvolit, aby se prosadila ve filozofii a vědě 18. století? Jak probíhala její komunikace s vědeckou komunitou? V čem spočívala její výjimečnost?

Na následujících stranách představím Émilii Du Châtelet jako vědkyni a filozofku, jež se zabývá mimo odborná vědecká témata i postavením žen ve společnosti 18. století. Vycházím především z primárních textů, které jsou v současnosti k dispozici: publikované práce a rukopisy, úvody k překladům a odborným textům, korespondence vedená s učenici i přáteli. Dílo Émilie Du Châtelet je nutné zasadit do dobového kontextu a popsat fungování vědeckého prostředí v první polovině 18. století. Kapitoly věnované jejímu myšlení proto budou uvedeny obecnou charakteristikou Republiky vzdělanců, definicí filozofů, vědců a popisem komunikace mezi vzdělanci. Práce tak představuje současně i příspěvek ke studiu raného francouzského osvícenství, jež je v českém prostředí méně známé. Ostatně ani v mezinárodním kontextu není stále první polovina 18. století dostatečně probádanou oblastí, zejména ve srovnání s množstvím odborné literatury věnované druhé polovině století.³⁶

Habilitační práce má interdisciplinární charakter, pravděpodobně nejvíce ji

---

Anwendung des Infinitesimalkalküls in Newtons *Principia*. In *Von den Planetentheorien zur Himmelsmechanik: die Newtonische Revolution – Peuerbach-Symposium 2004*. Herausgegeben von Franz Pichler. Linz: Trauner Verlag, 2004, s. 155–162.

³⁴ Brázda, Radim, Jastrzemska, Zdenka a Bělohrad, Radim. *Kalendárium filozofů a vědců*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

³⁵ Du Châtelet, Émilie. *Rozprava o štěstí*. Praha: Dybbuk, 2016. Přel. D. Pichová.

³⁶ „[Émilie Du Châtelet] represents the elite, cosmopolitan, largely epistolary Republic of Letters of the early Enlightenment, a period insufficiently studied by scholars in their excitement to document the social effects of the salon, the political, social and intellectual ramifications of the *Encyclopédie*, and the underlying causes of the French Revolution.“ Zinsser, Judith P. a Candler Hayes, Julie. The Marquise as *philosophe*. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 31.

vystihuje zařazení do francouzské tradice dějin idejí, literární historie a dějin filozofie. Vzhledem k výběru osobnosti Émilie Du Châtelet byly rovněž pro monografii významným zdrojem dějiny žen ve filozofii, vědě a historický výzkum genderu.³⁷ V této oblasti se objevily v nedávné době i v českém prostředí inspirativní práce, které se zabývají genderovou otázkou a dějinami žen v novověku.³⁸

Struktura práce odpovídá výše uvedenému obecnému plánu. Jednotlivé části spisu nejsou chronologicky uspořádané, otevírám proto studii úvodem, jenž seznámí čtenáře se základními údaji o životě a díle Émilie Du Châtelet. Další kapitoly habilitační práce nahlíží na její texty z odlišných perspektiv a utvářejí tak komplexní obraz autorky jako *femme de lettres* 18. století. V příloze je uveden obrazový materiál a výběr primárních a sekundárních zdrojů. Detailní bibliografie k dílu Émilie Du Châtelet je obsažena ve sbornících *Émilie Du Châtelet between Leibniz and Newton* (2011) a *Émilie Du Châtelet: Éclairages & documents nouveaux* (2008). Pokud není uvedeno jinak, překlady z cizojazyčných pramenů v hlavním textu jsou mé vlastní, v těchto případech pak do poznámek pod čarou vkládám originální texty. Vydané české překlady cizojazyčných textů cituji bez uvedení originálního znění. Pravopis a interpunkci citací ze starších textů upravuji podle současných pravidel a doplňující cizojazyčné citace v poznámkách pod čarou ponechávám bez překladu.

---

³⁷ Z oblasti *gender history* pouze přejímám bez další diskuze termíny jako genderová omezení a stereotypy, a to pouze ve vztahu k životu a dílu Émilie Du Châtelet. K obecné problematice *gender history* cf. například Tinková, Daniela. „Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století. In *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. Ed. Kateřina Čadková, Milena Lenderová a Jana Stráníková. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 19–32.

³⁸ *Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století*. Ed. Milena Lenderová a kolektiv. Praha: Karolinum, 2002; *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. Op. cit.; Tinková, Daniela. *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvěcenské Evropě*. Praha: Argo, 2010; Storchová, Lucie a Ratajová, Jana. Gender a bádání o raném novověku. In Šedivá Koldinská, Marie, Cerman, Ivo a kol. *Základní problémy studia raného novověku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013.

Život

Výjimečné dílo Émilie Du Châtelet souvisí s příznivými okolnostmi, které přispěly k formování její osobnosti. Talent a intelektuální zájem by k jejímu prosazení jako *femme de lettres* nestačily, kdyby se netěšila neobvyklému pochopení a podpoře své rodiny a přátel.³⁹

Gabrielle-Émilie Le Tonnelier de Breteuil se narodila 17. prosince 1706 v Paříži do rodiny vysoce postavené aristokracie. Její otec baron Louis Nicholas Le Tonnelier de Breteuil zastával důležitou pozici na dvoře Ludvíka XIV. a matka Gabrielle-Anne de Froullay rovněž pocházela z urozeného rodu. Rodina vlastnila panství v Touraine a honosný dům v Paříži, kde Émilie strávila většinu svého dětství. O raném období jejího života máme jen omezené zprávy. Životopisci Émilie Du Châtelet se především věnují jejímu neobvyklému vzdělání, vzhledem k tomu, že v dospělosti měla přehled v disciplínách, které v první polovině 18. století netvořily součást curricula dívčího vzdělávání. Judith P. Zinsserová⁴⁰ se domnívá, že Émilie podle tehdejšího zvyku měla pravděpodobně od čtyř nebo pěti let vlastní guvernanku, která jí poskytla základy čtení, psaní a počítání. Podle vzpomínek současníků se zdá, že Émilieini rodiče měli na výchovu dívek jiný názor, než bylo v té době běžné, a nechtěli ji ponechat delší dobu v některé z klášterních škol. Snad pod vlivem Montaignových úvah⁴¹ poskytli své dceři relativní volnost a podporovali její zvědavost. Émilie tak strávila v klášteře jen malou část dětství a její vzdělávání pokračovalo v domácím prostředí, kde společně se svým mladším bratrem absolvovala výuku s preceptorem.⁴² Když jí bylo 15 nebo 16 let, společná výuka skončila, protože bratr odešel studovat na jednu z prestižních středních škol, kam dívky neměly přístup. Další okolností, která přispěla k intelektuálnímu rozvoji malé Émilie, bylo konání pravidelného čtvrtletního salónu, který její rodiče vedli ve svém domě. Zde se mohla již v útlém věku seznámit se soudobými vzdělanci i vědci, včetně Fontenella a

---

³⁹ Kapitola je s drobnými úpravami přejata z úvodu k českému překladu *Rozpravy o štěstí*.

⁴⁰ V přehledu života Émilie Du Châtelet vycházím především z životopisu Judith P. Zinsserové *Émilie Du Châtelet. Daring Genius of the Enlightenment*. Op. cit. Důležitým pramenem pro období spojené s panstvím v Cirey je i monumentální práce *Voltaire en son temps*. Cf. Pomeau, René. *Voltaire en son temps*. Op. cit. Autorem kapitoly „Avec Madame Du Châtelet“ (s. 277–612) je René Vaillot.

⁴¹ Cf. Zinsser, Judith P. *Émilie Du Châtelet. Daring Genius of the Enlightenment*. Op. cit., s. 27.

⁴² Émilie měla dva starší bratry a jednoho mladšího.

Voltaire.

Rodiče pro Émilii zvolili manžela ze starobylé rodiny. Florent-Claude, markýz Du Châtelet-Lomont byl považován za velmi dobrou partii: po matce markýz zdědil panství v Cirey v Champagne a v Paříži vlastnil dům v ulici Saint-Honoré. Krátce po svatbě v roce 1725 mu byla svěřena i správa města Semur-en-Auxois v Burgundsku, kde se Émilie Du Châtelet v následujících několika letech často zdržovala. Hned v roce 1726 se jí narodila dcera Gabrielle-Pauline, následující rok syn Florent-Louis a obě děti se dožily dospělosti. Manželství s markýzem Du Châtelet bylo pro Émilii výhodou. Manžel si cenil její inteligence a podporoval ji ve studiu. Jeho tolerance se netýkala pouze intelektuálních zájmů, byl shovívavý i v partnerských vztazích. Vzhledem k tomu, že velkou část života trávil na vojenských taženích, byl chápavý a své ženě toleroval milostné poměry, pokud byly dodržovány společenské konvence (*bienséances*) a vnější projevy religiozity. Přátele své ženy měl v oblibě a v případě Voltairea dokonce často vystupoval na jeho podporu a ochranu. Po splnění mateřských povinností se Émilie Du Châtelet pustila do společenského života v Paříži. Navštěvovala divadlo a salóny – zejména si oblíbila salón Villars-Brancas, kde často pobýval matematik a fyzik Pierre-Louis Moreau de Maupertuis (1698–1759), muž, který byl jednou z nejvýznamnějších osob v jejím životě.⁴³ Émilie Du Châtelet v této době rovněž propadla karetním hrám⁴⁴ a prožila několik milostných afér.

Zlom v jejím životě nastal v období, kdy se z rodinných důvodů musela uchýlit na panství v Semuru. Émilie Du Châtelet čekala třetí dítě a stýkala se s některými místními vzdělanci – mezi nimi byl například akademik de Mézières. Do stejného okruhu vzdělavců patřila i Mademoiselle de Thil, která zůstala Émiliinou přítelkyní po celý život a sama se zajímala o matematiku.⁴⁵ Právě zde, daleko od metropole, se Émilie Du Châtelet

---

⁴³ Dochovaná korespondence s Maupertuisem je významným svědectvím o intelektuálním vývoji Émilie Du Châtelet. Cf. *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I, II*. Op. cit. Maupertuisovým životem a dílem se zabývá například práce Mary Terrallové *The Man Who Flattened the Earth: Maupertuis and the Sciences in the Enlightenment*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.

⁴⁴ Bylo to období, kdy se Émilie Du Châtelet věnovala „pošetilostem“ (*les choses frivoles*), jak sama píše v předmluvě k francouzskému překladu Mandevillovy práce *Fable of the Bees*. In Wade, Ira O. *Studies on Voltaire. With Some Unpublished Papers of Mme du Châtelet*. Op. cit., s. 136.

⁴⁵ Cf. Zinsser, Judith P. *Émilie Du Châtelet. Daring Genius of the Enlightenment*. Op. cit., s. 60.

začala postupně věnovat důkladnému studiu zejména matematiky a fyziky. Po narození syna v roce 1733⁴⁶ se vrátila do Paříže, zájem o vědu si však přinesla s sebou a začala hledat vhodné učitele. Se studiem matematiky jí nejdříve pomáhal již zmíněný Maupertuis, který byl členem francouzské Akademie věd a žákem Johanna Bernoulliho staršího, jednoho z prvních znalců Newtonových *Principií* na evropském kontinentu. Maupertuis byl v pařížské společnosti vážený a oblíbený, kromě Émilie Du Châtelet vyučoval i Voltaira a další zájemce o vědu z řad vysoké aristokracie, včetně žen. Na vzdělávání Émilie Du Châtelet však neměl dostatek času – a podle dochovaných dopisů možná ani trpělivosti, vzhledem k její náročnosti a vytrvalosti. Proto se během podzimu roku 1734 obrátila na dalšího matematika Alexise-Clauda Clairauta (1713–1765). Clairaut byl považován za „záračné dítě“. Členem Akademie věd se stal již v roce 1731 ve svých osmnácti letech a později vydal učebnice geometrie a algebry, které pravděpodobně vycházejí i z jeho praktických zkušeností s výukou Émilie Du Châtelet. Svou žačku podporoval i v pozdějších letech, kdy s ním konzultovala svůj překlad a komentář k Newtonovým *Principiím*.

Od roku 1733 máme o životě Émilie Du Châtelet více zpráv, tímto rokem totiž začíná její dochovaná korespondence.⁴⁷ Ve stejném roce rovněž došlo k jejímu bližšímu seznámení s Voltairem, i když ho znala již jako dítě z jeho návštěv rodinného salónu. Během setkání v Opeře Émilie Voltaira ohromila svou inteligencí a zájmem o matematiku a filozofii, jak je patrné z jeho dopisů z této doby. Ty ji popisují jako výjimečnou ženu, která se od svých současnic výrazně odlišovala zájmy i temperamentem. Na konci roku 1733 Voltaire skládá *List Uranii* (Épître à Uranie), kde se představuje jako svůdce snažící se odvést pozornost Émilie-Uranie od vědy a zkoumání k rozkoším a lásce. Émilie Du Châtelet obdivovala Voltaira jako neobyčejně nadaného básníka a dramatika. Byla si ovšem vědoma toho, že se jedná o muže z nižší společenské vrstvy, jenž byl navíc známý tím, že nerespektoval autority a často měl problémy s církví. Jejich vztah byl dlouho pouze intelektuálním přátelstvím. Émilie Du Châtelet byla nakloněna i Maupertuisovi, v roce 1734 se však rozhodla dát přednost

---

⁴⁶ Syn Victor Esprit zemřel v druhém roce života.

⁴⁷ Nejstarší Émiliin dopis, který máme k dispozici, je adresován abbému de Sade a pochází z prosince 1733. In *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 29. Korespondence mezi Émilií Du Châtelet a Voltairem se – kromě jediného krátkého vzkazu – bohužel nedochovala.

Voltaireovi. Okolnosti počátku jejich partnerství však byly dramatické. Na jaře 1734 propukla aféra s *Filozofickými listy* (Lettres philosophiques) a na Voltaira byl vydán zatykač.⁴⁸ Émilie Du Châtelet se ho společně se svým manželem snažili uchránit před hrozbou vězení a nabídli mu, že se může uchýlit na jejich panství v Cirey. V květnu 1734 Voltaire odjíždí do Cirey, čímž začíná období partnerství a spolupráce, trvající s přestávkami až do Émiliiny smrti v roce 1749.

Na podzim roku 1734 přijela do Cirey i Émilie Du Châtelet a společně s Voltairem se věnovali chystaným stavebním úpravám zámku. Voltaire v této době již disponoval značným majetkem a rozhodl se vložit svou energii i peníze do úprav a renovace panství.⁴⁹ O průběhu života v Cirey důkladně hovoří dopisy Madame de Graffigny, které tato autorka sepsala během svého tříměsíčního pobytu na panství v roce 1738.⁵⁰ Kolem jedenácté hodiny dopoledne se partneři scházeli nad kávou a diskutovali o filozofických tématech. Poté se setkali na večeři, kde se věnovali konverzaci, divadlu nebo hudbě. Když byla Émilie Du Châtelet zabrána do intenzivní práce, vynechávala večeři a věnovala se studiu někdy až do ranních hodin. Občas byla pro hosty připravena pozdní večeře, pak se společnost rozcházela až nad ránem. Život na panství v Cirey se lišil od jiných aristokratických sídel. Émilie a Voltaire se nesnažili své hosty bavit, spíše se hosté přizpůsobovali jejich denní rutině a respektovali rytmus jejich intelektuální práce.

Du Châtelet a Voltaire se mimo jiné věnovali společné četbě anglických autorů a pravděpodobně za účelem procvičení angličtiny se Émilie v roce 1735 pustila do svého prvního projektu, francouzského překladu práce *Bajka o včelách* (The Fable of the Bees) Bernarda de Mandevilla.⁵¹ K překladu, jenž zůstal ve formě rukopisu,⁵² přidala úvod, ve kterém se

---

⁴⁸ Zatykač (*lettre de cachet*), který byl na Voltaira vydán v roce 1734, byl v platnosti během celé doby jeho pobytu v Cirey. Voltaire tak byl neustále v ohrožení, čehož si Émilie Du Châtelet byla vědoma a chápala jako svou povinnost jej všemi způsoby bránit.

⁴⁹ Voltaire si dokázal vydělat i svými dramaty a knihami, nicméně většinu majetku získal investováním do různých společností a projektů, včetně loterie a obchodů se zámořím. Cf. „Finances“. In *Inventaire Voltaire*. Sous la direction de Jean M. Goulemot, André Magnan, Didier Masseur. Paris: Gallimard, 1995, s. 548–550.

⁵⁰ Françoise de Graffigny (1695–1758) se proslavila jako autorka epistolárního románu *Dopisy Peruánky* (Lettres d'une Péruvienne, 1747) a svou obsáhlou korespondencí. Vztahu obou žen se věnuje kapitola „Překvapivý úkaz“.

⁵¹ Bernard de Mandeville (1670–1733) vydal *Bajku o včelách* (The Fable of the Bees) v roce 1705, definitivní verze pak vyšla v roce 1714. Dílo mělo významný vliv na pozdější ekonomické teorie.

⁵² Wade, Ira O. *Studies on Voltaire. With Some Unpublished Papers of Mme*

vyjadřuje k vlastním schopnostem a obecně k postavení žen a jejich omezeným možnostem, jak se prosadit ve společnosti. Voltaire v Cirey nejdříve intenzivně pracuje na *Století Ludvíka XIV.* (Le siècle de Louis XIV), historickém díle, kterého si však Émilie Du Châtelet příliš necenila. Obecně se dívala na veškerou historiografii jako na sbírku anekdot, jak zmiňuje Voltaire v dopise Richelieuovi z 30. září 1734.⁵³ I podle svědectví Madame de Graffigny měla Émilie Du Châtelet v úmyslu proměnit Voltaira na učence se zájmem o exaktní vědy.⁵⁴ Je pravda, že kromě filozofie se oba v Cirey věnovali především studiu fyziky. Podle svědectví současníků byl zámek v Cirey vybaven kvalitními přístroji pro konání fyzikálních pokusů.⁵⁵

V roce 1736 vyhlásila francouzská Akademie věd soutěž na téma „Povaha ohně a jeho šíření“ (La Nature du feu et sa propagation). Příspěvky měly být zaslány do září následujícího roku. Voltaire se chtěl prestižní akce zúčastnit a nakonec se do soutěže rozhodla přispět i Du Châtelet. Na svém pojednání (Dissertation sur la nature et la propagation du feu) však pracovala tajně, pravděpodobně i proto, že svými závěry odmítala Voltairovo pojetí ohně.⁵⁶ I když ani jeden z nich nezískal první cenu, jejich práce byly Akademií věd považovány za kvalitní a byly publikovány v roce 1739. Émilie Du Châtelet se ke svému pojednání později vrátila a upravila je do nového vydání roku 1744.⁵⁷

Předmětem jejich studia bylo dále Newtonovo dílo, které četli v originále a uvažovali o jeho zprostředkování pro francouzské čtenáře. Émilie se zajímala o Newtonovu *Optiku*, překládala části tohoto díla do francouzštiny a pracovala na svém vlastním textu *Esej o optice* (Essai sur l'optique), z něhož se v rukopisu zachovala pouze 4. kapitola („De la formation

---

du Châtelet. Op. cit., s. 131–187.

⁵³ *Oeuvres complètes de Voltaire. Recueil des lettres*. Kehl: La Société littéraire-typographique, 1784, s. 245. Dopis není součástí kritického vydání *Oeuvres complètes de Voltaire* publikovaného The Voltaire Foundation.

⁵⁴ Madame de Graffigny popisuje autoritativní vystupování Émilie Du Châtelet, která se snaží Voltairovi zamotat hlavu geometrií a odvádět ho od veršů. Voltairův příklon k exaktním vědám byl však ovlivněn i jeho nuceným exilem v Holandsku v zimě 1736–1737, kde se u 'sGravesanda seznámil s fyzikou. Cf. Pomeau, René. *Voltaire en son temps*. Op. cit., s. 359 a 332–334.

⁵⁵ Cf. *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 197–198.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 236.

⁵⁷ Du Châtelet, Émilie. *Dissertation sur la nature et la propagation du feu*. In *Recueil des pièces qui ont remporté le prix de l'Académie royale des Sciences en 1738*. Ed. Académie royale des Sciences. Paris: Imprimerie royale, 1739, s. 85–168 a *Dissertation sur la nature et la propagation du feu*. Paris: Prault Fils, 1744.

des couleurs“),⁵⁸ zatímco Voltaire pracoval na popularizační práci *Základy Newtonovy filozofie* (*Éléments de la philosophie de Newton*). Text vyšel v roce 1738 pod jeho jménem, Voltaire však prohlašoval, že se na tomto díle podílela stejnou měrou i Émilie.⁵⁹ Voltaire se zde představuje jako propagátor Newtonových myšlenek ve francouzském prostředí, které bylo v této době orientované karteziánsky a Newtonovi nebylo nakloněné. V roce 1738 Émilie Du Châtelet v časopise *Journal des sçavants* anonymně vydala svou recenzi „Lettre sur les Éléments de la philosophie de Newton“,⁶⁰ v níž vítá Voltairovu publikaci jako vhodné uvedení do Newtonova myšlení a obecně kritizuje karteziánské pojetí fyziky. V recenzi uvádí, že i francouzští učenci svou praxí již ověřili některé části Newtonovy teorie, mimo jiné zde uvádí měření, která prováděl na své expedici do Laponska Maupertuis.

I když měl život v Cirey výhody klidného prostředí pro vědeckou práci, Voltaire i Émilie pocítovali jistou izolaci od společenského života v Paříži. Centrem tehdejšího intelektuálního života byl pařížský dvůr, kavárny a salóny, kde se setkávali vzdělanci se svým publikem – šlechtou se zájmem o vědu a umění. Émilie Du Châtelet do Cirey proto zvala vzdělance, se kterými si s Voltaiрем dopisovali, a hovořila o tom, že se Cirey stane její „Akademií“, zatímco Voltaire označoval markýziny návštěvníky jako „Émiliány“ (*Émiliens*).⁶¹ Do Cirey tak postupně zavítali různí hosté, z nichž někteří měli společné vědecké zájmy jako oba hostitelé. Jedním z nich byl i italský učenec Francesco Algarotti, který právě zde v roce 1735 pracoval na svém popularizačním díle o Newtonovi – *Newtonismus pro dámy* (*Il Newtonianismo per le dame*). Text vyšel v roce 1737 a byl ve své době velmi oblíben, jak dokazují i jeho překlady do několika jazyků.

Mimo Newtonovo myšlení se dalším inspiračním zdrojem pro Émilii Du Châtelet stalo Leibnizovo dílo, k němuž se dostala nejdříve prostřednictvím francouzských překladů prací Christiana Wolffa.

---

⁵⁸ Wade, Ira O. *Studies on Voltaire. With Some Unpublished Papers of Mme du Châtelet*. Op. cit., s. 188–208. V roce 2010 byly objeveny další dva rukopisy Émilie Du Châtelet, věnované Newtonově optice.

⁵⁹ V dopise z března 1737 píše Voltaire Fridrichovi, že Émilie Du Châtelet, vzdělaná Minerva, se výrazně podílela na jeho práci. Voltaire. *Correspondence and Related Documents IV* (D1255). In *Oeuvres complètes de Voltaire* 88. Ed. Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1969, s. 196.

⁶⁰ Du Châtelet, Émilie. Lettre sur les „Eléments de la Philosophie de Newton“. *Journal des sçavants*. Paris, 1738, s. 534–541.

⁶¹ Émilie Du Châtelet takto nazývá i Voltaira, například v dopisech Algarottimu. Cf. *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 117 a 119.

Tyto překlady zaslal do Cirey pruský korunní princ Fridrich, který si s Voltaiem i Émilií dopisoval od roku 1736. Leibnizova metafyzika zaujala Émilii Du Châtelet především proto, že ji chápala jako vhodné doplnění Newtonovy fyziky a jako způsob, jak propojit empirické zkoumání a racionální výklad světa.

V roce 1740 Du Châtelet anonymně publikuje svou nejvýznamnější práci *Základy fyziky* (*Les institutions de physique*),⁶² na níž pracovala v předchozích letech. V předmluvě hovoří o účelu díla a důvodu, které vedly k jeho sepsání: potřebovala vhodný studijní materiál ve francouzštině pro výuku svého syna. V dopise Johannu Bernoullimu z 30. června 1740 se Émilie zmiňuje o tom, že původně neměla v úmyslu text publikovat. Jedna její přítelkyně (pravděpodobně Madame de Champbonin) ji však přesvědčila o užitečnosti práce pro francouzské prostředí a zajistila v Paříži anonymní vydání.⁶³ Autorizované a rozšířené druhé vydání vyšlo již pod jejím jménem roku 1742 s mírně odlišným titulem: *Institutions physiques de madame la marquise du Chastellet adressés à Mr. son fils. Nouvelle édition, corrigée et augmentée considérablement par l'auteur*.⁶⁴

Struktura *Základů* je přehledná – kapitoly věnované fyzice, v nichž je zásadní Newtonova teorie, předchází šest úvodních kapitol věnovaných metafyzice, jež jsou z velké části založeny na Wolffově *Ontologii*. V poslední kapitole (XXI) se Du Châtelet zabývá diskuzí o *forces vives* (latinsky *vis viva*). Tato debata o principu zachování energie, jež trvala až do roku 1743, kdy ji uzavřel d'Alembertův spis *Traktát o dynamice* (*Traité de dynamique*), byla ve Francii velmi živá a vzbudila mnohé negativní emoce.⁶⁵ Émilie Du Châtelet zastává Leibnizův postoj a ve svém díle se kriticky vymezila vůči Jeanu-Jacquesovi Dortous de Mairanovi, nově zvolenému předsedovi Akademie věd, což z jeho strany vyvolalo ostrou reakci. Mairan se kritikou cítil uražený a publikoval svou odpověď

---

⁶² Du Châtelet, Émilie. *Institutions de physique*. Paris: Prault, 1740. Vydání bylo označeno jako „tome premier“, ovšem k sepsání druhého dílu se autorka již nedostala. Poslední vydání je z roku 2013: *Les Institutions de physique*. Texte présenté et annoté par Gérard Chazal. Paris: Société française d'étude du dix-huitième siècle, 2013.

⁶³ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 17.

⁶⁴ Du Châtelet, Émilie. *Institutions physiques de madame la marquise du Chastellet adressés à Mr. son fils. Nouvelle édition, corrigée et augmentée considérablement par l'auteur*. Amsterdam: Aux dépens de la Compagnie, 1742. Poslední vydání je z roku 1988: *Institutions physiques*. Vorwort von Sonia Carboncini. In Wolff, Christian. *Gesammelte Werke*. Hrsg. von Jean École et al. III: *Materialien und Documente*. Hildesheim: Olms, t. XXVIII, 1988.

⁶⁵ Debatě o *forces vives* se důkladně věnuje stejnojmenná kapitola této práce.

na *Základy fyziky* ve formě dopisu v březnu 1741.⁶⁶ Ve svém textu obviňuje Émilii Du Châtelet z chybné interpretace a povrchní četby jeho vlastního díla. Du Châtelet obratem sepisuje odpověď na jeho dopis a publikuje ji rovněž v březnu 1741.⁶⁷ I když po odborné stránce zůstala diskuze bez vítěze, rychlou a rétoricky zdatnou reakcí si Émilie získala obdiv současníků. Ve druhém vydání *Základů fyziky* z roku 1742 je polemika s Mairanem publikována jako dodatek.

Se *Základy fyziky* je spojena další aféra, při níž byla Émilie Du Châtelet nařčena z plagiátorství bývalým Wolffovým žákem Samuelem Koenigem. Koenig byl v roce 1739 osloven, aby Émilii pomohl s matematikou a seznámil ji důkladně s Leibnizovou metafyzikou. Koenig však nebyl ve službě spokojený, zdálo se mu, že se nachází v pozici, jež neodpovídá jeho vzdělání a schopnostem.⁶⁸ Následkem roztržky bylo to, že Koenig rozhlašoval, že Émiliino chystané dílo *Základy fyziky* je výsledkem jeho práce. Navzdory nepříjemnostem byly reakce na *Základy fyziky* pozitivní. Recenze v *Mémoires de Trévoux* v květnu 1741 kladně hodnotí jasné vysvětlení Leibnizovy filozofie a Voltairova recenze v *Mercure de France* v červnu 1741 také dílo chválí, i když se zmiňuje kriticky o Leibnizově pojetí.

V roce 1741 se Émilie Du Châtelet přesunula do Bruselu, kde musela dohlížet na spor o rodinný majetek. V letech 1741 a 1742 se objevují první trhliny ve vztahu s Voltairem, jenž jej dále vidí jako hluboké přátelství a spolupráci bez vášní. Také v odborných názorech se rozcházejí – Émilie se od *Základů fyziky* zabývá Leibnizovou a Wolffovou metafyzikou, zatímco Voltaire lpí výhradně na newtonovské pozici. Podle Voltaira je její příklon k Leibnizově metafyzice zradou jejich společného zájmu o Newtona a syntézu jejich teorií, o niž se Émilie pokouší, považuje za nemožnou.

Právě *Základy fyziky* a srozumitelný výklad Leibnizovy filozofie však vedly k tomu, že se jejich autorka stala respektovanou vědkyní v evropském kontextu. Dílo bylo krátce po vydání – již v roce 1743 – přeloženo do němčiny a italštiny. Příslušnost Émilie Du Châtelet do Republiky vzdělanců je potvrzena v roce 1745, kdy je její portrét začleněn do kolekce

---

⁶⁶ Dortous de Mairan, Jean-Jacques. *Lettre à Mme la marquise Du Chastellet sur la question des forces vives /en réponse/*. Paris: Académie Royale des Sciences, 1741.

⁶⁷ Du Châtelet, Émilie. *Réponse de madame la marquise Du Chastellet à la lettre que M. de Mairan... lui a écrite le 18 février 1741 sur la question des force vives*. Bruxelles: Foppens, 1741.

⁶⁸ O aféře se Émilie Châtelet podrobně rozepisuje v dopise Johannu Bernoulli-mu z 30. června 1740. *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 17–19.

Bilder-Sal,⁶⁹ souboru portrétů stovky nejvýznamnějších evropských učenců. V roce 1746 získala další ocenění vědeckou komunitou – stala se členkou Akademie v Bologni. M. Mazzotti⁷⁰ uvádí, že přijetí do Akademie v Bologni považovala Émilie Du Châtelet za prestižní ocenění a měla v úmyslu uvádět je ve frontispisech svých děl.

Po přípravě druhého upraveného vydání *Základů fyziky* má Émilie v úmyslu sepsat druhý díl práce. Nakonec se však v letech 1742–44 pustila do kritického studia bible, o níž údajně diskutovali s Voltairem během pobytu v Cirey. Výsledkem její analýzy je rukopis *Zkoumání bible* (*Examens de la Bible*).⁷¹ Pečlivý rozbor a srovnání tvrzení obsažených v bibli vedlo Émilii Du Châtelet k odmítnutí textu jako relevantního a spolehlivého zdroje informací. Rozsáhlá kritika nebyla určena k publikaci, v podobě opisů však kolovala mezi soudobými vzdělanci.

Není jasné, do jaké doby datovat rukopis další práce Émilie Du Châtelet, *Racionální gramatiky* (*Grammaire raisonnée*).⁷² Práce byla poprvé publikována v roce 1947 a v dochované podobě obsahuje pouze tři kapitoly.⁷³ O gramaticky zaměřených textech Émilie Du Châtelet máme zprávy i od Voltaira, jenž o nich hovoří v textu *Historická oslava paní markýzy Du Châtelet* (*Éloge historique de madame la marquise Du Châtelet*) z roku 1752.⁷⁴

Ve čtyřicátých letech se Du Châtelet věnuje přípravě nového vydání svého pojednání o ohni, které vychází roku 1744, a následně přichází s novým projektem, překladem Newtonových *Principií* do francouzštiny. Samotný překlad měla hotový již v roce 1745, zaslala jej vydavateli a zahájila přípravy k tisku. Vzhledem k osobním problémům s Voltairem a rodinným povinnostem se však v dalším roce nevěnovala chystané-

---

⁶⁹ Cf. Iverson, John R. A Female Member of the Republic of Lettres: Du Châtelet's Portrait in the *Bilder-Sal* [...] berühmter Schriftsteller. In *Émilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 35–64. Émilie Du Châtelet je jednou ze čtyř žen, které se v souboru objevily.

⁷⁰ Mazzotti, Massimo. Mme Du Châtelet académicienne de Bologne. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 121.

⁷¹ Du Châtelet, Émilie. *Examens de la Bible*. Édités et annotés par Bertram Eugene Schwarzbach. Paris: Éditions Honoré Champion, 2011.

⁷² Douay-Soublin, Françoise. Nouvel examen de la Grammaire raisonnée de Mme Du Châtelet. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 173–196.

⁷³ Wade, Ira O. *Studies on Voltaire. With Some Unpublished Papers of Mme du Châtelet*. Op. cit., s. 209–241.

⁷⁴ Voltaire. *Éloge historique de Madame la marquise Du Châtelet*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 32A. Ed. Nicholas Cronk. Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 381–391.

mu komentáři k překladu, jak původně zamýšlela. Tyto události se objevují v náznacích v textu *Rozpravy o štěstí* (*Discours sur le bonheur*), který začala psát pravděpodobně v roce 1747. Pojednání o štěstí byla v okolí Émilie Du Châtelet častým tématem, úvahy ve verších věnované štěstí sepsal v roce 1738 i Voltaire (*Épîtres sur le bonheur*, později vydané jako *Discours en vers sur l'homme*). *Rozpravu* Émilie dokončila pravděpodobně v roce 1748, poté kolovala v rukopise a v nezkrácené verzi byla poprvé publikována až v roce 1779.

V roce 1748 využijí Émilie Du Châtelet a Voltaire pozvání bývalého polského krále Stanislava Leszczyńského a přesunují se na jeho dvůr v Lunéville. Právě zde se Émilie sblížila se svou poslední láskou, markýzem Jeanem-Françoisem de Saint-Lambertem. Na počátku roku 1749 zjistila, že je těhotná, což bylo vzhledem k jejímu věku i postavení nepříznivé. Navzdory těmto okolnostem se rozhodla intenzivně pracovat na dokončení komentáře k *Principiím*. V září dokončila rukopis své práce a odeslala jej královskému knihovníkovi, krátce nato po porodu dcery umírá. Její překlad a komentář *Principií* vyšel v roce 1756⁷⁵ a do dnešní doby je jediným kompletním překladem tohoto díla do francouzštiny.

---

⁷⁵ Newton, Isaac. *Principes mathématiques de la philosophie naturelle: par feu Madame la marquise Du Chastellet*. Paris: Desaint & Saillant, 2 vols, 1756. Vydání s kompletním komentářem vyšlo v roce 1759. Poslední vydání je z roku 2015: Newton, Isaac a Du Châtelet, Émilie. *Principes mathématiques de la philosophie naturelle. La traduction française des Philosophiae naturalis principia mathematica*. Édition critique du manuscrit par Michel Toulmonde. Paris: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2015.

I. Republika vzdělanců a *femmes de lettres*

Po stručném přehledu života Émilie Du Châtelet se v následujících částech práce zaměřím na cesty, jimiž se snažila prosadit v soudobé Republice vzdělanců jako vědkyně a filozofka. Nejdříve se budu věnovat obecně postavení žen ve vědě a filozofii ve Francii první poloviny 18. století. V dalších kapitolách popíši reflexi díla a života Émilie Du Châtelet (*Soudobá recepcce osobnosti Émilie Du Châtelet*), fungování komunikace vzdělanců a způsob, jak se do ní dokázala začlenit Émilie Du Châtelet (*Cesty Émilie Du Châtelet k prosazení v Republice vzdělanců*). Současně představím reflexi těchto snah o prosazení v jejích vlastních textech. Konečně v poslední kapitole (*Přínos Émilie Du Châtelet vědě a vědecké popularizaci*) se zaměřím na to, jakým způsobem Émilie Du Châtelet přispěla dějinám vědy a filozofie, určím její roli v popularizaci vědy i originální filozofický přínos.

Émilie Du Châtelet byla jednou z nejvýraznějších osobností francouzské vědy první poloviny 18. století a její názory svědčí o úsilí vymanit se ze stereotypních představ tehdejší společnosti. Pokusila se prosadit v oblasti vědění, která byla tradičně vyhrazena mužům, a diskuze ohledně jejích děl i osobního života ukazují, jak znepokojivým jevem byla (nejen) pro své současníky. Dříve než se zaměřím na texty Émilie Du Châtelet a reflexi jejího díla v soudobých svědectvích, budu stručně charakterizovat Republiku vzdělanců v první polovině 18. století, kdy se teprve utvářel projekt francouzského osvícenství, a popíši dobový pohled na intelektuální schopnosti mužů a žen. Součástí výkladu bude definice vzdělanců, filozofů a vědců, jejichž pojetí se výrazně odlišovalo od dnešního chápání. Kdo tvořil Republiku vzdělanců? Jak tato republika fungovala? Jakým způsobem bylo možné stát se jejím členem? Jak se šířily v rámci této komunity vzdělanců informace a testovaly vědecké teorie?

I. 1. Republika vzdělanců

Pojem Republika vzdělanců (*Respublica litteraria*) se objevuje v 15. století jako idea mezinárodní sítě evropských učenců, kteří spolu komunikují především prostřednictvím korespondence. Vzdělanci sledovali své práce a během studijních cest navštěvovali různá akademická centra v Evropě:

absolvovali intelektuální „Grand Tour“ po evropských univerzitách.⁷⁶ Republika vzdělců odhlíží od náboženských a národních rozdílů a vytváří intelektuální komunitu založenou na sdílení vědomostí a hledání pravdy. Republika byla na svém počátku definována rovněž jazykem komunikace – latinou – a spojena s významnými osobnostmi humanismu, jež se zasloužily o její rozvoj, například Erasmem Rotterdamským.

V 17. století se část Republiky vzdělců začíná projevovat kritičtěji vůči náboženským a společenským institucím, jak ostatně dokazuje stoupající počet výtisků tajné filozofické literatury.⁷⁷ Myšlenky, které napadají tradiční náboženská témata, je třeba sdělovat v náznacích a anonymně. Ve své práci *Le libertinage érudit dans la première moitié du XVIIe siècle* (1942)⁷⁸ René Pintard hovoří o vlně volnomyšlenkářství (*libertinage érudit*), o vzdělancích, kteří usilují o nezávislost ducha, a mezi nimiž se objevuje síť spolenectví. Vývoj pohledu na vzdělance je patrný i v díle Pierra Bayla (1647–1706). Právě Bayle patřil mezi osobnosti, které na přelomu 17. a 18. století ve Francii zpopularizovaly termín Republika vzdělců (*République des gens de lettres*), dokonce jej použil v titulu svého zpravodaje *Novinky z Republiky vzdělců* (*Nouvelles de la République des lettres*), který v Holandsku vycházel od roku 1684. Bayle usiloval o nekompromisní kritický přístup, který podle něj byl pro vzdělance zásadní. Právě tímto postojem byl inspirací pro nastupující generaci francouzských osvícenců z okruhu *Encyklopedie*.⁷⁹

V průběhu 17. století se rovněž mění postavení latiny, která již není výhradním jazykem intelektuální výměny. Ve francouzském prostředí mělo velký vliv rozhodnutí René Descarta publikovat některá svá díla ve francouzském jazyce. Právě francouzština se stala běžným jazykem komunikace mezi evropskými vzdělanci 18. století – francouzsky si například dopisují Émilie Du Châtelet a Voltaire s pruským panovníkem

---

⁷⁶ Cf. Masseau, Didier. *L'invention de l'intellectuel dans l'Europe du XVIIIe siècle*. Paris: PUF, 1994, s. 17. Tématu se dále věnuje například nedávno vydaná práce Marca Fumaroliho *La République des lettres*. Paris: Gallimard, 2015.

⁷⁷ Cf. McKenna, Anthony. Les manuscrits philosophiques clandestins de l'Age classique: bilan et perspectives des recherches. *XVIIe siècle*, n° 192, 1996, s. 523–535.

⁷⁸ Pintard, René. *Le libertinage érudit dans la première moitié du XVIIe siècle*. Genève: Slatkine, 1983 (první vydání v roce 1942). Propojení volnomyšlenkářství analyzované Pintardem a pojetí Republiky vzdělců nalezneme v článku Paula Dibona. Cf. Dibon, Paul. Communication in the *Respublica litteraria* of the 17th Century. *Res publica litterarum. Studies in the Classical Tradition*. Vol. I, 1978, s. 43–55.

⁷⁹ Voltaire si Bayla velmi cenil, jak ukazuje jeho oslava v katalogu francouzských spisovatelů ve *Století Ludvíka XIV*. (Le Siècle du Louis XIV, 1752) a verše z *Bázně o pohromě lisabonské* (Poème sur le désastre de Lisbonne, 1756).

Fridrichem II. i s italským učencem Francescem Algarottim. Cesty za vzděláním naopak stále zůstaly významným zdrojem poznání a inspirace i v průběhu 18. století. Tradiční destinací zůstává Itálie, vzdělance však zajímá i Holandsko a tamní vědci z okruhu Boerhaava a 'sGravesanda. Paříž zůstává zásadním centrem, kde se prolínají intelektuální a společenské zájmy zahraničních návštěvníků. Novým cílem cest se pak stává Anglie, jak ukazuje například Voltairův pobyt, jenž měl významný vliv na jeho myšlení. Když si Émilie Du Châtelet stěžuje v korespondenci na to, že možnosti cestování pro ženy jsou velmi omezené, lituje právě podobně zaměřených cest za vzděláním.⁸⁰

Pro pochopení toho, jak fungovala francouzská i evropská Republika vzdělců v první polovině 18. století, je vhodné stručně popsat soudobé instituce (akademie, univerzity, kavárny, salóny atd.) a určit jejich vliv na prostředí vzdělců.

Tradičními centry Republiky vzdělců ve Francii byly od 17. století akademie.⁸¹ Francouzská akademie (*Académie française*), založená roku 1635, byla institucí, kterou sice nastupující generace osvícenských myslitelů kritizovala, nicméně chápala její prestiž. V průběhu 18. století postupně do Francouzské akademie osvícenci pronikli, jejich cesta však často nebyla jednoduchá. Například Voltaire kandidoval do Francouzské akademie hned třikrát – v letech 1736, 1743 a 1746, kdy konečně uspěl.⁸² Po Francouzské akademii byly v Paříži založeny další učené společnosti, včetně Akademie věd (*Académie des sciences*) v roce 1666. V rámci Akademie věd se od počátku rozlišovali „matematikové“ (v dnešním pojetí matematikové, astronomové a fyzikové) a „fyzikové“ (věnovali se anatomii, botanice, zoologii a chemii), i když jejich zasedání byla společná.⁸³ V roce 1699 došlo k reorganizaci této akademie a k jejímu přejmenování na *Académie royale des sciences*. Akademie postupně získala monopol na vědeckou činnost, což vedlo k tomu, že soukromé a neformální způsoby vědeckého zkoumání přestaly postupně

---

⁸⁰ Émilie Du Châtelet lituje zejména zmařené cesty do Anglie. Cf. *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 119.

⁸¹ V Itálii se rozvíjí síť akademií již od 15. století – Marsilio Ficino zakládá první moderní evropskou akademii ve Florencii v roce 1462. Cf. Fumaroli, Marc. *L'émergence des Académies*. In *La République des lettres*. Op. cit., s. 139–167.

⁸² Cf. Brunel, Lucien. *Les philosophes et l'Académie française au dix-huitième siècle*. Paris: Hachette, 1884, s. 15–16.

⁸³ Cf. Mazauric, Simone. *Histoire des sciences à l'époque nouvelle*. Paris: Collin, 2009, s. 184.

fungovat.⁸⁴ Profesionalizace vědecké činnosti v rámci Akademie věd tak měla vliv na přístup k jiným praktikám, které nejdříve fungovaly paralelně s její činností a byly považovány za rovnocenné. Kromě Francouzské akademie a Akademie věd se ve Francii postupně objevily lokální, méně prestižní akademie (např. v Arles, Toulouse či Nancy). Do těchto učených společností bylo snazší proniknout, některé z nich dokonce přijímaly i ženy.⁸⁵ V 17. století byly založeny i další evropské akademie. Velký vliv měla anglická Royal Society a italské akademie, významné akademie vznikly o něco později v 18. století v Německu a Rusku. Francouzští vzdělanci se často pohybovali i na zahraničních akademiích a stávali se jejich členy.

Význačné postavení univerzit jako instituce evropské vzdělanosti vycházelo z jejich dlouhé tradice. Univerzity však byly v porovnání s jiným centry vzdělávání velmi konzervativní. Na počátku 18. století tak zůstával program výuky filozofie na univerzitách podobný jako v předcházejícím století. Navzdory zásadním objevům nebyla výuka fyziky oddělena od zbylých tří částí univerzitního curricula (logiky, metafyziky a etiky). Ústupkem z tradičního programu bylo nicméně postupné nahrazení výuky přírodních věd a medicíny v latině jednotlivými národními jazyky.⁸⁶ Progresivně zaměření příslušníci Republiky vzdělců se vůči zkosnatělému univerzitnímu prostředí vymezovali, i když někteří z nich na univerzitách působili.

Důležitým prvkem pro fungování Republiky vzdělců v 18. století se staly

---

⁸⁴ „Avec la refondation de 1699, ce n'est donc pas seulement une institution qui est renouvelée, ce sont les pratiques savantes sous leur forme académique qui connaissent une mutation en profondeur: elles se normalisent sur le plan épistémologique, se professionnalisent sur le plan social et s'enrolent au service de la monarchie sur le plan politique.“ Ibid., s. 188.

⁸⁵ V roce 1702 nalezneme v přepracovaném Furetièrově slovníku výraz *académicienne*: „[...] On a ajouté un féminin en faveur de Me des Houlières. L'Académie d'Arles lui a envoyé des lettres d'Académicienne. C'est la première de son sexe à qui l'on ait déféré cet honneur [...].“ *Dictionnaire universel, contenant généralement tous les mots françois tant vieux que modernes & les termes des sciences et des arts*. Tome 1. Recueilli & compilé par feu messire Antoine Furetière. Seconde édition revue, corrigée & augmentée par Monsieur Basnage de Bauval. La Haye: A. et R. Leers, 1702, s. 13.

⁸⁶ Brockliss, Laurence. Teaching Science in Europe and the Americas. In *The Cambridge History of Science. Volume 4. The Eighteen-Century Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 52 a 54. Cf. *A History of the University in Europe*. Vol. 2: Universities in Early Modern Europe (1500–1800). Ed. Hilde de Ridder-Symoens. Cambridge: Cambridge University Press, 1995; Chartier, Roger, Compère, Marie-Madeleine a Julia, Dominique. *L'Éducation en France du XVIIe au XVIIIe siècle*. Paris: SEDES, 1976, s. 249–292.

časopisy. Nejstarším byl francouzský *Journal des Sçavants* (leden 1665), postupně byla založena periodika v celé Evropě: *Gazette d'Amsterdam* (ve Francii známá jako *Gazette d'Hollande*, 1691), anglické *Philosophical Transactions of Royal Society* (březen 1665), v Berlíně a Lipsku⁸⁷ vydávaný časopis *Acta Eruditorum* (1682) a další. V časopisech se objevovaly zprávy o vydaných knihách a jejich recenze. Publikum, kterému byly určeny, se postupně měnilo. Nejdříve se jednalo o aktivně působící vzdělance, časem se však objevili tzv. *curieux* – čtenáři, kteří sledovali se zájmem odborné debaty, i když sami mezi vzdělance nepatřili. Kromě časopisů *Journal des sçavants* je důležitým pramenem pro reflexi Republiky vzdělců ve Francii *Journal/Mémoires de Trévoux* (či *Mémoires pour l'Histoire des Sciences & des Beaux-Arts*), měsíčník publikovaný od roku 1701 do roku 1767, jenž nabízel recenze a ohlasy na publikace vydané ve Francii i v zahraničí. I když byl časopis vydáván jezuitou, jeho autoři prohlašovali, že usilují o nezaujatý pohled.⁸⁸ Další z populárních francouzských časopisů, *Mercure galant* (v roce 1724 byl titul změněn na *Mercure de France*), byl založen roku 1672 a byl určen monděnnímu publiku (*gens du monde*), obsahoval však i diskuze a novinky ze světa vědy.⁸⁹

Do vzniku prvních odborných časopisů byla jediným zdrojem informací o nových objevech a vydaných publikacích korespondence. I po rozšíření periodik v druhé polovině 17. století však stále představovala zásadní prostředek komunikace. Dopisy významných osobností a vzdělců byly psány s vidinou veřejného předčítání či možné publikace, nelze je tedy považovat za čistě soukromé projevy. Mnohé klíčové diskuze tehdejší vědy a filozofie nalezneme právě v korespondenci (např. Leibnize a Clarka). Vzdělanci si navzájem zasílali knihy a diskutovali o svých teoriích.⁹⁰

---

⁸⁷ Cf. Masseur, Didier. *L'invention de l'intellectuel dans l'Europe du XVIIIe siècle*. Op. cit., s. 33.

⁸⁸ Ovšem s ohledem na respekt k „náboženství, morálce nebo státu“ (*excepté quand il s'agira de la religion, des bonnes moeurs ou de l'État*). Citováno 16. srpna 2016. Dostupné z: <http://encyclopedie.uchicago.edu/node/169>

⁸⁹ Cf. Shank, J. B. Neither Natural Philosophy, Nor Science, Nor Literature: Gender, Writing, and the Pursuit of Nature in Fontenelle's *Entretiens sur la pluralité des mondes habités*. In *Men, Women, and the Birthing of Modern Science*. Op. cit., s. 95.

⁹⁰ John R. Iverson upozorňuje na reciproční vztahy mezi korespondenty: „In the prevailing systém of networking, scholars were authorised to address other scholars only if they had a mutual acquaintance. Accepting an exchange with another member of the community entailed rendering services of various sorts, lending books, testing our hypotheses, or sending news of recent publications.“ Iverson, John R. A Female Member of the Republic of Lettres: Du Châtelet's Portrait in the *Bilder-Sal [...] berühmter Schriftsteller*. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 43. Ke korespondenci v Republice vzdělců dále cf. Goldgar, Anne. *Impolite*

Jedním z center intelektuálního života ve Francii byly i pařížské kavárny (café Procope, café Gradot atd.). Na dvůr Ludvíka XIV. uvedl kávu turecký vyslanec a brzy se z ní stal velmi populární nápoj. Do hlavních částí některých kaváren údajně měli přístup jen muži, ženy si mohly nechat servírovat kávu do kočárů přistavených před kavárnami.⁹¹ Oproti tomu další významná místa setkávání francouzských vzdělanců – salóny – byly spojovány především (i když ne výhradně) s ženami. Ve francouzském kontextu je pojetí Republiky vzdělanců v 18. století úzce propojeno právě s kulturou salónů.⁹² Francouzská Republika vzdělanců je tak součástí mondénního světa a její struktura i požadavky jsou nutně odlišné od mezinárodní sítě evropských vzdělanců. Vzhledem k výraznému ženskému elementu v kultuře salónu se této instituci budu věnovat v kapitole věnované postavení francouzských žen v Republice vzdělanců.⁹³

I. 2. Gens de lettres, philosophes, savants

Pro pochopení struktury Republiky vzdělanců v první polovině 18. století musíme nejdříve určit, koho vlastně můžeme zařadit mezi tehdejší vzdělance. Na úvod je třeba uvést několik terminologických poznámek. Pojem *gens de lettres* je obtížné přeložit, proto odborná cizojazyčná literatura zabývající se 18. stoletím nejčastěji volí ponechání původního francouzského termínu. Podobný přístup se týká rovněž francouzského výrazu *philosophes*, pokud má zachytit francouzské osvícence spojené s projektem *Encyclopedie*. V nedávno vydaných českých publikacích věnovaných osvícenství můžeme sledovat odlišné přístupy k překladu těchto francouzských termínů. Ve své práci *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici* Ivo Cerman⁹⁴ termín *philosophes* překládá běžným výrazem „filozofové“. Jeho práce je ovšem

---

learning: Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680–1750. New Haven: CT, 1995. Korespondenci v Republice vzdělanců se zabývá projekt *Mapping the Republic of Letters*. Citováno 16. srpna 2016. Dostupné z <http://republicofletters.stanford.edu>

⁹¹ Podle jedné z anekdot tradovaných o Émilii Du Châtelet se údajně jednou vrátila do kavárny Gradot, kam ji jako ženu nechtěli pustit, v mužském převlečení, a mohla tak zůstat v kavárně s Maupertuisem a jeho přáteli. Půvabná historka však nebyla potvrzena a je pouze jedním z legendárních příběhů o nekonvenční markýze. Ehrman, Esther. *Mme Du Châtelet*. Oxford: Berg, 1986, s. 24.

⁹² Iverson, John R. A Female Member of the Republic of Lettres: Du Châtelet's Portrait in the *Bilder-Sal [...] berühmter Schriftsteller*. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 37.

⁹³ Cf. kapitola „Francie“.

⁹⁴ Cerman, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012.

zaměřena na české prostředí a francouzské osvícenské filozofy zmiňuje jen okrajově. V rámci charakteristiky osvícenských autorů Cerman odkazuje i na d'Alembertovu práci *Essai sur la société des gens de lettres* a Voltaireovu definici *gens de lettres* v *Encyklopedii*. Pro výraz *gens de lettres* volí Cerman překlad „spisovatelé“, pro d'Alembertovu esej pak navrhuje český titul *O společenství spisovatelů*.⁹⁵ Oproti tomu Jan Staněk⁹⁶ v publikaci *Diletantismus a umění života. Od Montaigne k Bourgetovi* uvedené termíny do češtiny nepřekládá. V terminologické poznámce uvádí, že dodržuje úzus německé a anglické sekundární literatury a ponechává francouzský výraz *philosophes*.⁹⁷ Na straně 121 se objevuje výraz „vzdělanci“ jako překlad termínu *gens de lettres*, většinou však autor ve svém výkladu zachovává francouzský originál.

Mimo uvedené návrhy se jako další možnost pro překlad *gens de lettres* nabízí výraz „literáti“ – tento termín se objevuje například v českých překladech Voltaira.⁹⁸ Výraz „literáti“ sice zachycuje etymologii francouzského originálu, přesto je v případě 18. století přesnější použít termín „vzdělanci“ či „učenci“,⁹⁹ vzhledem k jeho většímu rozsahu. Ze stejných důvodů je méně vhodný již zmíněný termín „spisovatelé“, protože klade důraz jen na jednu složku činnosti vzdělavců. Kupodivu méně problematický je termín *République des gens de lettres*, který se v českém prostředí běžně překládá jako „Republika vzdělavců“, přestože *gens de lettres* běžně jako „vzdělanci“ překládáno není.

Ve své práci jsem nakonec zvolila právě termín „vzdělanci“, který používám i pro překlad sousloví „Republika vzdělavců“. V případě termínu *philosophes* je vhodné zachovat francouzský originál pro označení skupiny vzdělavců z okruhu *Encyklopedie*, kde být *philosophe* odpovídá označení být encyklopedistou. Pro dobu, kdy teprve dochází k formování osvícenských idejí, tzn. pro první polovinu 18. století, je překlad „filozof“ dostačující.

---

⁹⁵ Ibid., s. 75.

⁹⁶ Staněk, Jan. *Diletantismus a umění života. Od Montaigne k Bourgetovi*. Brno: Host, 2014.

⁹⁷ „Slovo *philosophe* [...] neoznačuje ‚filosofa‘, ale spíše vzdělavce s mondénními způsoby, jenž se vlastně filosofií vůbec zabývat nemusí.“ Ibid., s. 16.

⁹⁸ Voltaire. *Myslitel a bojovník I, II*. Praha: SNPL, 1957. Přel. J. B. Kozák a V. T. Miškovská.

⁹⁹ Tento termín se vyskytuje například v překladu Darntonovy knihy *Velký masakr koček a další epizody z francouzské kulturní historie*. Podobně je zde přeložena i „republika učenců“ (s malým „r“). Cf. Darnton, Robert. *Velký masakr koček a další epizody z francouzské kulturní historie*. Praha: Argo, 2013. Přel. M. Křížová.

Kdo byl tedy v první polovině 18. století ve Francii považován za vzdělance? Jakým způsobem byl definován filozof? Můžeme v této době již hovořit o vědcích? V průběhu 18. století celkově došlo ve Francii k významným změnám ve fungování a struktuře Republiky vzdělanců, a tedy i v chápání vzdělanců samotných. První důležitou změnou pro postavení Republiky vzdělanců bylo výrazné rozšíření publika – čtenářů a kritiků textů, což vedlo k tomu, že vzdělanci obracející se k veřejnosti usilovali o jasný a srozumitelný styl přístupnější většímu okruhu čtenářů. Dalším důležitým faktorem byl rozvoj veřejných knihoven v 18. století, a to nejen v Paříži a v dalších velkých městech. I univerzity umožňovaly běžným čtenářům v jisté míře přístup do svých knihoven. Rozšíření čtenářské obce a jejich zájmů bylo důležité i z ekonomických důvodů. Právě rostoucí poptávka měla vést k finanční nezávislosti autorů knih v 18. století.¹⁰⁰ Peter Gay upozorňuje na to, že vzdělancům v Anglii se podařilo dosáhnout určité nezávislosti a prestiže dříve než jejich kolegům ve Francii.¹⁰¹ Ve *Filozofických listech* (fr. 1734) se tak Voltaire pochvalně vyjadřuje o anglickém systému, v němž vzdělanci zauímají významné pozice a jsou finančně zajištěni.¹⁰² Voltaire se srovnání situace *gens de lettres* v Anglii a Francii věnuje rovněž v listu XXIII s podtitulem *Jaké úcty si zaslouží literáti*, především obdivuje úctu, kterou anglická veřejnost projevuje vzdělaným mužům.¹⁰³ Je ovšem třeba připomenout, že o několik desetiletí později, v roce 1765, se podobně pochvalně vyjadřuje David Hume o situaci francouzských *gens de lettres*.¹⁰⁴ Mezi vydáním *Filozofických listů* a Humovým pozorováním tak došlo ve francouzském prostředí k výrazným změnám ve společenském statusu vzdělanců.¹⁰⁵ Ke kategorii filozofů se v 18. století rovněž přistupovalo různými způsoby.

---

¹⁰⁰ Robert Darnton však upozorňuje na to, že na knihách vydělávali především knihkupci, kteří měli monopolní právo na vydané knihy. Autoři obvykle dostali honorář za rukopis, případně jistý počet výtisků, se kterými pak mohli disponovat podle vlastního uvážení. *Ibid.*, s. 147.

¹⁰¹ Gay, Peter. *The Enlightenment. The Science of Freedom*. New York; London: Norton and company, 1996, s. 63.

¹⁰² „V Anglii se přemýšlí všeobecně a písemnictví je tam ve větší vážnosti než ve Francii.“ Voltaire. *Filozofické listy* (XX). In *Myslitel a bojovník I*. Op. cit., s. 178.

¹⁰³ „Ze všeho nejvíce povzbuzuje v Anglii literáty úcta, které se těší: podobizna ministerského předsedy stojí na krbu v jeho pracovně, ale portrét p. Popea jsem viděl ve dvaceti domech.“ *Ibid.*, s. 193.

¹⁰⁴ Gay, Peter. *The Enlightenment. The Science of Freedom*. Op. cit., s. 69.

¹⁰⁵ Postavením vzdělanců se zabývá Voltairova definice *Gens de lettres* v *Encyklopedii* (1765) a d'Alembertova práce *Essai sur la société des gens de lettres* z roku 1753. Tyto texty ovšem přesahují rámec předkládané monografie ohraničené rokem 1749, tzn. datem úmrtí Émilie Du Châtelet.

Za filozofy jsou v první polovině 18. století považováni myslitelé, které dnes řadíme do jiných vědeckých oblastí, zejména fyziky a matematiky (i Newton a jeho francouzští následovníci hovoří při charakteristice svého díla o „filozofii“). V Anglii zavedený termín „natural philosophy“ zahrnuje představitele této široce chápané přírodní filozofie, případně i jejich experimentální výzkum. Ve francouzském prostředí se používaly termíny *philosophe*, *géomètre* (v obecném smyslu matematik) a *physicien* (fyzik) pro popsání jednotlivých aspektů „natural philosophy“.¹⁰⁶

Přibližně do roku 1730 se filozofové nezabývali aktuálními tématy a problémy.¹⁰⁷ Ke změně pojetí dochází postupně v následujících desetiletích. Nové vymezení činnosti filozofa pak nachází vyjádření po roce 1750 v dílech encyklopedistů a především v samotné *Encyklopedii*. Ve své práci věnované Republice vzdělců v letech 1680–1750 Anne Goldgarová tuto nově se formující skupinu *philosophes* klade do protikladu k tradiční Republice vzdělců. *Philosophes* usilovali o projekt užitečný lidstvu, jejich snahou bylo pomocí vzdělání přivést lidstvo ke ctnosti a štěstí.¹⁰⁸ I Dena Goodmanová hovoří o změně ve vymezení filozofů od čtyřicátých let 18. století: „V roce 1730 pojem *philosophe* označoval postavu mudrce či učenice, během let 1740–1770 dostal termín defenzivní zabarvení v rámci konfliktu mezi těmi, kteří se označovali za pravé *philosophes* a těmi, kteří je napadali jako ‚samozvané‘ *philosophes*.“¹⁰⁹

---

¹⁰⁶ Judith P. Zinsserová ve svém článku *The Many Representations of the Marquise Du Châtelet* upozorňuje na to, že ve 30. a 40. letech 18. století měly tyto pojmy široký význam, který se navíc rychle měnil a už v další dekádě byl odlišný: „This malleability of the term ‚science‘ and of the range of views that were tolerated by most and accepted by many had intellectual consequences that worked to the advantage of a woman. It made validation possible for someone like Du Châtelet, whose synthetic approach and sources of authority crossed so many cultural and disciplinary boundaries, drawn from from a combination of German, French, Italian, Dutch, and English metaphysics, astronomy, chemistry, mechanics, and mathematics.“ Zinsser, Judith P. *The Many Representations of the Marquise Du Châtelet*. In *Men, Women, and the Birthing of Modern Science*. Op. cit., s. 51.

¹⁰⁷ Definici filozofa v 18. století se zabývá ve své práci Johan Heilbron: „Jusque vers 1730, le mot ‚philosophe‘ désignait un personnage qui se tenait à l’écart des affaires temporelles. La philosophie passait pour une occupation ésotérique qui était le fait soit de scolastique, soit de sages stoiciens.“ In Heilbron, Johan. *Naissance de la sociologie*. Marseille: Agone, 2006, s. 74. Trad. P. Dirx.

¹⁰⁸ Cf. Goldgar, Anne. *Impolite learning: Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680–1750*. Op. cit., s. 239. Klasickou prací, jež se zabývá proměnou vnímání filozofů v první polovině 18. století, je dílo Paula Hazarda *Crise de la conscience européenne (1680–1715)*. Paris: Boivin, 1935.

¹⁰⁹ „In 1730 the term *philosophe* evoked the figure of the sage or the scholar; over the course of the years 1740–1770, it became a defensive term within a conflict between those who called themselves true *philosophes* and those who attacked them as ‚so-called‘ *philosophes*.“ Goodman, Dena. *The Republic of Letters. A Cultural History of the French*

Francouzská *Encyklopedie* měla být místem, kde dochází k výměně znalostí místo tradičních institucí Republiky vzdělců. Můžeme si ostatně povšimnout, že jako autor *Encyklopedie* je uvedena *Société des gens de lettres* – společnost vzdělců. Podle Roberta Darntona se jednalo o způsob legitimizace encyklopedického projektu – přispěvatelé do *Encyklopedie* se takto zařazují do tradičního evropského společenství vzdělců a jsou jeho přímými pokračovateli.¹¹⁰ Autoři spjatí s *Encyklopedií* však postupně začali být označováni jako *philosophes*, termín, jenž se používal synonymně s termínem „encyklopedisté“ (*encyclopédistes*). I když bylo původním záměrem encyklopedistů vystupovat kolektivně jako reprezentanti Republiky vzdělců, je zřejmé, že „filozofický“ záměr *Encyklopedie* vedl k formulování nového stanoviska, jež se od tradičního pojetí Republiky vzdělců odchýlilo.

Další kategorií, se kterou se setkáme při charakteristice vzdělců ve Francii první poloviny 18. století, je termín vědec (*savant*). Kategorie v úzkém vymezení předpokládá specializaci v konkrétním vědním oboru, vědec působí v akademickém prostředí (univerzity, akademie věd) a obrací se k omezenému publiku specialistů v jednotlivých disciplínách. Samotný pojem „věda“ (*science*) byl však v první polovině 18. století široký a zahrnoval i interdisciplinární přístup a praktiky mimo tradiční akademická centra, což bylo pro případné prosazení žen výhodné. Termín vědec nebyl příliš rozšířen a samotní vědci se většinou při určení vlastního postavení označovali za vzdělance (*gens de lettres*). V první polovině 18. století se tak teprve formuje obraz vědce, který zatím není spjatý s požadavkem univerzitního prostředí. Profil člena Akademie věd ve 30. letech 18. století nebyl zas tak odlišný od intelektuálního profilu Émilie Du Châtelet. Mnozí z nich také nenavštěvovali univerzitu (*collèges* pro chlapce však ano) a získali své vzdělání samostudiem a s přispěním soukromých učitelů. Teprve kolem roku 1780 se začíná obraz vědců podobat dnešnímu pojetí, tzn., objevuje se požadavek na formální vzdělání.¹¹¹

Enlightenment. Ithaca; London: Cornell University Press, 1994, s. 51.

¹¹⁰ „Svébytné podání historie v *Úvodu k Encyklopedii* [...] legitimizovalo filozofy tím, že je identifikovalo s *gens de lettres*, a učence prezentovalo jako hybatele historie.“ Darnton, Robert. *Velký masakr koček a další epizody z francouzské kulturní historie*. Op. cit., s. 180.

¹¹¹ Zinsser, Judith P. The Many Representations of the Marquise Du Châtelet. In *Men, Women, and the Birthing of Modern Science*. Op. cit., s. 51–52. Na formování obrazu vědce v první polovině 18. století měly ve Francii vliv oslavné texty na počest

I. 3. „Querelle des femmes“

Diskuze o intelektuálních schopnostech žen ve francouzských textech 18. století jsou bezprostředním pokračováním debaty, která se rozvíjí již od renesance, tzv. „querelle des femmes“.¹¹² Téma debaty se týkalo toho, zda jsou ženy přirozeně podřazeny mužům, či zda je jejich postavení pouze výsledkem společenského útlaku.

Zastánci přirozené podřazenosti žen vycházeli především z aristotelské tradice. Aristotelés se zabýval rozdíly v anatomii mužů a žen a vyvozoval z ní důsledky, které byly pro ženy nepříznivé, i když ani on nepopíral jejich důležitost v domácnosti a rodině. Ženy byly podle něj chápány jako nedokonalí muži a pasivní element, poskytující při plození hmotnou část, zatímco muži přispívají formou.¹¹³ Proti aristotelsky založenému přístupu se postupně začaly ozývat kritické hlasy, které ženám přiznávaly více schopností a připisovaly jim důstojnější postavení. Kolem roku 1370 sepisuje Giovanni Boccaccio práci *De mulieribus claris*,¹¹⁴ v níž připomíná slavné ženy historie, a tím poukazuje na jejich intelektuální schopnosti.¹¹⁵ Na Boccacciův text navázal později i další vlivný text, který předložil seznam významných žen – *De nobilitate et praecellentia foeminei sexus declamatio* (1529) Cornelia Agrippy.¹¹⁶ V této práci jsou ženy dokonce popisovány jako stvoření v některých ohledech dokonalejší než muži.

Jedním z prvních textů, jež se zabývaly ženskou otázkou, a prvním textem, jehož autorkou byla žena, je *Knih o městě žen* (Le livre de la cité

---

zesnulých členů Akademie (*Éloges*), které publikoval Fontenelle.

¹¹² Dějinami „querelle des femmes“ se zabývá mimo jiné práce *Revisiter la „querelle des femmes“*. *Discours sur l'égalité/inégalité des sexes, de 1600 à 1750*. Sous la direction de Danielle Haase-Dubosc et Marie-Élisabeth Henneau. Saint-Étienne: PSE, 2013. Český čtenář má k dispozici práci Gisely Bockové *Ženy v evropských dějinách: od středověku do současnosti*. Praha: Lidové noviny, 2007. Přel. A. Kusák. Lucie Storchová podobně jako další badatelé klade doznívání této debaty do druhé poloviny 17. století, kdy: „[...] se měly stále častěji objevovat parodující a sarkastické polemiky. Došlo tedy k jakési ironizaci staršího diskurzu *querelles*, která se vyznačovala řadou intertextových vztahů ke starší tradici a subverzí představ o pohlavním řádu, jež hlásaly starší preskriptivní spisy.“ In Ratajová, Jana a Storchová, Lucie. *Žádná ženská člověk není. Polarizace genderů v českojazyčné literatuře druhé poloviny 18. století*. Praha: Scriptorium, 2010, s. 462. K tématu dějin žen obecně cf. *Histoire des femmes en occident*. 5 volumes. Sous la direction de Georges Duby et Michelle Perrot. Paris: Plon, 1986–1992.

¹¹³ Cf. Aristoteles. *De generatione animalium*. 1.20.729a25–35.

¹¹⁴ První vydání Boccaccio, Giovanni. *De mulieribus claris*. Ulm: Zainer, 1473.

¹¹⁵ Boccaccio je však současně autorem i satiry na ženy *Il Corbaccio* (1355), jež k ženám rozhodně vstřícná není.

¹¹⁶ Agrippa, Heinrich Cornelius. *De nobilitate et praecellentia foeminei sexus declamatio*. Antverpiae: M. Hillenium, 1529. Cf. Wiesner-Hanks, Merry E. *Women and Gender in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 25.

des dames, 1405) francouzsko-italské básnířky Christine de Pizan (1364 – cca 1430). Christine de Pizan byla donucena psát kvůli finančnímu zajištění rodiny a dokázala se svými baladami prosadit v aristokratickém prostředí. Zapojila se do debaty o *Románu o růži* („Querelle du Roman de la Rose“), kdy se ohradila vůči misogynnímu přístupu autora Jeana de Meuna. Christine de Pizan kritizovala jeho dílo především kvůli literárnímu ztvárnění žen jako vulgárních svůdnic. V *Knize o městě žen* připomíná slavné ženy v historii a ukazuje, že podřízenost žen je způsobena socioekonomickými faktory.¹¹⁷

Úspěšná kariéra básnířky Christine de Pizan však byla výjimkou. Ženy se jinak prosazovaly jako autorky velmi pomalu. Přístup ke vzdělání nicméně měly od 4. století ženy působící v klášterech a mnohé z nich se zde dokázaly uplatnit. Například Hildegarda z Bingenu (1098–1179), autorka spisů o lékařství a přírodě, dokonce podnikla čtyři kazatelské cesty.¹¹⁸ Jak uvádí Edith Ennenová, úroveň vzdělávání v ženských klášterech se nicméně postupně snižovala a univerzitní vzdělání, jež bylo na vzestupu od 12. století, ženám nebylo určeno.¹¹⁹ Objevily se však výjimky, kdy se ženy na univerzity dostaly či zde dokonce vyučovaly, a to zejména v Itálii. Italské prostředí bylo ženám více nakloněno a postupně jim přístup do univerzitního prostředí povolilo. V roce 1678 tak získává první žena, Elena Cornaro Piscopiová (1646–1684), doktorát z filozofie na univerzitě v Padově (doktorát z teologie jí povolen nebyl). I některé italské akademie do svých řad přijímaly ženy. Slavný dopis papeže Benedikta XIV. adresovaný v polovině 18. století matematické Marii Agnesiové ukazuje, že v Bologni byli dokonce na tento přístup k ženám hrdí.¹²⁰ Nejvýznamnější italskou vědkyní 18. století byla Laura Bassiová (1711–1778), jež získala doktorát z filozofie právě v Bologni roku 1732. Bassiová se rovněž stala členkou bolognské akademie věd a v roce 1776 profesorkou fyziky.¹²¹

---

¹¹⁷ Ibid., s. 25.

¹¹⁸ Cf. Ennenová, Edith. *Ženy ve středověku*. Praha: Argo, 2001, s. 124. Přel. J. Karásek a P. Rychterová. Další významnou středověkou vzdělanou ženou byla například svatá Radegunda působící v klášteře v Poitiers v 6. století.

¹¹⁹ Ennenová se domnívá, že v novověku byly ženy více znevýhodněny než v pozdním středověku: „Protože ženy nezískávaly univerzitní vzdělání, nemohly se dlouhodobě ani nijak duchovně rozvíjet. Raně středověké poměry, kdy ženy často získávaly lepší vzdělání než jejich manželé, byly nenávratně pryč.“ Ibid., s. 252.

¹²⁰ Cf. Schiebinger, Londa. *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*. Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press, 1991, s. 14.

¹²¹ I když Laura Bassiová za svého života publikovala jen čtyři práce, stala se

V německé oblasti byla situace odlišná. Ženy se zájmem o vědu často pocházely z řemeslného prostředí a rozvíjely rodinnou tradici, například slavná ilustrátorka a entomoložka Maria Sibylla Merianová (1647–1717), známá svou účastí na vědecké expedici do Surinamu.¹²² Merianová byla i aktivní obchodnicí a byla tak schopná sama financovat své cesty a vědecká zkoumání. Ženy v Německu často pracovaly v domácích observatořích po boku svých mužů či dětí, protože při dlouhodobých pozorováních bylo vhodné, aby se střídalo více osob. Tímto způsobem se například prosadila astronomka Maria Margaretha Winkelmannová (1670–1720).¹²³ V Německu v 18. století měly rovněž ženy možnost univerzitního vzdělávání (Halle a Göttingen), i když jen v omezené míře.¹²⁴ V Anglii ani ve Francii ženy na univerzity přístup neměly.

I v případě učených společností byl zřejmý rozdíl mezi přístupem Itálie a ostatních zemí. Jak už bylo řečeno, do některých italských akademií měly ženy přístup a stávaly se členkami poměrně často. V případě velkých akademií mimo Itálii byla situace horší. Jak uvádí Londa Schiebingerová v *The Cambridge History of Science*, od založení Royal Academy v roce 1660 až do roku 1945 byla jediným ženským členem kostra v anatomické sbírce.¹²⁵ V případě Royal Society se zdá, že na odmítání případného členství žen měla částečný vliv návštěva Margaret Cavendishové (1623–1673). Cavendishová neviděla v ženách pouze oběti genderové diskriminace. Otevřeně prohlašovala, že usiluje o získání slávy, a to ve vědě, jediné oblasti, v níž jako žena viděla možnosti uplatnění.¹²⁶ Její razantní vystoupení a kritika Royal Society akademiky pravděpodobně zastrážily. Podobně odmítavý přístup ke členství žen měla i francouzská

---

v italském akademickém prostředí respektovanou vědkyní. Dopisovala si s evropskými vzdělanci a s některými se osobně setkala. Jedním z jejích korespondentů byl i Voltaire, není však známo, zda byla v kontaktu také s Émilíí Du Châtelet.

¹²² Cf. Schiebinger, Londa. *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*. Op. cit. (kapitola „Scientific Women in the Craft Tradition“) a Davis, Natalie Zemon. *Ženy na okraji: tři životy 17. století*. Praha: Argo, 2013. Přel. Z. Fritschová.

¹²³ Londa Schiebingerová hovoří o tom, že řemeslné tradice spojované i s ženami se staly místem inovací a kreativity: „In the workshop, women’s (like men’s) contributions depended less on book learning and more on practical innovations in illustrating, calculating, or observing.“ Ibid., s. 67.

¹²⁴ Cf. *The Cambridge History of Science. Volume 4. The Eighteenth-Century Science*. Ed. Roy Porter. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 186.

¹²⁵ Ibid., s. 187.

¹²⁶ Bečvářová, Monika. „Nature’s Bastards“ z Royal Society: Obhajoba přírodní filosofie v díle Margaret Cavendishové (1623–1673). *Pro-Fil*, vol. 13, no. 2, 2012, s. 42–57. Citováno dne 16. srpna 2016. Dostupné z <http://www.phil.muni.cz/journals/index.php/pro-fil/article/view/325>

akademie věd, jak uvidíme v následující kapitole věnované situaci ve Francii.

I. 4. Francie

Pro pochopení přístupu k ženám a jejich vzdělávání ve Francii v době Émilie Du Châtelet je třeba charakterizovat nejdříve situaci v 17. století. Již v první polovině tohoto století se objevily vzdělané ženy, jež se vyjadřovaly k genderové otázce, například Marie Jars de Gournay (1565–1645), Montaignova *filie d'alliance* a editorka jeho *Esejů*. Ve své práci *Rovnost mužů a žen* (Égalité des hommes et des femmes, 1622) se staví za rovnoprávné postavení žen a argumentuje přitom odkazy na tradiční autority.¹²⁷ Emancipační diskurz žen ve Francii 17. století úzce souvisí s obecnou diskuzí „Querelles des anciens et des modernes“¹²⁸ a s hnutím preciózek (*précieuses*). Adjektivum „précieux“ nemělo označovat styl, ale spíše prostředí a kontext komunikace, pro kterou bylo typické.¹²⁹ Preciózní hnutí souviselo s rozvojem galantní společenské konverzace (*galanterie*), která byla v průběhu 17. století propojena s francouzským charakterem.¹³⁰ Preciózkám šlo spíše o získání role idolu, k němuž v rámci galantní komunikace muži vzhlízejí, než k ustanovení rovného postavení.¹³¹ Ženy měly mít dohled nad vytríbeným jazykem společenských konverzací, což vedlo k jejich postupné obeznámenosti se všemi možnými tématy konverzace a k rozšíření vzdělání. Významnou postavou mezi preciózkami byla Madeleine de Scudéry (1607–1701), jež se ve svém pravidelném sobotním salónu setkávala s mnohými soudobými vzdělanci (Corneille,

---

¹²⁷ Dalším jejím dílem, které mělo sloužit jako obhajoba žen-spisovatelek, byla práce *Apologie pour celle qui escrit* (1626), kritikou postavení žen je i její další práce *Les femmes et grief des dames* (1626).

¹²⁸ Tématu se věnuje například antologie *La Querelle des Anciens et des Modernes*. Précédé d'un essai de Marc Fumaroli. Paris: Gallimard, 2001 a DeJean, Joan. *Ancients Against Moderns: Culture Wars and the Making of a Fin de Siècle*. Chicago: Chicago University Press, 1997.

¹²⁹ Termín byl v 17. století nejdříve používán pejorativně, teprve později získal neutrální význam.

¹³⁰ Cf. Sorel, Charles. *Les Loix de la Galanterie*. In *Nouveau recueil des pièces les plus agréables de ce temps, ensuite des jeux de l'inconnu et de la Maison des jeux*. Paris: N. De Sercy, 1644, s. 1–2. „Nous, Maîtres souverains de la galanterie, étant assemblés, selon notre coutume, pour la publication de nos lois, qui est quelquefois renouvelée plus souvent que tous les jours, avons arrêté qu'aucune autre nation que la française ne se doit attribuer l'honneur d'en observer excellemment les préceptes, et que c'est dans Paris, ville capitale en toutes façons, qu'il en faut chercher la source.“

¹³¹ Cf. Habibová, Claude. *Francouzská galantnost*. Praha: Academia, 2009, s. 156. Přel. L. Arava.

Furetière etc.) a stala se respektovanou spisovatelkou. Právě v románech, které napsala sama či společně s bratrem Georgem, nalezneme příklady „preciózní konverzace“.¹³² V rámci rozhovorů se formuje způsob komunikace, jež usiluje o zjemnění mravů a ušlechtilé řešení úskalí, do nichž nás uvádí láska (*casuistique amoureuse*). Preciózní hnutí se neprofilovalo jako místo pouhých kratochvilných hříček. Bylo naopak vážným projektem, který si klade za cíl „respektovat ženu, odmítat vynucená manželství a zkomplikovat lásku“.¹³³ I když byla Madeleine de Scudéry zastánkyní emancipace žen (zejména se kriticky stavěla k instituci manželství), přesto odmítala snahu některých žen stát se učenými (*femmes savantes*). V díle *Arthaménés, neboli Velký Kýros* (*Artamène ou le Grand Cyrus*, 1649–1653) přímo hovoří o tom, že nechce, aby byl ženám tento termín připisován.¹³⁴

Na preciózní hnutí i na snahy vzdělaných žen se v 17. století zaměřily mnohé parodické texty. V roce 1659 uvádí Molière hru *Směšné preciózky* (*Les Précieuses ridicules*). V úvodu sice autor rozlišuje mezi tzv. skutečnými preciózkami a těmi, které jsou směšné, ovšem je zřejmé, že se jeho komedie týkala Madeleine de Scudéry a jejich sobotních salónů. Molière se zaměřil na vzdělané ženy i v komedii *Učené ženy* (*Les Femmes savantes*, 1672). Molièrova hra byla založena na kontrastu mezi lehkou konverzací připisovanou ženám a oblastí seriózního vědeckého zkoumání, které bylo vyhrazeno mužům. Ženy, které se zajímaly o vědu a zanedbávaly povinnosti v domácnosti, byly předmětem výsměchu. Právě na Molièrovu komedii se často odkazovalo i v 18. století během útoků na intelektuální ambice žen.¹³⁵

Postavení žen se věnovaly i další texty, jejichž autory byli spisovatelé angažovaní v „Querelle des anciens et des modernes“. Debata, jež započala roku 1687, měla určit, zda je tvorba současných autorů rovnocenná či cennější než díla klasických autorů. Obhájci moderních autorů a

---

¹³² Ke galantní konverzaci cf. Denis, Delphine. *La muse galante. Poétique de la conversation dans l'oeuvre de Madeleine de Scudéry*. Paris: Champion, 1997; Denis, Delphine. *Le Parnasse galant. Institution d'une catégorie littéraire au XVIIe siècle*. Paris: Champion, 2001; Viala, Alain. *La France galante*. Paris: PUF, 2008.

¹³³ „[...] respecte la femme, repousse les mariages forcés, et rend l'amour difficile.“ Cf. *Précis de la littérature française du XVIIe siècle*. Sous la direction de Jean Mesnard. Paris: PUF, 1990, s. 173. K preciózkám dále Dufour-Maitre, Myriam. *Les Précieuses. Naissance des femmes de lettres en France au XVIIe siècle*. Paris: Champion, 2008.

¹³⁴ Cf. Lever, Maurice. *Romanciers du Grand siècle*. Paris: Fayard, 1996, s. 136–137.

¹³⁵ Cf. Lilti, Antoine. *Le monde des salons. Sociabilité et mondanité à Paris au XVIIIe siècle*. Paris: Fayard, 2005, s. 116. V 18. století byl nicméně termín *femme savante* postupně nahrazen termínem *femme philosophe*.

estetických inovací byli většinou ženám nakloněni. Zatímco konzervativní Nicolas Boileau se ve své *Satiře X o ženách* (Satire X: Sur les femmes, 1694) podobně jako Molière zaměřil na parodii vzdělaných žen (*femmes savantes*) a preciózek,¹³⁶ progresivní Charles Perrault se v *Obraně žen* (Apologie des femmes, 1694) postavil na stranu žen a Boileauův útok odsoudil.¹³⁷

Navzdory kritickým hlasům se v období od druhé poloviny 17. století ženy ve Francii prosazují jako aktivní činitelky intelektuálního života.¹³⁸ Výraznější zapojení žen souviselo zejména s rozvojem salónů. V průběhu 17. století se totiž významným místem Republiky vzdělanců stává právě pařížský salón, instituce organizovaná především ženami, jež kulminovala v době osvícenství. V první polovině 18. století byly za předchůdkyně osvěcenských *salonnières*¹³⁹ považovány Madame de Tencin a markýza de Lambert. Vrcholné období salónů ovšem nastalo až po smrti Émilie Du Châtelet, v druhé polovině 18. století. Významný osvěcenský salón Madame Geoffrin se rozvíjel zhruba od roku 1749, další slavné salóny pak následovaly (pod záštitou Julie de Lespinasse, Madame Du Deffand a Suzanne Neckerové).¹⁴⁰

Salóny se staly předmětem důkladného zájmu badatelů až od konce 70. let 20. století. Podle některých autorů¹⁴¹ byly aristokratické salóny stále místem konzervativního intelektuálního vývoje a nereflektovaly osvěcenský

---

¹³⁶ Cf. Harth, Erica. *Cartesian Women. Versions and Subversions of Rational Discourse in the Old Regime*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1992, s. 141.

¹³⁷ Myriam Dufour-Maitrová nicméně upozorňuje na to, že podpora ze strany „les Modernes“ byla omezená a jejich triumf v roce 1694 nevedl k prosazení žen v akademických institucích. Dufour-Maitre, Myriam. *Les Précieuses. Naissance des femmes de lettres en France au XVIIe siècle*. Op. cit., s. 339.

¹³⁸ „The shift of intellectual debate in Europe from Latin to French, and from the academic sphere to courts, coffee-houses, clubs, and salons, enabled some women, especially noble ladies supplemented with a sprinkling of escaped nuns, actresses, female singers, courtesans, and others who were relatively well-educated, to discover the new philosophy and science and by means of intellectual ‚enlightenment‘ transform their outlook and life.“ Israel, Jonathan I. *Women, Philosophy, and Sexuality*. In *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650–1750*. Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 82.

¹³⁹ Antoine Lilti upozorňuje na to, že tento termín se v 18. století nepoužíval – současníci používali termín „maîtresse de maison“. Cf. Lilti, Antoine. *Le monde des salons. Sociabilité et mondanité à Paris au XVIIIe siècle*. Op. cit., s. 110.

¹⁴⁰ K roli salónů v Republice vzdělanců a postavení žen cf. Dalton, Susan. *Engendering the Republic of Letters. Reconnecting Public and Private Spheres in Eighteenth-Century Europe*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2003.

¹⁴¹ Cf. Pekacz, Jolanta T. *Conservative Tradition in Pre-Revolutionary France. Parisian Salon Women*. New York: Peter Lang, 1999.

vývoj dostatečně. Oproti tomu Dena Goodmanová¹⁴² se domnívá, že osvěcenská salóny 18. století byly místem seriózní diskuze a intelektuální činnosti, na rozdíl od kratochvilných salónů 17. století. Právě z pařížských salónů se šířilo nové pojetí *gens de lettres* jako *philosophes* a jejich osvěcenský projekt. Ženy – *salonnières* – organizovaly společenský život vzdělců a jejich přispěním se salóny změnilly z aristokratických míst zábavy v osvěcenskou instituci, jež usiluje o dobro lidstva. Studie Deny Goodmanové se však týká situace v Paříži, která nastala až po smrti Émilie Du Châtelet. Vzhledem k vymezení této práce je proto vhodnější pojetí Antoina Liltiho, jenž navrhuje přistupovat ke studiu salónů pomocí kategorie „sociabilité mondaine“ a upozorňuje na to, že hlavním znakem salónů byla smíšená společnost.¹⁴³ Byla by chyba redukovat přítomnost a důležitost obou pohlaví a opomenout společenské vztahy v salónech založené na galantní a zdvořilé komunikaci. Cílem setkání v salónech je především pobavení (*divertissement*) přítomných osob. Salóny tak překračují rámeček Republiky vzdělců, kam byly často odborníky řazeny.

Konverzace v salónech se doplňovala s korespondencí. V mnoha případech je možné sledovat, že epistolární síť byla přirozeným pokračováním osobních setkání a přátelství vzniklých v salónech. Pro salóny byly dopisy a informace v nich obsažené další zdrojem konverzace a rezervoárem poutavých témat. Podobně jako dopisy kolovaly v salónech i dosud nepublikované rukopisy i texty, které ani publikované být neměly. To ovšem neznamena, že by předčítání radikálních a kritických rukopisů bylo v salónech vždy bezpečné. Pařížská policie autory těchto textů pečlivě sledovala.¹⁴⁴

Významné místo, které ženy zastávaly v organizaci salónů, nicméně neodpovídalo jejich závislosti na rodinných příslušnících. V Paříži ženy

---

¹⁴² Goodman, Dena. *The Republic of Letters. A Cultural History of the French Enlightenment*. Op. cit., s. 52–53. Goodmanová se pod vlivem Habermasova díla (*Strukturální transformace veřejné sféry*, 1962) ve své práci vymezuje vůči historiografii, jež chápala salóny jako místa zábavy, která byla v kontrastu s vážností osvěcenského projektu (kritizuje např. práce R. Chartiera a R. Darntona). K Habermasově distinkci soukromé a veřejné sféry a její kritické recepci cf. Cerman, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*. Op. cit., s. 8–11.

¹⁴³ „Le modèle d'une femme recevant des hommes, et notamment des hommes des lettres, n'est qu'une des formes possibles du salon. D'autre part, le critère essentiel est celui de la mixité, pierre de touche de la mondanité d'Ancien Régime, qui distingue les salons des institutions masculines de sociabilité.“ Lilti, Antoine. *Le monde des salons. Sociabilité et mondanité à Paris au XVIIIe siècle*. Op. cit., s. 69.

¹⁴⁴ Cf. Darnton, Robert. *Velký masakr koček a další epizody z francouzské kulturní historie*. Op. cit., s. 158.

z aristokratických kruhů sice mohly vést vlastní společenský život, přesto však jejich volnost závisela pouze na dobré vůli manželů. Nejvýhodnějším postavením pro ženy bylo vdovství.¹⁴⁵ Dalším omezením byl soudobý přístup k tvořivé činnosti žen. Zatímco zájem o veřejně prováděné fyzikální experimenty byl uznávanou společenskou kratochvílí, jinak se přistupovalo k možné publikační činnosti, kde naopak ženy podporovány nebyly. Zásady „sociabilité“ a publikování nebyly pro ženy 18. století kompatibilní. Ty, které se současně chtěly stát *femmes du monde* a *femmes de lettres*, byly předmětem výsměchu a satir.

Vzdělané ženy, které se zabývaly přírodními vědami a usilovaly o přijetí do Akademie věd, rovněž neuspěly. Ani do dříve založené Francouzské akademie (*Académie française*, 1635) se ženy nemohly dostat, i když již několik let po jejím založení navrhl Gilles Ménage, aby byly do akademie přijaty tři ženy – Madeleine de Scudéry, Madame Des Houlières a Madame Dacierová.¹⁴⁶ V akademiích nejdříve panovala podobná atmosféra jako v salónech, kde se snoubila sociabilita s věděním. Postupně se však akademie omezily pouze na vědecké bádání a ženy tak byly z této instituce na dlouhou dobu vyloučeny, i když se v Paříži hojně zúčastňovaly neformálních debat i vědeckých pokusů. Jedním z důvodů vyloučení byl i hierarchizovaný a uzavřený řád Francouzské akademie s omezeným počtem členů. Zvolení ženy by se vnímalo jako zamezení členství dalšího muže.¹⁴⁷ I když měly *salonnières* členství v pařížských akademiích zakázané, často právě na nich a jejich osobních kontaktech záviselo, zda bude něčí kandidatura úspěšná. Vysoce postavené ženy s rozsáhlými konexemi tak mohly proniknout do sítě Republiky vzdělanců prostřednictvím výměny – vzdělanci pod jejich společenskou ochranou jim byli k dispozici pro případné vyučování či odborné konzultace.¹⁴⁸

---

¹⁴⁵ „La situation la plus favorable était le veuvage, car c'était, dans le système juridique de l'Ancien Régime, la seule situation dans laquelle les femmes jouissaient d'une réelle liberté juridique et d'une autonomie financière.“ Lilti, Antoine. *Le monde des salons. Sociabilité et mondanité à Paris au XVIIIe siècle*. Op. cit., s. 111.

¹⁴⁶ Antoinette Des Houlières (1638–1694) byla básnířkou a první ženou, která byla přijata do jedné z francouzských akademií (Arles, 1689). Anne Le Fèvre Dacierová (1654–1720) se proslavila jako překladatelka z klasické řecké a latinské literatury.

¹⁴⁷ Cf. Schiebinger, Londa. *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*. Op. cit., s. 24. První ženou mezi čtyřiceti „nesmrtelnými“ se tak stala až Marguerite Yourcenarová v roce 1980. Francouzská Akademie věd svůj přístup k ženám změnila jen o rok dříve, kdy přijala Yvonne Choquet-Bruhatovou.

¹⁴⁸ Erica Harthová ukazuje paradoxní postavení žen, které se intenzivně podílely na přijetí svých chráněnců do Francouzské akademie. Harth, Erica. *Cartesian Women. Versions and Subversions of Rational Discourse in the Old Regime*. Op. cit., s. 205. I

I. 5. Kartezianismus a věda pro ženy

Podívejme se nyní na vědeckou diskuzi, která byla ve Francii na přelomu 17. a 18. století věnovaná ženám a jejich schopnostem. Navzdory pokrokům medicíny stále přetrvával tradiční pohled na ženy jako představitelky studeného temperamentu. Anatomové jako Vesalius a Harvey sice nenalezli důkazy této teorie, přesto považovali chladný a vlhký temperament žen za daný a na jeho základě vysvětlovali i ženský charakter a intelekt.¹⁴⁹

Zásadním podnětem pro změnu v přístupu k ženám bylo Descartovo dílo. Myslitelé vycházející z Descartových úvah totiž připisovali ženám stejné rozumové schopnosti jako mužům. Sám Descartes se přímo o genderovou otázku nezajímal, i když se stavěl proti Aristotelovi a tvrdil, že rozum je vlastní všem lidem. V případě Alžběty Falcké a královny Kristiny, jejichž intelekt podporoval a obdivoval, se jednalo spíše o podporu dvou konkrétních žen. Právě karteziánský dualismus však byl základem pro to, aby ženám mohly být připsány stejné mentální schopnosti jako mužům. Tělesná část byla oddělena od duševní, proto fyzické rozdíly mezi muži a ženami nehrají roli. Rozumové schopnosti žen jsou pak rovnocenné se schopnostmi mužů. Tento postup můžeme najít u Descartových následovníků, z nichž nejznámější je Poullain de la Barre (1647–1723) a jeho práce *O rovnosti pohlaví* (*De l'égalité des deux sexes*, 1673) a *O vzdělání dam* (*De l'éducation des dames*, 1674),¹⁵⁰ kde se zabývá vzděláním žen. Podle Poullaina de la Barre je duše mužů i žen stejná, jak ukazuje i jeho dnes slavný výrok „Mysl nemá pohlaví“ (*L'esprit n'a pas de sexe*).¹⁵¹ Co se týče fyzických rozdílů, lze je sledovat pouze u reprodukčních orgánů, mozek muže i ženy je stejný, stejně jako jejich smyslové orgány. Ženy jsou podle Poullaina schopné všech povolání. To, že

---

Émilie Du Châtelet se zasloužila o Voltairovu úspěšnou kandidaturu do Francouzské akademie v roce 1746.

¹⁴⁹ „Of the various qualities associated with humors, heat was viewed as the most positive. It was the force within the body that could most easily change one kind of fluid into another, and it rose naturally toward the heavens and toward the brain, which explained why men, being hot and dry, were more rational and creative; women, being cold and wet, were more like the earth.“ Wiesner-Hanks, Merry E. *Women and gender in Early Modern Europe*. Op. cit., s. 37.

¹⁵⁰ V pozdější publikaci *De l'excellence des hommes, contre l'égalité des sexes* (1675) Poullain de la Barre prochází argumenty svých odpůrců. Tato práce vedla některé odborníky k mylné představě, že Poullain de la Barre své „feministické“ pojetí přehodnotil.

¹⁵¹ Poullain de la Barre, François. *De l'égalité des deux sexes. Corpus des œuvres philosophiques en langue française*. Paris: Fayard, 1984, s. 10.

se ženy neprojeví ve vědě, je způsobeno pouze jejich omezeným přístupem ke vzdělání. Ve Francii se na přelomu 17. a 18. století objevily i další práce, které se zabývaly postavením žen a navrhovaly reformovat jejich vzdělávání.¹⁵² Tyto texty se vymezovaly vůči tradičnímu pohledu reprezentovanému vlivnou Fénélonovou prací *Pojednání o výchově dívek* (*Traité sur l'éducation des filles*) z roku 1687, v němž je popsána role křesťanské matky a hospodyně, k níž má směřovat vzdělání dívek.¹⁵³ Charles-Irénée Castel de Saint Pierre (1658–1743) sepsal pedagogická pojednání, v nichž navrhoval zřízení *collèges* pro dívky, s podobným curriculumem jako na školách pro chlapce. Ještě výrazněji se vůči tehdejšímu pojetí žen vymezil holandský učenec Adriaan Beverland (1650–1716), jenž se v práci *Peccatum Originale* (1678, francouzský překlad vyšel roku 1714 pod titulem *État de l'homme dans le péché originel*)¹⁵⁴ zabývá ženskou sexualitou. Beverland tvrdí, že ženy mají stejné vášně jako muži, pouze jsou nuceny utlumit je, aby odpovídaly představě ctnostných a skromných bytostí.

Do diskuze o rovnosti intelektuálních schopností se zapojily i ženy, které byly seznámeny s Descartovým dílem. Erica Harthová se v práci *Cartesian Women* zabývá diskurzem žen ovlivněných karteziánským přístupem k genderové problematice. Na počátku své studie upřesňuje termín *cartésienne* – v doslovném překladu se jednalo o následovnice Descarta, postupně však termín označoval i ženy v salónech, kde docházelo k diskuzím, nebo obecně ženy, které byly vzdělané a Descartově filozofii byly schopny porozumět.¹⁵⁵ Harthová upozorňuje na problémy spjaté s karteziánským pojetím, jež se týkaly tělesných rozdílů mezi oběma pohlavími. V 17. století byla častá snaha tyto tělesné rozdíly ignorovat, v 18. století se však tento přístup změnil a ženy hledaly způsob, jak se

---

¹⁵² K vzdělávání dívek ve Francii 18. století cf. Chartier, Roger, Compère, Marie-Madeleine a Julia, Dominique. *L'Éducation en France du XVIIe au XVIIIe siècle*. Op. cit., s. 231–247.

¹⁵³ „Venons-en maintenant au détail des choses dont une femme doit être instruite. Quels sont ses emplois? Elle est chargée de l'éducation de ses enfants [...], de la conduite des domestiques, de leurs mœurs, de leur service, du détail de la dépense, des moyens de faire tout avec économie et honorablement [...]“ Fénélon. *Traité sur l'éducation des filles*. Paris: P. Aubouin, 1687, s. 212–213.

¹⁵⁴ Kniha byla po vydání odsouzena a její autor byl zatčen a přinucen k pokutě a zřeknutí se díla. Cf. Israel, Jonathan I. *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650–1750*. Op. cit., s. 87.

¹⁵⁵ Harth, Erica. *Cartesian Women. Versions and Subversions of Rational Discourse in the Old Regime*. Op. cit., s. 5.

s touto otázkou vypořádat.¹⁵⁶

Nový karteziánský pohled na rovnocenné intelektuální schopnosti mužů a žen souzněl s rostoucím zájmem o vědu a výzkum.¹⁵⁷ Experimentální věda byla od poloviny 17. století dostupná i pro jedince disponující dostatečnými finančními prostředky. Například fyzikální experimenty probíhaly nejdříve pro publikum zájemců mimo univerzitní a akademické prostředí. V druhé polovině 17. století se staly v Paříži populární tzn. „karteziánské středy“, přednášky organizované Jacquesem Rohaultem, jež byly určené pro muže i ženy.

Věda se dostala do módy a objevily se hojně čtené popularizační knihy pro ženy v nejrůznějších podobách. Za jednu z prvních byla považována práce Margaret Cavendishové *Popis Nového světa nazvaného Zářivý svět* (Description of a New World called the Blazing World) z roku 1666, jež ve formě utopie čtenáře uváděla do problematiky přírodní filozofie.¹⁵⁸ Zájem o vědu ze strany žen nebyl chápán jako něco negativního, naopak byl považován za vhodné trávení volného času, jež neškodí tradičním ženským kvalitám, jako je skromnost a zbožnost. I abbé Nollet, propagátor experimentů ve Francii, ve svých publikacích zobrazoval na ilustracích k pokusům ženy jako aktivní účastnice vědeckého poznání (*Leçons de physique expérimentale*, 1743–48). Podobný zájem jako o fyzikální experimenty měly ženy i o matematické vzdělání. Pro dnešní pohled možná překvapivá záliba souvisela jak s relativní dostupností matematického studia, jež nevyžadovalo speciální vybavení, tak s důležitou rolí žen ve finanční správě rodinných majetků. Za časté nepřítomnosti mužů to byly právě ženy, které se zabývaly rodinnou ekonomikou. Zde se jim matematické dovednosti hodily a byly všeobecně oceňovány.

Nejvýznamnějším popularizačním textem na přelomu 17. a 18. století se stalo Fontenellovo dílo *Rozhovory o mnohosti světů* (Entretiens sur la pluralité des mondes, 1686). V předmluvě Fontenelle ženy vybízí k účasti na filozofické (tzn. i vědecké) činnosti a vyjadřuje se k protagonistce

---

¹⁵⁶ „The eighteenth-century women joined the philosophic campaign to eradicate ‚prejudice‘, but when when it came to their own bodies they hesitated. To reformulate equality on the basis of difference rather than that of identity would mean to lose the rationalist advantage of sex-neutral mind. Yet these women also wanted to affirm their sexuality and to ground on it the rights they saw as due their sex.“ Ibid., s. 9–10.

¹⁵⁷ Popularizaci vědy v 18. století se bude podrobněji věnovat poslední kapitola práce, zde se zaměřím pouze na roli žen.

¹⁵⁸ Cf. Bečvářová, Monika. „Nature’s Bastards“ z Royal Society: Obhajoba přírodní filozofie v díle Margaret Cavendishové (1623–1673). *Pro-Fil.* Op. cit., s. 53–54. Cavendishová nicméně svou práci nepsala primárně jako popularizační text.

svého díla, fiktivní markýze. Charakterizuje ji jako ženu, která nic o daných vědeckých tématech neví a ani nemá zájem pustit se do příliš složité vědy. Markýza v textu například odmítá, aby jí partner v diskuzi, filozof, kreslil na zem v parku schémata. Nejedná se tedy o ženu, která aspiruje na vstup mezi učence (*femme savante*). Je však bystrá a nemá problém pochopit vysvětlovanou látku, již je karteziánská fyzika.¹⁵⁹ *Rozhovory o mnohosti světů* měly velký úspěch, byly již za Fontenellova života přeloženy do několika jazyků a staly se vzorem podobně koncipovaných textů, například práce Francesca Algarottiho *Newtonismus pro dámy* (*Il Newtonianismo per le Dame*, 1737).¹⁶⁰ Algarotti hovoří ve své knize rovněž o zvolené fiktivní postavě a konstatuje, že jeho markýza patří k pohlaví, „které dává přednost citu před věděním“ a „obává se hrůz geometrie“.¹⁶¹ Algarottiho markýza se rovněž strachuje, aby nepůsobila jako pedantka. Vědecká konverzace musí respektovat místo a čas odpovídající společenským konvencím. Fontenellův popularizační model astronomie pro ženy se objevoval v podobných publikacích až do počátku 20. století. Posledním textem tohoto typu bylo až dílo Camilla Flammariona z roku 1903.¹⁶²

I. 6. Maskulinizace vědy

Postavení žen ve vědě lze sledovat i ve vývoji dobové ikonografie. V průběhu 17. a 18. století to byly právě ženy, které se používaly v alegorických zobrazeních vědy, jak ukazuje frontispis *Encyclopedie* s alegorií Pravdy a Rozumu, které vládnou vědeckým disciplínám. Všechny vědní obory jsou zde znázorněny ženami, teprve pod oblaky jsou zobrazeny v mužských podobách umělecké disciplíny a profese, které z vědy vycházejí. V tehdejší ikonografii ovšem existovaly dva odlišné způsoby nahlížení. V protikladu k symbolickému ztvárnění vědy jako ženy dávali zastánci Bacona přednost jejímu mužskému zobrazení. Francis Bacon se vymezil

---

¹⁵⁹ Fontenelle. *Entretiens sur la pluralité des mondes*. Paris: Flammarion, 1998, s. 51.

¹⁶⁰ Algarotti, Francesco. *Il Newtonianismo per le dame, ovvero dialoghi sopra la luce e i colori*. Napoli, 1737.

¹⁶¹ Hamou, Philippe. Algarotti vulgarisateur. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Présenté par François de Gandt. *SVEC 11*, Oxford: Voltaire Foundation, 2001, s. 78.

¹⁶² „Tandis que la marquise de Fontenelle est un modèle de finesse et d'intelligence, les dames qui lui succèdent ne sont souvent que de pâles faire-valoir de leur mentor. [...] La dernière *Astronomie des dames* paraît en 1903 sous la plume du célèbre astronome et vulgarisateur Camille Flammarion.“ Le Lay, Colette. *Astronomie des dames. Dix-huitième siècle*, n° 36, 2004, s. 312.

vůči ztvárnění vědy jako ženy ve svém eseji „The Masculine Birth of Time“, kde horuje pro filozofii, jež by byla aktivní a mužná, v protikladu ke kontinentální „zženštilé“ kultuře. Podobný záměr měla i Royal Society: „vyzdvihnout mužskou filozofii“ (*to raise a Masculine Philosophy*). Označení „mužská“ ve vyjádření Royal Society mělo konotace, které vysvětluje Schiebingerová: „Mužská filozofie měla být zřetelně anglická (ne francouzská), empirická (ne spekulativní) a praktická (ne rétorická). Ve shodě s dobovým diskurzem byla každá z těchto vlastností považována za mužskou.“¹⁶³

V průběhu 18. století se baconovská maskulinizace vědy prosazovala stále více, i vlivem Francouzské revoluce a narušením tradice dvorů a salónů, v nichž měly ženy z aristokratických okruhů privilegované místo. Věda se postupně profesionalizovala a ženy byly spojeny pouze s obrazy mateřství. Ve společnosti se formoval obraz vědce jako muže, jenž osaměle pracuje s vědeckými přístroji. Odborníci nacházejí počátky této moderní genderové diverzifikace vědy již v dřívějším období. Podle J. B. Shanka se diverzifikace začala prosazovat již okolo roku 1680 a souvisela s fungováním francouzské Akademie věd, výhradně mužské instituce.¹⁶⁴ I Erica Harthová vidí v založení této akademie symbolický okamžik, kdy se ženám začaly postupně vytrácet možnosti, jež jim nabídl karteziánský pohled.¹⁶⁵ Mezi další faktory, které přispěly k opětovnému uzavírání vědy ženám, patří i rozvoj materialismu, který anuloval výhody, jež přinesl právě karteziánský dualismus.¹⁶⁶

Ve druhé polovině 18. století bylo tradiční aristotelské pojetí, podle něžž ženské tělo bylo chápáno pouze jako nedokonalé mužské tělo,

---

¹⁶³ „Masculine philosophy was to be distinctively English (not French), empirical (not speculative), and practical (not rhetorical). Consistent with the discourse of the day, each of these favored qualities was considered masculine.“ Schiebinger, Londa. *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*. Op. cit., s. 137–138.

¹⁶⁴ „The overall result was a solidification by 1680 of a clear set of oppositions – pleasure versus utility, diversion versus knowledge, conversation versus demonstration, taste versus truth – as the categories that defined the contested border separating the savant world from the world of the *gens du monde* in seventeenth-century France. Moreover, a powerful discourse had begun to institutionalize a male/female, masculine/feminine divide as an integral component of this framework.“ Shank, J. B. Neither Natural Philosophy, Nor Science, Nor Literature: Gender, Writing, and the Pursuit of Nature in Fontenelle’s *Entretiens sur la pluralité des mondes habités*. In *Men, Women, and the Birthing of Modern Science*. Op. cit., s. 95.

¹⁶⁵ Harth, Erica. *Cartesian Women. Versions and Subversions of Rational Discourse in the Old Regime*. Op. cit., s. 139.

¹⁶⁶ „Dualism unsexes the mind; materialistic monism reconnects it to the (sexed) body.“ Ibid., s. 169.

nahrazeno novým modelem. Ke konci 18. století anatomové tvrdí, že mužské a ženské tělo má odlišný účel (fyzická a intelektuální práce/mateřství) a navzájem se doplňují. Myšlenka komplementarity mužů a žen měla vyřešit postavení žen ve společnosti a vysvětlit distribuci rolí ve společnosti. Ženy nejsou podřízeny mužům, jen jsou určeny k jiným činnostem, mezi něž ovšem nepatří práce vědce. Intelektuální činnost je pro ženy škodlivá a může nepříznivě ovlivnit jejich reprodukční schopnosti. Ženám byla dále přisouzena role matek a pečovatelek a jejich působení bylo omezeno na soukromou sféru.

Daniela Tinková v práci *Tělo, věda, stát* hovoří v úvodu k genderové problematice o francouzských „rovnostářích“ a „komplementaristech“ 18. století, přičemž v obou proudech je „normou“ posuzování maskulinita.¹⁶⁷ Na prosazení komplementární teorie měl vliv i medicínský vitalismus: „Vitalistický směr v medicíně, který se v 18. století odvíjel od učení švýcarského lékaře Albrechta von Haller, vysvětloval fyziologii člověka a jeho vitální princip na základě dvou zvláštních funkcí: *irritability* (dráždivosti) a *sensibility* (citlivosti). Koncem 18. století byla řada evropských lékařů přesvědčena o tom, že zatímco u muže dominuje dráždivost, ženu vymezuje právě ona ‚senzibilita‘.“¹⁶⁸ Tento výklad nicméně vede k pojetí, že se dané proudy rozvíjely paralelně, což je mírně matoucí vzhledem k tomu, že rovnostářský přístup byl v 18. století postupně odsunut pojetím komplementárním.

V novém pojetí ženské role můžeme vidět i snahu zabránit snížení populace. Ženy aristokratky, které hned po narození odkládaly své děti kojným, o své děti přicházely vinou vysoké mortality. Tento zvyk se v Paříži od 17. století rozšířil i do měšťanských rodin a v 18. století pak i do níže postavených vrstev. Pracující ženy posílaly novorozence často velmi daleko od domova, zatímco šlechta a vysoká buržoazie většinou měla kojné v domácnosti.¹⁶⁹ Historici mentalit dlouho mateřskou lhostejnost připisovali vysoké úmrtnosti dětí a sebezáchovnému instinktu rodičů, Élisabeth Badinterová však tento pohled obrací: „Matky se málo zajímaly o své děti

---

¹⁶⁷ „[...] helvétiovští ‚rovnostáři‘ v podstatě vycházeli z představy, že je to žena, kdo potřebuje reformu, kdo se má asimilovat s dominantní mužskou kulturou.“ Tinková, Daniela. *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010, s. 65.

¹⁶⁸ Ibid., s. 81.

¹⁶⁹ U nejnižších vrstev byly častou motivací finanční potíže, jak píše Badinterová: „[...] pud sebezáchovy převládá nad mateřským instinktem.“ Badinter, Élisabeth. *Mateřská láska. Od 17. století po současnost*. Bratislava: Aspekt, 2006. Přel. L. Vychovalá, s. 51. Slovenský překlad převádím do češtiny.

ne proto, že děti umíraly jako mouchy. Naopak, děti umíraly v takovém počtu proto, že se o ně matky nezajímaly.¹⁷⁰ Některé ženy z vyšších vrstev, které si mohly dovolit své děti kojit, kojení přesto odmítaly ze společenských důvodů a z nedostatku osobního zájmu. Změny ve vnímání mateřství, k nimž došlo ve druhé polovině 18. století, byly razantní: „Uvidíme, že koncem 18. století se jen s použitím mnoha argumentů podaří přivolat matku zpět k její instinktivní činnosti. Bude se třeba dovolávat jejího smyslu pro povinnost, bude třeba ji obviňovat a dokonce jí vyhrožovat, aby se vrátila k tzv. přirozené a spontánní pěstounské a mateřské funkci.“¹⁷¹

Komplementaristický pohled na ženy a jejich mateřskou roli pomohl výrazně prosadit Rousseau. I jeho vlivem se ve druhé polovině 18. století rozšířil pohled na ženy jako bytosti slabé a citlivé, které tvoří opozici k rozumově orientovaným mužům. Podle Rousseaua se morální konstituce žen zakládala na jejich fyzické danosti. Nerovnost mužů a žen je určena jejich odlišnou přirozeností, což odpovídalo osvícenskému důrazu na přírodu a její zákony. Již v *Dopise d'Alembertovi* (La Lettre à d'Alembert, 1758) je Rousseauův názor na ženy a jejich roli v domácnosti jasný: „[...] pro ženy není dobrých mravů mimo soukromý a domácí život, jestliže řeknu, že poklidná péče o rodinu a domácnost jsou jejich údělem, že důstojnost jejich pohlaví spočívá ve skromnosti, že stud a cudnost u nich nelze oddělit od počestnosti, že vyhledávat pohledy mužů už znamená nechat se od nich pokazit a že každá žena, která se vystavuje na odív, se zneuctuje, v tu ránu proti mně povstane ona jepičí filozofie, jež se rodí a umírá v zapadlých ulicích velkoměsta a chce odtud zadusit výkřik přírody a jednomyslný hlas lidského rodu.“¹⁷²

Rousseau se ve své kritice vymezuje vůči *salonnières* a odmítá jejich vliv na muže. Zejména kritizuje galantní styl, jenž muže odvádí od vážné intelektuální práce. Galantní jazyk je podle něj prázdný a klamný: „Já těžko chápu, jak to, že se ženám tak málo vzdává čest, a přitom se jim

---

¹⁷⁰ Ibid., s. 60. Ještě před Élisabeth Badinterovou vyslovil názor na rodičovskou indiferenci k dětem a „kulturní“ původ moderního mateřského instinktu Philippe Ariès v knize *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris: Plon, 1960 (upravená reedice 1973), Arièsovo pojetí rozvíjel rovněž Edward Shorter ve vlivné práci *The Making of Modern Family*. London: Collins, 1976. K vývoji bádání v oblasti rodinných vztahů cf. Lenderová, Milena a Rýdl, Karel. *Radostné dětství. Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha / Litomyšl: Paseka, 2006, s. 8–12.

¹⁷¹ Ibid., s. 101.

¹⁷² Rousseau, Jean-Jacques. *Dopis d'Alembertovi*. Praha: KANT, 2008. Přel. Z. Bartoš, s. 111–112.

neustále opovážlivě vykládají ty nudné galantní řečičky, ty urážlivé a výsměšné lichotky, při kterých se člověk ani nenamáhá nasadit bezelstný výraz; jsou-li uráženy tak zjevnými klamy, není to jako by se jim velmi jasně sdělovalo, že nenacházíme žádnou závaznou pravdu, která by se jim dala říci?“¹⁷³

Ve spisu *Emil, čili o výchování* (Émile, ou de l'Éducation, 1762) pak Rousseau definitivně odmítá přístup žen k abstraktnímu myšlení a oslavuje je výhradně jako partnerky a matky. I když tlak na starost žen o děti existoval již dříve, hlavní vlnu spustilo Rousseauovo dílo.¹⁷⁴ Současně s akcentem na mateřskou lásku roste i společenská autorita žen jako matek. Cílem je zajistit přežití dětí a omezit plýtvání s lidskými zdroji, jež jsou pro stát pramenem bohatství. Změna v pojetí dětí i mateřské lásky však probíhala postupně, ženy z odlišných společenských vrstev přijímaly roli „dobré matky“ různě.¹⁷⁵ Tento vývoj však již překračuje rámec našeho výkladu.

Stručný přehled fungování Republiky vzdělanců v první polovině 18. století ukazuje, že Émilie Du Châtelet žila na sklonku krátkého období, kdy se ženám pootevřel vstup do světa vědění.¹⁷⁶ Karteziánské pojetí žen jako racionálních bytostí krátkodobě umožnilo teoretické podložení úvah o rovnoprávnosti a podnítilo intenzivní zapojení žen do diskuzí v rámci Republiky vzdělanců. Moderní pojem vědce se teprve začíná formovat, zatímco se z (přírodní) filozofie postupně oddělují vědecké disciplíny a jejich metodologie. Nově vzniklé instituce vědy ještě nebyly všechny řízeny přísnými pravidly a některé z nich umožňovaly členství žen. Od poloviny 18. století se však přístup k intelektuálním schopnostem žen mění a dochází k opětovné maskulinizaci vědy i filozofie. Definitivní zlom v přístupu k ženám pak završila Francouzská revoluce, jež rozvrátila systém salónů a privilegované postavení *salonnières* v soudobých intelektuálních diskuzích.

---

¹⁷³ Ibid., s. 136.

¹⁷⁴ „[...] attempts to domesticate women preceded Rousseau – often considered the father of efforts to establish an exclusively domestic sphere for women. By 1762, when *Emile* was published, the cult of domesticity was taking Europe by storm.“ Schiebinger, Londa. *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*. Op. cit., s. 220. I Badinterová rovněž klade zlom v přístupu k dětem do období okolo roku 1760. Badinter, Élisabeth. *Mateřská láska. Od 17. století po současnost*. Op. cit., s. 35.

¹⁷⁵ Ibid., s. 147.

¹⁷⁶ Právě tímto přechodným obdobím ve vědě se zabývá sbírka studií *Men, Women, and the Birthing of Modern Science*. Op. cit.

II. Soudobá recepcce osobnosti Émilie Du Châtelet

Osobnost Émilie Du Châtelet a její snaha prosadit se jako respektovaná vědkyně byly pro mnohé současníky výjimečným zjevením. V jejich reakcích lze sledovat tehdejší představy o typizovaných mužských a ženských vlastnostech, i o jednání, které se od mužů a žen očekává. Émilie Du Châtelet byla jednou z privilegovaných žen, které díky svému aristokratickému původu měly přístup do elitní společnosti. Genderové stereotypy, se kterými se setkáme při soudobé recepci jejího díla, tak musíme chápat i v souvislosti se stereotypy společenskými vázanými na dodržování společenských pravidel (*bienséances*).

II. 1. Portréty Émilie Du Châtelet

Představení recepcce osobnosti Émilie Du Châtelet započneme studiem jejích dochovaných portrétů.¹⁷⁷ Vzhledem k tomu, že zadavatelkou děl byla sama markýza, měla jistě vliv na stylizaci portrétů, i když byla její volba ovlivněna dobovými ikonografickými zvyklostmi. Nejdříve se podíváme na dochované portréty, pro které Émilie Du Châtelet sama pózovala. Během let se mění jejich kompozice i obsažené symbolické prvky, což odráží, jakým způsobem Du Châtelet přistupovala k vlastní identitě a jak se chtěla prezentovat ostatním. Jednotlivé portréty často existují v různých kopiích, přesto je možné zaměřit se na základní atributy zobrazení a nabídnout jejich interpretaci.

První portrét z dospělosti zachycuje Émilii Du Châtelet v době, kdy jí bylo více než dvacet pět let, pravděpodobně mezi léty 1733 a 1735 (obr. I). Portrét, jehož autorem je B.-F. Lépicié, se zachoval pouze v podobě rytiny vytvořené podle původního obrazu. Znázorňuje mladou dámu držící v jedné ruce knihu a ve druhé patrně geometrické nákresy, což byla neobvyklá stylizace. Portrét je odrazem období, kdy se Émilie Du Châtelet po návratu do Paříže začíná intenzivně zajímat o matematiku. Je zřejmé, že tento zájem považovala za zásadní, proto zvolila pro portrétování

---

¹⁷⁷ Zobrazením Émilie Du Châtelet se zabývá ve svém článku Rémy G. Saisselin. *Portraiture and the Ambiguity of Being*. In *Émilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 91–102. Autor upozorňuje na rozdílnosti mezi portréty Émilie Du Châtelet a popisem její osoby, který se zachoval v textech současníků, především na odlišnosti mezi portrétem namalovaným Marianne Loirovou a nelichotivými charakteristikami, které sepsaly Madame Du Deffand a Émiliina sestřenice Mme de Créqui. Saisselin se zabývá estetickými systémy 18. století a dochází k závěru, že tehdejší malířské ateliéry úmyslně pracovaly na úpravách portrétovaných osob.

tyto překvapivé doplňky.

Na portrétu Marianne Loirové pravděpodobně z roku 1741 je již zachycena zralá žena (obr. II). Tento portrét obsahuje mnoho symbolických prvků, které vytvářejí obraz osobnosti Émilie Du Châtelet. Markýza má na sobě pohodlnější oděv a symbol přepychu – korálový náhrdelník – je odložen na stole, zatímco se do popředí dostávají prvky symbolizující vědu a vzdělání. V jedné ruce drží Émilie Du Châtelet bílý karafiát, symbol vášně, ve druhé ruce pak kružidlo. Oba prvky jsou v rovnováze, stejně jako citový a intelektuální život portrétované ženy. I postavení kružidla je symbolické. V dobové ikonografii kružidlo směřující nahoru značilo zájem o abstraktní úvahy, zatímco opačné směřování bylo výrazem exaktního výzkumu a měření.¹⁷⁸ Kružidlo na portrétu z roku 1741 je ve střední poloze, značí tedy zájem o obě oblasti vědy. Zobrazení kružidla rovněž může připomenout polemiku s Mairanem a jeho ironické poznámky o markýzině (ne)schopnosti manipulovat tímto nástrojem.

Do roku 1743 je datován Nattierův portrét Émilie Du Châtelet, známý opět pouze z rytiny podle původního obrazu (obr. III). Du Châtelet zde v ruce drží kopii svých *Základů fyziky*. Katalog *Salónu* z roku 1745 tento obraz označuje jako „Le portrait de Madame la Marquise Du Châtelet, tenant le livre de l'*Institution Physique*, qu'elle a composé“.¹⁷⁹ Označení obrazu i výběr výtisku *Základů fyziky* dokládají, že si Émilie Du Châtelet cenila své vědecké práce a chtěla být se svými publikacemi spojována.

Na pravděpodobně nejznámějším portrétu přibližně z roku 1745, za jehož autora je často mylně považován Maurice Quentin de la Tour,¹⁸⁰ sedí Émilie Du Châtelet u stolu s rozloženými papíry a knihou (obr. IV). Tentokrát zvolila formální oblečení, které znázorňuje její postavení jako příslušnice královského dvora. Jednou rukou si v přemýšlivém gestu opírá bradu, ve druhé opět drží kružidlo, tentokrát směřující směrem dolů. Poloha kružidla směrem dolů pravděpodobně vyjadřuje její práci na překladu a komentáři

---

¹⁷⁸ Zinsser, Judith P. *Émilie Du Châtelet. Daring Genius of the Enlightenment*. Op. cit., s. 206. Za pomoc s analýzou portrétů děkuji Daniele Čadkové.

¹⁷⁹ Cf. Iverson, John R. A Female Member of the Republic of Letters: Du Châtelet's Portrait in the *Bilder-Sal* [...] berühmter Schriftstelle. In *Émilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 49.

¹⁸⁰ Publikace *Madame Du Châtelet. La femme des Lumières* (Paris: BNF, 2006) obraz uvádí bez uvedení autora s popisem „École française du XVIIIe siècle“. Judith P. Zinsserová v biografii *Émilie Du Châtelet. Daring Genius of the Enlightenment* obraz rovněž charakterizuje jako „French School, eighteenth century“.

Newtonových *Principií*, tzn. textu, který současníci zařazovali do oblasti exaktního výzkumu. Stejně jako na předchozích portrétech je i zde Du Châtelet obklopená atributy vědy, tento portrét však klade větší důraz na vážnost vědecké činnosti a zdůrazňuje markýzino společenské postavení.

Dalším známým zobrazením Émilie Du Châtelet je rytina, jejímž autorem je Johann Jakob Haid (obr. V). Dílo se nachází v kolekci portrétů významných mužů a žen *Bilder-sal heutiges Tages lebender, und durch Gelahrheit berühmter Schrift-Steller* (1745).¹⁸¹ Émilie Du Châtelet původně chtěla editorům zaslat kopii jiného (údajně Nattierova) obrazu, ale vzhledem k časové tísní musela použít nelichotivý portrét, který měla k dispozici na zámku v Cirey. V publikované rytině tak zůstala chybná informace „Natier pinxit“. Émilii Du Châtelet kupodivu nepovedené ztvárnění v katalogu příliš netrápilo.¹⁸²

Stylizované portréty Émilie Du Châtelet se objevují i na stranách publikovaných děl, ať už jejích vlastních, tak i autorů, které inspirovala. Diskuze na zámku v Cirey se například odrazily v díle italského matematika a fyzika Francesca Algarottiho. Zobrazení Émilie Du Châtelet se objevuje na frontispisu jeho díla *Newtonismus pro dámy* (Il Newtonianismo per le dame, 1737). Rytina zachycuje oba vědce v rozhovoru v parku v Cirey, přičemž v centru kompozice a ústředním prvkem zobrazení je právě markýza (obr. VI). Gesto její levé ruky naznačuje, že právě vstupuje do výkladu svého partnera, a zdá se, že je v rozhovoru dominantní. Algarotti původně slíbil, že chystanou knihu markýze věnuje, nakonec však připsal dílo významnějšímu akademikovi Fontenellovi. Zobrazení na frontispisu knihy tak můžeme chápat jako náhradu slíbené dedikace a vyjádření Algarottiho osobního obdivu a respektu k Émilii Du Châtelet.

V roce 1738 vychází Voltairův text *Základy Newtonovy filozofie* (Éléments de la philosophie de Newton), kde je Émilie Du Châtelet rovněž stylizovaně zachycena na frontispisu (obr. VII). Voltaire na rytině

---

¹⁸¹ Brucker, Johann Jakob. *Bilder-sal heutiges Tages lebender, und durch Gelahrheit berühmter Schrift-Steller [...]*. Augspurg: Joh. Jakob Haid, 1745. Cf. Iverson, John R. A Female Member of the Republic of Lettres: Du Châtelet's Portrait in the *Bilder-Sal [...]* berühmter Schriftsteller. In *Émilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 35–64.

¹⁸² „Mon amour-propre y trouve encore son compte, car ceux qui me verront me trouveront moins mal, et on suppose toujours les portraits embellis.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 132.

představuje píšícího Vergilia, Du Châtelet je znázorněna jako Minerva, která drží zrcadlo odrážející světlo rozumu směrem od Newtona – postavy umístěné na obraze vlevo nahoře na oblacích – na dole sedícího Voltaira. Markýza je zde znázorněna jako nezbytná zprostředkovatelka vědění, která svou znalostí Newtonova díla výrazně přispěla k Voltairově popularizační práci.

V případě díla *Základy fyziky* můžeme sledovat změnu v pojetí frontispisů v prvním (1741) a ve druhém vydání (1742). První vydání vyšlo anonymně a z textu nebylo zřejmé, že je autorkou žena. Titulní strana vydání zachycuje ptáka, který se v ochranném gestu snaží ke svému mláděti (obr. VIII). Nad zobrazením je latinský nápis „Macte animo soboles, oculos ad sidera tolle“ (Hodně štěstí, synu, zvedni oči ke hvězdám), jenž ilustruje avizovaný didaktický záměr díla. Frontispis prvního vydání *Základů fyziky* pak zachycuje ženskou postavu (snad Vědu), jak kráčí po schodišti k centrální postavě Pravdy stojící před vstupem do chrámu (obr. IX). V horní části zobrazení jsou malé portréty tří významných vzdělavců: Descarta, Newtona a Leibnize, kteří byli inspirativními zdroji pro *Základy fyziky*.

Ve druhém vydání nazvaném *Institutions physiques de Madame la Marquise Du Chastellet adressées à Mr. son Fils* (1742) už je autorství díla zřejmé. Na frontispisu nalezneme tentokrát již portrét Émilie Du Châtelet, na němž je zobrazena u stolku s glóbusem a měřicími přístroji pokrytými květinami, za částečně odhrnutým závěsem je vidět knihovna (obr. X). Rytina je doplněna oslavným textem: „A takto pravda by lépe / nastolila svoji moc / na sebe vzala krásné rysy / a půvabnou výřečnost.“¹⁸³ Émilie Du Châtelet je zde představena jako zástupkyně „krásného“ pohlaví. Z komentáře je zřejmé, že fakt, že vědeckou knihu předkládá žena, je chápán jako prvek, který je přínosný a přispívá k prosazení pravdy. S dílem připsaným ženě se v oslavném textu pojí atribut elegantního stylu (*éloquence*), který byl v první polovině 18. století chápán jako žádoucí i v oblasti vědecké práce.¹⁸⁴

Představení dochovaných portrétů Émilie Du Châtelet dokládá její vzrůstající sebereflexi jako vědkyně i způsob, jakým svou jedinečnost

---

¹⁸³ „C'est ainsi que la Verité / Pour mieux établir sa puissance, / A pris les traits de la beauté, / Et les graces de l'Eloquence.“ V citaci nápisu výjimečně respektuji původní pravopis.

¹⁸⁴ Roli galantního stylu v popularizaci vědy se věnuje kapitola „Přínos Émilie Du Châtelet vědě a vědecké popularizaci“.

prezentovala v Republice vzdělanců. Atributy vědy zároveň ilustrují proměny jejího vědeckého zájmu a vztahu k významným osobnostem tehdejší vědy a filozofie.

II. 2. „Překvapivý úkaz“

Émilie Du Châtelet byla v osobním či písemném kontaktu s mnoha příslušníky tehdejšího společenského i intelektuálního života. Díky dochované korespondenci a vzpomínkám současníků můžeme sestavit přibližný obraz toho, jak společnost první poloviny 18. století nahlížela na markýzin život a vědecké ambice.

Podle soudobých svědectví byla Émilie Du Châtelet temperamentní žena se zálibou v luxusu, na druhé straně však trávila dlouhé hodiny pečlivým studiem přírodních věd a filozofie. Élisabeth Badinterová¹⁸⁵ připomíná, že Du Châtelet velmi dbala na vnější projevy ženskosti a měla slabost pro nejrůznější druhy ozdob, jak ostatně dokládá jedna z přezdívek, které pro ni vymyslel Voltaire: „Paní Ozdůbka Newtonová“ (*Madame Pompon Newton*). V eseji *Rozprava o štěstí* se sice Du Châtelet kriticky staví k luxusu a k marnivostem (*les choses frivoles*), ovšem v reálném životě se ve své zálibě v přepychu omezovala mnohem méně, než by její zamyšlení naznačovalo.

Užitečné svědectví o dobové recepci její osobnosti přináší článek pastora Léonarda Baulacra v časopise *Journal helvétique* ze srpna roku 1739.¹⁸⁶ Pastor Baulacre se nejdříve zmiňuje o fiktivní markýze, která vystupuje ve Fontenellových *Rozhovorech o mnohosti světů* (*Entretiens sur la pluralité des mondes*). Poté přechází k popisu panství v Cirey a oslavě samotné Émilie Du Châtelet, kterou charakterizuje jako zázračné zjevení.¹⁸⁷ Baulacre ve svém textu připomíná práci o ohni, kterou Du Châtelet zaslala do soutěže Akademie věd. Zmiňuje se o jejím kladném hodnocení a klade si otázku, do jaké míry byl obdiv k zaslané práci výsledkem galantního přístupu k ženské autorce. Dochází k závěru, že práce by byla

---

¹⁸⁵ Badinter, Élisabeth. Portrait de Mme Du Châtelet. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 17.

¹⁸⁶ Cf. Candaux, Jean-Daniel. La vie à Cirey et la mort à Lunéville de Mme Du Châtelet: deux reportages du *Journal helvétique* de Neuchâtel. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 85–91.

¹⁸⁷ „La dame du lieu a porté si loin la physique et l’astronomie que cela tient du prodige. Les plus profonds mystères du Newtonianisme ne sont plus qu’un jeu pour Madame la Marquise du Châtelet.“ Ibid., s. 86.

kvalitní, i kdyby byl autorem nějaký filozof (*philosophe de profession*). Přesto se v jeho dalším popisu díla Émilie Du Châtelet mísí obdiv k její učenosti s důrazem na galantní lehkost, s níž přistupuje k vědě. Baulacre se zmiňuje o tom, že markýza zve na své panství učence, kteří zde debatují o vědě, ovšem s lehkostí a radostně.¹⁸⁸ Podobně hravě na panství v Cirey probíhají údajně i vědecké experimenty: „Ověřují zde většinu známých experimentů, vše však provádějí s lehkostí, jako by na tom příliš nezáleželo a jednalo se o hru.“¹⁸⁹ O galantní učené konverzaci v Cirey se vyjadřuje ve své korespondenci rovněž Algarotti.¹⁹⁰ I Maupertuis, přítel a učitel Émilie Du Châtelet, na ni po smrti vzpomíná jako na zázračnou výjimku, v níž se propojily mužské a ženské kvality: „Ostatně jaký je to zázrak propojit příjemné kvality jejího pohlaví s ušlechtilými znalostmi, o nichž jsme se domnívali, že jsou určeny pouze pro nás, muže! Tento překvapivý úkaz bude vždy připomínán s respektem.“¹⁹¹ V citovaných svědectvích a charakteristikách Émilie Du Châtelet si tak můžeme povšimnout častého propojení galantního stylu – spojovaného s konverzací žen – a učenosti připisované mužům.

Výjimečnost Émilie Du Châtelet je znatelná i v dochovaných svědectvích jejích současnic. Podíváme-li se na vyjádření žen, které ji osobně znaly, můžeme paradoxně v jejich přístupu nalézt často znatelnější vliv genderových stereotypů a předsudků než v reakcích mužů. Svou učeností a urputnou snahou prosadit se mezi vzdělanci Émilie Du Châtelet dokázala vzbudit nevraživost některých žen z aristokratických okruhů.

Nejznámější dokladem je hanlivý portrét z pera Madame Du Deffand (1697–1780), který se objevil v *Correspondance littéraire* v březnu ro-

---

¹⁸⁸ „On y parle ordinairement science, mais sans affectation, et même d'un ton enjoué.“ Ibid.

¹⁸⁹ „On y vérifie la plupart des expériences qui ont fait du bruit, mais tout cela d'un air aisé, sans y mettre trop d'importance, et en s'en faisant une espèce de jeu.“ Ibid., s. 87.

¹⁹⁰ Cf. Algarottiho dopis z doby jeho pobytu v Cirey z 12. října 1735 (D927): „Io sto dando l'ultima mano ai miei dialoghi, che hanno tuttavia ricevuto un'accoglienza molto favorevole da parte tanto della bella Emilia che del dotto Voltaire; e da essi sto raccogliendo i bei modi della conversazione, che vorrei poter riversare nella mia operetta.“ In *Oeuvres complètes de Voltaire* 87. Ed. Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1969, s. 227. Text je převezený do moderní italštiny.

¹⁹¹ „Quelle merveille, d'ailleurs, d'avoir su allier les qualités aimables de son sexe avec les connaissances sublimes que nous ne croyons faites que pour le nôtre! Ce phénomène surprenant rendra sa mémoire éternellement respectable.“ Citováno podle Badinter, Elisabeth. *Émilie, Émilie: l'ambition féminine au XVIIIe siècle*. Paris: Flammarion, 1983, s. 352.

ku 1777, tzn. téměř třicet let po smrti Émilie Du Châtelet.¹⁹² Text představuje markýzu jako ošklivou ženu, která je však velmi sebevědomá a upozorňuje na sebe množstvím šperků a ozdob. Émilie Du Châtelet prý neměla talent a do vědy se pustila jen proto, aby se povýšila nad ostatní ženy.¹⁹³ Madame Du Deffand uznává jedinečnost své rivalky, ovšem vysvětluje ji pouze jako výraz výstřední povahy. Émilie Du Châtelet údajně dávala ráda najevo své odborné znalosti a hovořila tak, aby jí nikdo ve společnosti nerozuměl. Madame Du Deffand v textu nepřímou zmiňuje i aféru s dílem *Základy fyziky*, na nějž si činil nárok „pedant“ Samuel Koenig (*revendiqué par un cuisinier*). Portrét tak představuje Émilii Du Châtelet jako ženu, která předstírala ve všech možných ohledech – že je půvabná žena, vědkyně a noblesní aristokratka. Její jedinou zásluhou zůstává, že se stala Voltairovou milenkou, a tím dosáhla toužené proslulosti.

Je obtížné určit, čím přesně si Émilie Du Châtelet vysloužila odpor své současnice, patrně se však jednalo o projev žárlivosti. Navzdory nenávislnému vztahu k Émilii Madame Du Deffand udržovala korektní vztahy s Voltairem a od roku 1759 si s ním pravidelně dopisovala. Anne Sopraniová uvádí, že ačkoliv se přátelé v mnoha názorech rozcházel, Voltaire pociťoval „jemný respekt k této ženě omrzelé životem“.¹⁹⁴ Madame Du Deffand byla inteligentní žena nespokojená se svým – byť privilegovaným – postavením. Mohla jen s hořkostí pozorovat, jak Émilie Du Châtelet dokázala prosadit své názory a najít smysl svého života ve vzdělání a vědě.

Zatímco Madame Du Deffand předkládá výhradně negativní pohled, svědectví další ženy 18. století, Madame de Graffigny, nabízí bohatší obraz Émilie Du Châtelet. Srovnáním osudů těchto dvou osobností francouzské literatury se zabývá hned několik kritických studií.¹⁹⁵ Vztah

---

¹⁹² Du Deffand, Marie de Vichy-Chamrond. *Portrait de feu Mme la marquise Du Châtelet*, par Mme la marquise Du Deffand. Inseré dans la livraison de mars 1777 de la *Correspondance littéraire*. Ed. Jacob Heinrich Meister, 1777. Portrét byl následně publikován v *Journal des arts, des sciences et de la littérature*, n° 128, t. VIII, 20. janvier 1812, s. 91–92.

¹⁹³ „Née sans talent, sans mémoire, sans imagination, elle s’est faite géomètre pour paraître au-dessus des autres femmes, ne doutant point que la singularité ne donne la supériorité.“ *Ibid.*, s. 91.

¹⁹⁴ „[...] tendre respect pour cette femme amère, tourmentée par l’ennui de vivre.“ Soprani, Anne. *Madame Du Deffand*. In *Inventaire Voltaire*. Op. cit., s. 364.

¹⁹⁵ Cf. Simonin, Charlotte. *Pompon Newton versus Marie Chiffon? Émilie Du Châtelet et Françoise de Graffigny en miroir, et au miroir de l’histoire littéraire*. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 61–83. Podobným tématem se zabývá i Marie-Thérèse Inguenaudová v článku „La Grosse et le Monstre:

mezi Madame de Graffigny a Émilií Du Châtelet, poznamenaný roztržkami a nevraživostí, ukazuje, jaké možnosti měly ženy jako autorky ve Francii první poloviny 18. století a jak se mohly lišit jejich cesty k seberealizaci. Françoise de Graffigny (1695–1758) pocházela z chudé šlechtické rodiny a její manželství bylo nešťastné. Ovdověla a ocitla se bez prostředků, odkázaná na milost ochránců. Její literární produkce byla prvotně motivována finančními starostmi. Napsala několik povídek a epistolární román *Dopisy Peruánky* (*Les lettres d'une Péruvienne*, 1747), který jí nakonec přinesl vytouženou slávu a uznání. Není jasné, kdy se obě ženy poprvé setkaly, od roku 1735 však vedly pravidelnou korespondenci. Na podzim roku 1738 se Madame de Graffigny ocitla opět ve složité finanční situaci, a proto s úlevou přijala pozvání Émilie Du Châtelet na panství v Cirey. Zde zůstala od prosince 1738 do února 1739 a v dopisech, v nichž referovala přátelům o svém pobytu, poskytla nejdůkladnější popis společného života Voltaira a Émilie Du Châtelet, který dnes máme k dispozici.¹⁹⁶ Nejdříve byl vztah mezi oběma ženami přátelský, Madame de Graffigny se o své hostitelce vyjadřovala s velkým obdivem: „To je ale žena! Jak jsem vedle ní nepatrná! [...] Je jistě pravda, že když se ženy pustí do psaní, jsou lepší než muži.“¹⁹⁷ Ve stejném dopise se obdivně vyjadřuje k markýzinu *Pojednání o povaze ohně a jeho šíření* (*Dissertation sur la nature et la propagation du feu*) a hodnotí je jako povedenější než Voltairův text věnovaný ohni.

Její pobyt v Cirey byl však nakonec poznamenaný dramatickou roztržkou. Émilie Du Châtelet obvinila Madame de Graffigny ze zrady Voltaira¹⁹⁸ a následně se k ní chovala ponižujícím způsobem, což vedlo k nepřátelství trvajícím až do její smrti v roce 1749. Přesto to byl právě Voltaire, který Madame de Graffigny bránil a pokusil se vztah mezi oběma ženami urovnat. I když se poté již mnohokrát osobně nepotkaly, vzhledem ke společným přátelům o sobě věděly a sledovaly své další osudy. Émilie Du Châtelet však Madame de Graffigny její domnělou zradu neodpustila a

---

histoire d'une haine“. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 65–90.

¹⁹⁶ *Correspondance de Mme de Graffigny*. Ed. English Showalter et al. Oxford: Voltaire Foundation, t. I, 1985.

¹⁹⁷ „Ah, quelle femme! Que je suis petite! [...] Il est bien vrai que quand les femmes se mêlent d'écrire, elles surpassent les hommes.“ *Ibid.*, s. 245.

¹⁹⁸ Madame de Graffigny měla údajně zaslat svému příteli Devauxovi („Panpanovi“) kopii rukopisu Voltairovy práce *La Pucelle*. Rozšíření tohoto kritického textu mohlo Voltairově situaci značně přitížit.

dávala jí ostentativně najevo, že je ve společenské hierarchii níže postavenou a svým hostitelům by měla být povinována vděčností a loajalitou.¹⁹⁹ Madame de Graffigny měla z Émilie Du Châtelet hrůzu a přezdívala jí v korespondenci „Monstrum“ (*Le Monstre*). K její nečekané smrti v roce 1749 se pak vyjádřila s krutou upřímností: „Nedokážu skrývat, jakou radost z toho mám. Pociťuji skutečné štěstí, že již nemám ve světě otevřenou sokyni.“²⁰⁰ Navzdory osobní nenávisti Madame de Graffigny chovala stále respekt k intelektuálním schopnostem své rivalky. V roce 1746 například píše o jejím přijetí do akademie v Bologni, které chápe jako čestné uznání pro všechny ženy („Mám z toho radost jako z pocty pro ženy.“).²⁰¹ Marie-Thérèse Inguenaudová ve své studii ukazuje, že obě ženy měly navzdory odlišným zájmům i vzdělání společné to, že se snažily prosadit na základě svých intelektuálních schopností. A to bylo v 18. století obtížné stejně tak pro vysoce postavenou Du Châtelet, jako pro nemajetnou provinční šlechtičnu de Graffigny.²⁰²

Navzdory těmto negativním svědectvím měla Émilie Du Châtelet během svého života několik skutečných přítelkyň. Především se jednalo o Mademoiselle Marie-Victoire Eléonore de Sayvre de Thil, s níž se seznámila během pobytu v Sémuru a přátelila se s ní až do konce života.²⁰³ I v době pobytu v Paříži se pohybovala ve společnosti přítelkyň – například Marguerite Thérèse Colbert de Croissy, vévodkyně de Saint-Pierre.²⁰⁴ Dobrou duší na panství v Cirey byla v korespondenci často zmiňovaná Madame de Champbonin. Jednalo se především o ženy, které byly méně

---

¹⁹⁹ Z dnešního pohledu může být překvapivý výrazný rozdíl, který Émilie Du Châtelet vidí mezi předsudky, jež odmítá, a společenskými zvyklostmi (*bienséances*). Společenské zvyklosti totiž podle ní nejsou považovány za druh předsudků a jejich role je výhradně pozitivní, protože přispívají ke správnému fungování společnosti. Z dochovaných svědectví je zřejmé, že Émilie Du Châtelet si byla vědoma svého privilegovaného společenského postavení. Na druhé straně však současníci připomínají situace, kdy naopak sama Émilie jednala v rozporu s konvencemi, což mondénní společnost bedlivě sledovala a škodolibě komentovala. Cf. Inguenaud, Marie-Thérèse. *La Grosse et le Monstre: histoire d'une haine*. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 90.

²⁰⁰ „Je ne m'en saurais cacher, j'en suis ravie; je sens le vrai bonheur de n'avoir plus une ennemie déclarée dans le monde.“ *Correspondance de Mme de Graffigny*. Ed. English Showalter et al. Oxford: Voltaire Foundation, t. X, 2006, s. 197.

²⁰¹ „J'en suis bien aise pour l'honneur des femmes.“ *Correspondance de Mme de Graffigny*. Ed. English Showalter et al. Oxford: Voltaire Foundation, t. VII, 2002, s. 509.

²⁰² Cf. Inguenaud, Marie-Thérèse. *La Grosse et le Monstre: histoire d'une haine*. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 90.

²⁰³ Cf. Zinsser, Judith P. *Émilie Du Châtelet. Daring Genius of the Enlightenment*. Op. cit., s. 60.

²⁰⁴ *Ibid.*, s. 56.

nápadné než extravagantní Émilie. Její dominance a urputnost při prosazování vlastních cílů (včetně nekompromisní ochrany nejbližších) byla jistě pro mnohé současníky obtížně přijatelná, nehledě na jejich genderové či společenské předsudky.²⁰⁵

II. 3. Voltairova Émilie, Émiliin Voltaire

Podívejme se nyní na charakteristiku Émilie Du Châtelet v textech jejího dlouholetého partnera a spolupracovníka Voltaira, který ji znal pravděpodobně nejlépe. Émiliin vztah s Voltairem byl určující pro recepci jejího díla až do poloviny 20. století. Voltairovo význačné postavení v dějinách evropské kultury způsobilo, že Émilie Du Châtelet byla chápána jako jeho ochránkyně a asistentka, v horším případě pak pouze jako milenka. Až Wadeova publikace rukopisů z petrohradské knihovny přispěla ve 40. letech 20. století k revizi tohoto pohledu²⁰⁶ a vedla v některých oblastech až k celkové změně perspektivy. Na základě objevených textů se ukázalo, že Émilie Du Châtelet byla vůdčí osobností jejich společného vědeckého výzkumu a progresivní badatelka, v protikladu ke konzervativnímu Voltairovu přístupu, a to zejména ve fyzice a metafyzice.

I když se bohužel nezachovala vzájemná korespondence Voltaira a Émilie Du Châtelet, přesto můžeme z dopisů, které adresovali jiným osobám, i z jejich dalších textů (dedikace, oslavné básně atd.) rekonstruovat obraz jejich vztahu. Jak již bylo řečeno v úvodní kapitole (*Život*), Voltaire byl při prvním setkání s Émilií Du Châtelet ohromen její bystrotou a přehledem v přírodních vědách. Voltairův obdiv k její výjimečné inteligenci ilustrují i přezdívky, které Émilií Du Châtelet postupně připsal. V roce 1734 jí zamilovaný Voltaire věnuje báseň, v níž se stává bohyní Uranií, múzou astronomie a matematiky (*À Uranie*):

---

²⁰⁵ Élisabeth Badinterová v článku „Portrait de Mme Du Châtelet“ ukazuje, že Émilie Du Châtelet prosazovala svou osobu a své cíle často dost nevybíravým způsobem – mnozí současníci ji viděli jako ženu „qui voudrait bien en toutes occasions passer la première et avoir la première place“. Cf. Badinter, Élisabeth. *Portrait de Mme Du Châtelet*. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 15.

²⁰⁶ Cf. Wade, Ira O. *Voltaire and Madame du Châtelet: an Essay on the Intellectual Activity at Cirey*. Princeton: Princeton University Press, 1941 a *Studies on Voltaire. With Some Unpublished Papers of Mme du Châtelet*. Princeton: Princeton University Press, 1947.

Zbožňuji Vás, má drahá Uranie.
Proč jste mne tak pozdě okouzčila? [...]
Krásná Uranie, když na pěšině
Požitek s Moudrostí potkal se,
Našel v ní zálibu, rozkoši oddal se;
A z jejich lásky se zrodila bohyně.²⁰⁷

Je zřejmé, že už při prvotním okouzlení hrál velkou roli Émiliin intelekt, i když Voltaire-svůdce ve své básni samozřejmě cílí i na smyslové požítky. V další básni z roku 1734 nabádá Émiliu Du Châtelet, aby se nevěnovala pouze vědě, ale i lásce: „Zanechejte všechny systémy, / zdroj omylů a debat. / Jako učitele Lásku měla byste brát / milovat je lepší nežli znát.“²⁰⁸ V roce 1735 v dedikaci k divadelní hře *Alzire* však už Voltaire zdůrazňuje především intelektuální kvality své partnerky, „jež čte matematické práce se stejnou lehkostí, jako ostatní čtou romány“.²⁰⁹ Voltaire zde dále hovoří obecně o motivaci spisovatelské činnosti. Na rozdíl od mužů jsou ženy vedeny zájmem a potěšením, nejsou tolik ovlivněny zjištěností či marnivostí a nechápou psaní jako prostředek k získání společenských výhod.²¹⁰ Voltaire proto hodnotí ženské autorky kladně, i když jeho generalizaci můžeme považovat za poněkud naivní, jak ostatně ukazuje zmíněný případ Madame de Graffigny, jejíž psaní bylo prvotně motivováno finančními problémy.

V dedikaci se projevuje jako obhájce žen a kriticky se vyjadřuje o známé satíře na ženy, kterou sepsal Boileau.²¹¹ Voltaire upozorňuje na to, že se

---

²⁰⁷ „Je vous adore, ô ma chère Uranie;
Pourquoi si tard m'avez-vous enflammé? [...]
Belle Uranie, autrefois la Sagesse
En son chemin rencontra le Plaisir;
Elle lui plut; il en osa jouir;
De leurs amours naquit une déesse.“

Voltaire. *A Uranie*. In *Oeuvres complètes de Voltaire 14*. Ed. W. H. Barber a Ulla Kölvig. Oxford: Voltaire Foundation, 1989, s. 526. Voltaireovi však v této době ještě není ani 40 let.

²⁰⁸ „Laissez donc là tous les systèmes, / Sources d'erreurs et de débats; / Et, choisissant l'Amour pour maître, / Jouissez au lieu de connaître.“ Ibid., s. 530.

²⁰⁹ „[...] qui lit les ouvrages de géométrie avec la même facilité que les autres lisent les romans.“ Voltaire. *Épître à Madame du Châtelet. Alzire, ou les Américains*. In *Oeuvres complètes de Voltaire 14*. Op. cit., s. 109.

²¹⁰ „Permettez-moi de dire encore qu'une des raisons qui doivent faire estimer les femmes qui font usage de leur esprit, c'est que le goût seul les détermine. Elles ne cherchent en cela qu'un nouveau plaisir, et c'est en quoi elles sont bien louables. Pour nous autres hommes, c'est souvent par vanité, quelquefois par intérêt, que nous consommons notre vie dans la culture des arts.“ Ibid., s. 113.

²¹¹ „[...] élégant Despréaux, [...] dans sa satire des femmes, il a voulu couvrir de ridicule une dame qui avait appris l'astronomie; il eût mieux fait de l'apprendre lui-“

mnohé od Boileauovy doby změnilo: „Troufám si říci, že žijeme v době, kdy básník musí být filozofem a může jím směle být i žena.“²¹² Voltaire klade důraz na obecné rozšíření filozofického ducha (ve smyslu kritického myšlení) a současně jeho použití připisuje i ženám.

V roce 1738 vychází Voltairova popularizační práce *Základy Newtonovy filozofie* (*Éléments de la philosophie de Newton*), výsledek studia a diskuzí v Cirey. Voltaire vždy otevřeně hovořil o výrazném podílu Émilie Du Châtelet na této knize. V roce 1737 píše v dopise pruskému korunnímu princovi Fridrichovi o Émiliině spoluautorství a připodobňuje ji tentokrát k moudré Minervě („Madame Du Châtelet se na práci podílela. Minerva diktovala a já jsem zapisoval.“).²¹³ V předmluvě k *Základům Newtonovy filozofie* v dalším vydání z roku 1743 se objevuje báseň věnovaná Émilii-Minervě:

K sobě mne přivoláš, všestranný génie,
Francouzská Minervo, věčná Émilie,
Newtonova studentko a pravdy zákyně,
Mé smysly naplníš, zářivá bohyně.²¹⁴

Voltaire zde spojuje Émilii Du Châtelet s Newtonovou filozofií a zdůrazňuje jasnost jejího myšlení a vyjadřování.

Nejenže se Voltaire vyjadřoval s obdivem o vědeckých zásluhách Émilie Du Châtelet, v pozdějších textech dokonce hovořil o tom, že ji v hloubce studia již nedokáže následovat. V nové verzi předmluvy k *Základům Newtonovy filozofie* z roku 1748 tak Voltaire vyzdvihuje Du Châtelet

---

même.“ Ibid., s. 110–111.

²¹² „Nous sommes au temps, j’ose le dire, où il faut qu’un poète soit philosophe, et où une femme peut l’être hardiment.“ Ibid., s. 111.

²¹³ „[...] madame du Châtelet avait sa part a l’ouvrage. Minerve dictait et j’écrivais.“ Voltaire. *Correspondence and Related Documents IV* (D1255). In *Oeuvres complètes de Voltaire* 88. Ed. Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1969, s. 196.

²¹⁴ „Tu m’appelles à toi, vaste et puissant génie,
Minerve de la France, immortelle Émilie,
Disciple de Newton et de la vérité.

Tu pénètres mes sens des feux de ta clarté.“

Voltaire. A Madame la marquise du Chatelet. *Éléments de la philosophie de Newton*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 15. Ed. W. H. Barber a Ulla Kölling. Oxford: Voltaire Foundation, 1992, s. 186. René Pomeau upozorňuje to, že v klasické francouzštině existovalo dvojí použití „tu“: soukromé tykání, které můžeme sledovat ve Voltairových krátkých verších adresovaných Émilii Du Châtelet, a dále tzv. vznešené tykání, jež se objevuje právě v citované dedikaci. Cf. Pomeau, René. Voltaire et Mme Du Châtelet à Cirey: amour et travail. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Op. cit., s. 12.

jako vědkyni, jejichž odborných kvalit sám nedosahuje.²¹⁵ V dopise dále předpovídá, že budoucí generace a vědecká komunita jednou ocení její genialitu: „[...] malé množství vynikajících duchů, kteří studovali podobně důkladně jako Vy, si Vás bude velmi vážit a budoucí pokolení na Vás budou pohlížet s úžasem.“²¹⁶ Voltaire se zde rovněž zamýšlí nad výjimečností Émilie Du Châtelet. Ačkoliv ženám přiznává schopnost úspěšně vládnout (i když dodává, že s dobrými rádci, „avec un bon conseil“), do filozofie a vědy se pustila pouze ona a její příklad nebude často následován.²¹⁷

V roce 1752 zařadil Voltaire medailon Émilie Du Châtelet do katalogu francouzských spisovatelů v práci *Století Ludvíka XIV.* (*Le Siècle du Louis XIV*): „Gabrielle-Émilie de Breteuil, markýza Du Châtelet, narozená roku 1706, zemřela v roce 1749. Vysvětlila Leibnizovo myšlení, komentovala a překládala Newtona, což bylo málo ceněno u dvora, všechny národy usilující o vědění však obdivovaly jejího geniálního ducha a rétorické schopnosti. Ze všech žen, které byly chloubou Francie, právě ona měla nejryzejšího ducha a nejméně usilovala o povrchní duchaplnost.“²¹⁸ Voltaire zdůrazňuje, že práce Émilie Du Châtelet nejsou výsledkem mondénního zájmu o filozofii a že jejich autorku je třeba respektovat jako význačnou osobnost francouzského myšlení. Můžeme si povšimnout, že Voltaire zdůrazňuje význam textů o Leibnizovi a Newtonovi v evropském kontextu, v protikladu k postavení Émilie Du Châtelet u francouzského dvora, kde výsledky její práce nebyly dostatečně oceněny.

---

²¹⁵ „Lorsque je mis pour la première fois votre nom respectable à la tête de ces *Éléments de philosophie*, je m'instruisais avec vous. Mais vous avez pris depuis un vol que je ne peux plus suivre.“ Voltaire. *Épître dédicatoire à madame la marquise Du Châtelet*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 15. Op. cit., s. 629.

²¹⁶ „[...] le petit nombre d'esprits supérieurs qui se sont appliqués aux mêmes études que vous aura pour vous la plus grande vénération, et la postérité vous regardera avec étonnement.“ Ibid.

²¹⁷ „Je ne suis pas surpris que des personnes de votre sexe aient régné glorieusement sur de grands empires. Une femme, avec un bon conseil, peut gouverner comme Auguste; mais pénétrer par un travail infatigable dans des vérités dont l'approche intimide la plupart des hommes, approfondir dans ses heures de loisir ce que les philosophes les plus profonds étudient sans relâche, c'est ce qui n'a été donné qu'à vous, Madame, et c'est un exemple qui sera bien peu imité.“ Ibid., s. 630.

²¹⁸ „Breteuil, marquise du Châtelet (Gabrielle-Émilie), née en 1706. Elle a éclairci Leibniz, traduit et commenté Newton, mérite fort inutile à la cour, mais révééré chez toutes les nations qui se piquent de savoir, et qui ont admiré la profondeur de son génie et son éloquence. De toutes les femmes qui ont illustré la France, c'est elle qui a eu le plus de véritable esprit, et qui a moins affecté le bel esprit. Morte en 1749.“ Cf. Voltaire. *Le Siècle du Louis XIV*. Paris: LGF, 2005, s. 902. Tento text ve zkrácené podobě přejali editoři prvního vydání *Rozpravy o štěstí* (*Discours sur le bonheur*, 1779) jako úvod k eseji.

Text nazvaný *Historická oslava paní markýzy Du Châtelet* (Éloge historique de Madame la marquise Du Châtelet, 1752)²¹⁹ napsal Voltaire jako úvod k posmrtně vydanému překladu a komentáři Newtonových *Principií*. Opět zde zdůrazňuje výjimečnost Émilie Du Châtelet, na rozdíl od Madame Du Deffand však Voltaire tvrdí, že markýza diskutovala o vědě pouze se skutečnými znalci, nikdy ne proto, aby upozornila na svou učenost.²²⁰ Voltaire zde opět zmiňuje, že Émilie Du Châtelet nepěstovala povrchní duchaplnost. Její styl psaní pak přirovnává spíše k Pascalovi a Nicolovi než k Madame de Sévigné („Vhodný výraz, přesnost, oprávněnost a důraz charakterizovaly její styl.“), což jí však nebránilo v citu pro poezii.²²¹ Z této charakteristiky je zřejmé, že Voltaire opět odlišuje její styl psaní od typicky „ženského“ způsobu, zde reprezentovaného dopisy Madame de Sévigné.

I ve Voltairově korespondenci si můžeme povšimnout, že zdůrazňuje mužské atributy své partnerky, případně vyzdvihuje fakt, že Émilie Du Châtelet současně oplývá mužskými i ženskými kvalitami. Například v dopise Cidevillovi ze srpna 1733 Voltaire píše: „Sbohem, jste Émilie v mužské podobě a ona je Cideville v podobě ženské.“²²² V dopise Argentalovi z 15. června 1743 označuje Émilii za významného muže²²³ a

---

²¹⁹ Voltaire. *Éloge historique de Madame la marquise Du Châtelet*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 32A. Ed. Nicholas Cronk. Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 381–391. Text vyšel poprvé v Bibliothèque impartiale, Leyde, t. V, janvier-février 1752, s. 136–146. V úvodu k překladu byl název textu upraven na „Préface historique“.

²²⁰ „Jamais femme ne fut si savante qu'elle, et jamais personne ne mérita moins qu'on dît d'elle: c'est une femme savante. Elle ne parlait jamais de science qu'à ceux avec qui elle croyait pouvoir s'instruire, et jamais n'en parla pour se faire remarquer.“ Ibid., s. 387.

²²¹ „Le mot propre, la précision, la justesse et la force, étaient le caractère de son éloquence. Elle eût plutôt écrit comme Pascal et Nicole que comme Madame de Sévigné. Mais cette fermeté sévère et cette trempe vigoureuse de son esprit ne la rendaient pas inaccessible aux beautés de sentiment. Les charmes de la poésie et de l'éloquence la pénétraient, et jamais oreille ne fut plus sensible à l'harmonie.“ Ibid., s. 388. Voltaire se domnívá se, že v tomto překonala Newtona – dokázala totiž propojit hloubku filozofie se zálibou pro literaturu (*Belles Lettres*).

²²² „Adieu, vous êtes Émilie en homme et elle est Cideville en femme.“ Voltaire. *Correspondence and Related Documents II*. (D645) In *Oeuvres complètes de Voltaire* 86. Ed. Theodore Besterman: Genève: Institut et Musée Voltaire, 1969, s. 378. Přisuzování ženských atributů mužům nebylo v komunikaci Republiky vzdělanců spojeno s negativními konotacemi. Judith P. Zinsserová upozorňuje na erotické napětí mezi vzdělanými muži: „Intimate male friendships, perhaps some having a sexual aspect, were characteristic of the Republic of Letters. Voltaire and Maupertuis, for example, were part of a network of young men of intellect, in a sense a coterie within the Republic of Letters, who wrote letters of introduction for each other, entertained one another, and perhaps exchanged sexual favors, just as they exchanged their verses, plays, treatises, and books.“ Zinsser, Judith P. *Émilie Du Châtelet. Daring Genius of the Enlightenment*. Op. cit., s. 81.

²²³ „Je vous recommande madame Du Châtelet et César. Ce sont deux

v korespondenci s Fridrichem z 27. května 1737 hovoří o Madame Du Châtelet, jež má „všechny ctnosti velkého muže společně s půvaby jejího pohlaví“.²²⁴ Podobně jako další současníci tak i Voltaire chápal Émilii Du Châtelet jako výjimečný úkaz, v němž se snoubily kvality obou pohlaví. Jak charakterizuje na druhé straně svůj vztah s Voltairem Émilie Du Châtelet? Její postoj přibližuje jeden z prvních dopisů, které o něm napsala. V květnu 1735 se svěřuje vévodovi de Richelieu: „Přiznávám se, že jej miluji dost na to, abych obětovala všechny požitky a radosti Paříže klidnému soužití s ním a potěšení, že jej proti jeho vůli vymaním z jeho pošetilostí a osudu.“²²⁵ Émilie Du Châtelet tak od počátku chápe svou roli ve vztahu jako ochranitelskou, jejím úkolem je bránit Voltaira před důsledky jeho vlastních činů. Je pravda, že Voltairovi přátelé byli občas zoufalí z jeho impulzivních aktivit (zejména ironických a sarkastických textů), kterými dokázal ničit jejich dlouhodobé úsilí rehabilitovat jej u dvora a zrušit platnost královského zatykače. V uvedeném dopise rovněž Du Châtelet zmiňuje, že se kvůli Voltairovi musela vzdálit z Paříže a obětovala rozptýlení, které život v metropoli nabízí. Její ochranitelské tendence však občas přecházely do autoritativního jednání a přehnaného zasahování do partnerova života. Dochovaná svědectví hovoří o situacích, kdy otvírala dopisy pro Voltaira z obavy, aby nebyl rozrušen nepříznivými zprávami o kauzách, které se ho týkaly.²²⁶

Navzdory těmto zásahům Du Châtelet respektovala odlišné postoje svého partnera. Oba ostatně ve svých dopisech zdůrazňují, že jejich názorové rozepře nijak nebránily harmonickému osobnímu vztahu. Například v dopise Fridrichovi z 25. dubna 1740 Émilie hovoří o Voltairovi a připomíná Montaignovo pojetí přátelství: „[...] možná Vás překvapí, že máme tak odlišné názory. Nevím, zda Vaše výsost četla jednoho francouzského povídalka jménem Montaigne. Když hovoří

---

grands hommes.“ Voltaire. *Correspondence and Related Documents VIII* (D2772). In *Oeuvres complètes de Voltaire 92*. Ed. Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1970, s. 376.

²²⁴ „[...] toutes les vertus d'un grand homme avec les grâces de son sexe.“ Voltaire. *Correspondence and Related Documents IV* (D1331). In *Oeuvres complètes de Voltaire 88*. Ed. Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1969, s. 312.

²²⁵ „Je l'aime assez, je vous avoue, pour sacrifier au bonheur de vivre avec lui sans alarmes, et au plaisir de l'arracher malgré lui à ses imprudences et à sa destinée, tout ce que je pourrais trouver de plaisir et d'agrément à Paris.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 69.

²²⁶ Cf. například její dopisy d'Argentalovi z 14. června 1738 a 25. prosince 1738. Ibid., s. 234 a 283.

o dvou mužích, které pojilo opravdové přátelství, praví: *méli vše společné, kromě tajemství jiných a svých vlastních názorů.*²²⁷ 22. března 1741 píše d'Argentalovi o polemice s Mairanem a připomíná Voltairův kritický přístup k jejím názorům: „Nemohl by existovat větší rozdíl mezi [našimi] filozofickými postoji, ani větší podobnost mezi všemi ostatními [...].“²²⁸ Voltaire například nesouhlasil s Émiliiným příklonem k leibnizovské metafyzice, protože tento postoj chápal jako neslučitelný s Newtonovým pojetím.²²⁹ V dopise Mairanovi, oponentovi Émilie Du Châtelet, však i Voltaire tvrdí, že odlišnost jejich názorů nebrání přátelství: „Jsem rozčilený, že se mí přátelé nechali nachytat do této pasti [náboženství monád], a ještě více kvůli hádce, která se rozpoutala. Přátelé se však kvůli projevům víry nemají omezovat, a já, jenž hlásám výhradně toleranci, nemohu odsuzovat heretiky. Klidně se mohu dívat na monády s jejich percepcí a apercepcí jako na nesmysl, i tak si na ně zvyknu, tak jako bych nechal jít svou ženu do modlitebny, kdyby byla protestantka.“²³⁰

Dynamiku vztahu mezi Voltairem a Émilií Du Châtelet lze sledovat na jejich korespondenci s pruským panovníkem Fridrichem II. Velikým. Vývoj vztahu mezi Voltairem, Émilií Du Châtelet a Fridrichem byl dramatický a poznamenaný nedorozuměním a žárlivostí.²³¹ V kapitole „Avec Madame Du Châtelet“ v publikaci *Voltaire en son temps* René Vaillot²³² podrobně líčí napětí mezi těmito třemi osobnostmi. V následujícím popisu proto vycházím především z jeho studie.

Fridrich II. (1712–1786) a Voltaire, panovník a filozof, byli na

---

²²⁷ „[...] vous serez peut-être étonné que nous soyons d'avis si différents; mais je ne sais si v. a. r. a lu un rabâcheur français qu'on appelle Montaigne, qui en parlant de deux hommes qu'une véritable amitié unissait, dit: *ils avaient tout commun, hors le secret des autres et leurs opinions.*“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II.* Op. cit., s. 13–14.

²²⁸ „On ne peut pas [voir] un plus grand contraste dans les sentiments philosophiques ni une plus grande uniformité dans tous les autres [...].“ *Ibid.*, s. 45.

²²⁹ Metafyzickým studiím Du Châtelet a polemice s Mairanem se věnuje poslední část práce „Émilie Du Châtelet a minoritní tradice v dějinách vědy a filozofie“.

²³⁰ „Je suis fâché que mes amis se soient laissé prendre à ce piège [la religion des monades], et encore plus de la querelle qui s'est élevée. Mais il ne faut pas gêner ses amis dans leur profession de foi; et moi qui ne prêche que la tolérance, je ne peux pas damner les hérétiques. J'ai beau regarder les monades avec leur perception et leur aperception comme une absurdité, je m'y accoutume comme je laisserais ma femme aller au prêche si elle était protestante.“ Voltaire. *Correspondence and Related Documents VIII* (D2479). In *Oeuvres complètes de Voltaire 92*. Ed. Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1970, s. 22.

²³¹ V beletristické formě se tématu věnuje mimo jiné nedávno vydané dílo Hanse Joachima Schädlicha *Veličenstvo, chvátám*. Praha: Argo, 2014. Přel. V. Slezák.

²³² Vaillot, René. Avec Madame Du Châtelet. In *Voltaire en son temps*. Ed. R. Pomeau. Tome premier. Paris: Fayard / Voltaire Foundation, 1995, s. 277–612.

počátku korespondence plni vzájemného respektu. První dopis od Fridricha obdržel Voltaire v srpnu 1736, tedy v době, kdy již pobýval na zámku v Cirey. Poté si začala s Fridrichem vyměňovat dopisy i Émilie Du Châtelet – její první dopis je datován 26. srpna 1738. V březnu 1740²³³ je Émiliin vztah k Fridrichovi ještě plný obdivu. Zpočátku si váží jeho humanistického zaměření, odmítání násilí a osobního zájmu. V korespondenci jej dokonce nazývá Markem Aureliem.²³⁴ Ve stejném dopise hovoří o Leibnizově a Wolffově metafyzice a své připravované práci *Základy fyziky* („malý náčrt ve francouzštině“). S úctou se ptá Fridricha, zda souhlasí s tím, aby mu zaslala některé kapitoly chystaného díla k posouzení. I Fridrich se nejdříve vyjadřuje o Émilii Du Châtelet obdivně, například v dopise z 18. března 1740: „Práce dámy, v níž se jemně snoubí důkladný mužský duch a vkus, jenž je výsadou žen, mi musí být jistě příjemné.“²³⁵ Opět zde vidíme ocenění jejího díla jako výjimečného propojení kvalit obou pohlaví.

Následně Émilie Du Châtelet skutečně zasílá své dílo *Základy fyziky* Fridrichovi, ten se ovšem o textu vyjadřuje rezervovaně: „[...] domnívám se, že v některých kapitolách byste mohla zpřísnit své uvažování, aniž byste jej oslabila.“²³⁶ V dopise jinému adresátu, Jordanovi, je ovšem Fridrich mnohem kritičtější: „Minerva se dala do fyziky. Je tam něco dobrého, co jí nadiktoval k tématu Koenig. Místy to upravila a sem tam vyšperkovala několika slovy, která pronesl při večeři Voltaire.“²³⁷ Ze sarkastického tónu dopisu je zřejmé, že Fridrich byl ve skutečnosti vůči Émilii Du Châtelet zaujatý a její intelektuální schopnosti zpochybňoval. Zdá se, že markýza pro něj byla překážkou ve vztahu s Voltairem. Fridrich na ni žárlil a snažil se dostat Voltaira z její pečlivé ochrany: „Jak jste šťastná, madame, že vlastníte někoho tak originálnějšího jako je Voltaire, se vším talentem, kterým Vás obdařila příroda. Pociťoval bych žárlivost,

---

²³³ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II.* Op. cit., s. 10.

²³⁴ *Ibid.*, s. 26 a 31.

²³⁵ „Les ouvrages d'une dame qui réunit un esprit mâle et profond à la délicatesse et au goût qui est le partage de son sexe ne sauraient que m'être bien agréables.“ *Ibid.*, s. 12.

²³⁶ „[...] je crois qu'il y a quelques chapitres où vous pourriez resserrer le raisonnement sans l'affaiblir.“ Fridrichův dopis Émilii, 19. května 1740 (D2208). In Voltaire. *Correspondence and Related Documents VII.* In *Oeuvres complètes de Voltaire 91.* Ed. Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1970, s. 171.

²³⁷ „La Minerve vient de faire sa physique. Il y a du bon, c'est Koenig qui lui a dicté son thème. Elle l'a ajusté et orné par-ci par-là de quelques mots échappés à Voltaire à ses soupers.“ Fridrichův dopis Jordanovi, 24. září 1740. (D2317) In Voltaire. *Correspondence and Related Documents VII.* In *Oeuvres complètes de Voltaire 91.* Op. cit., s. 301.

kdybych si ji tolik neošklivil.²³⁸

Fridrich se (správně) domníval, že Du Châtelet brání Voltairovi v odeslání rukopisů, které by podle jejího názoru mohly vyvolat opět vlnu pronásledování ze strany jeho nepřátel. Je pravda, že v korespondenci se Émilie Du Châtelet skutečně jeví jako posesivní – v dopise Cidevillovi si například stěžuje, že ji chtějí připravit o „muže, jenž patří mně“ (*un homme qui est à moi*).²³⁹ Sám Voltaire ovšem dal Fridrichovi najevo, že je pro něj vztah s Émilií významný, v dopise z 31. prosince 1740 mu připomíná: „Avšak, pane, tato žena pro mě opustila všechno, kvůli čemu jiné ženy opouštějí své přátele. Není žádný druh povinnosti, který bych jí nedlužil.“²⁴⁰ Můžeme si povšimnout žárlivosti i ze strany Émilie Du Châtelet, jež v roce 1740 rovněž usilovala o seznámení s Fridrichem. Voltaire proto vznesl v korespondenci dotaz, zda by jej na prvním setkání nemohla doprovodit. Panovník však tento návrh nepřímo odmítl: „Jste to Vy, můj přítel, koho toužím spatřit [...]. Pokud je nutné, aby Émilie doprovázela Apollona, souhlasím, avšak mnohem více dávám přednost tomu vidět Vás samotného [...].“²⁴¹ Vzhledem k tomu, že Émilie Du Châtelet zasílala své práce Fridrichovi stejně jako Voltaire, vyjadřuje v dopise z 8. září 1740 své zklamání, že panovník pozval ke svému dvoru pouze Voltaira.²⁴² René Vaillot se domnívá, že ani Émilie Fridricha neměla v oblibě a její dopisy jsou navzdory uctivým formulacím velmi chladné.²⁴³ V následujících letech byla Du Châtelet k panovníkovu jednání dokonce kritická, jakmile měla pocit, že bylo v protikladu k tomu, co hlásal jako korunní princ ve svém díle *Anti-Machiavel*: „Myslím, že neexistuje větší rozpor mezi postupem ve Slezsku a Anti-Machiavelim. Může si však zabrat tolik území, kolik chce,

---

²³⁸ „Que vous êtes heureuse, madame, de posséder un homme unique comme Voltaire, avec tous les talents que vous tenez de la nature! Je me sentirais tenté d'être envieux, si je n'abhorrais l'envie.“ Fridrichův dopis pro Émilií z října 1738. (D1627) In Voltaire. *Correspondence and Related Documents V*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 89. Ed. Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1969, s. 326.

²³⁹ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 194.

²⁴⁰ „Mais, sire, cette femme a abandonné pour moi toutes les choses pour lesquelles les autres femmes abandonnent leurs amis; il n'y a aucune sorte d'obligation que je ne lui aie.“ Voltaire. *Correspondence and Related Documents VII* (D2392). In *Oeuvres complètes de Voltaire* 91. Op. cit., s. 390.

²⁴¹ „C'est vous, c'est mon ami que je désire de voir [...]. S'il faut qu'Émilie accompagne Apollon, j'y consens, mais, si je puis vous voir seul, je préférerais infiniment [...].“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 28.

²⁴² „Sire, Je ne sais ce qui m'afflige le plus, ou de savoir v. m. malade, ou de perdre l'espérance de lui faire ma cour.“ Ibid., s. 27. Jedná se o reakci na Fridrichovo výše uvedené nepřítelství galantní sdělení.

²⁴³ Vaillot, René. Avec Madame Du Châtelet. In *Voltaire en son temps*. Op. cit., s. 340.

pokud mi znovu nevezme radost mého života.“²⁴⁴ Émilie Du Châtelet si rovněž nedělala iluze o budoucnosti vztahu panovníka a filozofa. Již 23. listopadu 1740 píše Richelieuovi: „Věřte, že myšlenka, kterou se nejvíce zabývám v těchto temných časech, je hořká bolest, kterou pan Voltaire pocítí, jakmile opadne jeho okouzlení pruským dvorem.“²⁴⁵ 14. ledna 1742 píše o vztahu Voltaira a Fridricha Cidevillovi: „Prý si jej žádá pruský král, věřím však, že zkušenost z minulého roku jej povede k větší obezřetnosti před králi ze severu.“²⁴⁶ V roce 1742 přesto Du Châtelet Fridrichovi gratuluje k vítězství nad Rakušany a v květnu 1744 mu zasílá nové vydání své práce *Dissertation sur la nature et la propagation du feu*.²⁴⁷ Navzdory jejich rozporuplnému vztahu byl Fridrichův vliv na dílo Émilie Du Châtelet výrazný. Panovník byl obdivovatelem Wolffa (a jeho prostřednictvím i Leibnize), nechal přeložit jeho *Metafyziku* do francouzštiny a zaslal text Voltairovi.²⁴⁸ Zatímco Voltaira Leibnizovo myšlení neoslovilo, pro Émilii Du Châtelet byl tento impulz zásadní.

II. 4. Émilie Du Châtelet o sobě

Sama Émilie Du Châtelet se vyjadřuje k vlastnímu charakteru na mnoha místech, a to jak v korespondenci, tak v rukopisech a publikovaných textech. Zejména v osobně laděné *Rozpravě o štěstí* hovoří o svých povahových rysech a životních zkušenostech. Připisuje si zde „ohnivý temperament“,²⁴⁹ což je v protikladu k soudobému pojetí žen chápaných stále podle Aristotelova a Galénova pojetí jako představitelky chladného a vlhkého elementu. Émilie Du Châtelet ovšem nezpochybňuje tradiční pojetí žen a jejich vlastností, jen konstatuje, že její vlastní temperament je jiný –

---

²⁴⁴ „Je ne crois pas qu'il y ait une plus grande contradiction que la démarche de la Silésie et l'*Anti-Machiavel*, mais il peut prendre tant de provinces qu'il voudra pourvu qu'il ne me prenne plus ce qui fait le charme de ma vie.“ Dopis ze 7. ledna 1741. *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 39. Émilie Du Châtelet špatně snášela Voltairovu absenci během jeho cest na dvůr Fridricha II. v letech 1740 a 1743.

²⁴⁵ „Croyez-vous que l'idée qui m'occupe le plus dans ces moments funestes, c'est la douleur affreuse où sera M. de Voltaire quand l'enivrement où il est de la cour de Prusse sera diminué.“ Ibid., s. 33–34.

²⁴⁶ „On dit que le roi de Prusse le demande, mais je crois que son expérience de l'année passée le rendra un peu circonspect avec les rois du nord.“ Ibid., s. 84.

²⁴⁷ Ibid., s. 86 a 117.

²⁴⁸ V dopise Johannu Bernoullimu z 30. června 1740 hovoří Émilie Du Châtelet o tom, že Fridrich nechal Wolffovo dílo zaslat jí: „J'avais apporté avec moi la métaphysique de Wolff traduite au français que le p. royal de Prusse, à présent roi, m'avait fait traduire et m'avait envoyée manuscrite.“ Ibid., s. 18.

²⁴⁹ „Mám ohnivý temperament, celé dopoledne se napájím tekutinami [...].“ Du Châtelet, Émilie. *Rozprava o štěstí*. Op. cit., s. 32.

mužský. V jejím přístupu můžeme sledovat snahu přesvědčit okolí o vlastních „mužských“ kvalitách, které jí dávají právo zajímat se o oblasti vymezené mužům. Jakoby si tímto způsobem snažila pořídit mužskou masku – imaginární vous, který jí s lehkým výsměchem doporučil Immanuel Kant.²⁵⁰

I když Émilie Du Châtelet ve svém životě a díle bojovala s genderovými stereotypy,²⁵¹ sama se k nim také uchýlovala. Nalezneme je například v korespondenci s Algarottim, která se týká jeho díla *Newtonismus pro dámy* (Il Newtoniasmo per le dame). I když Algarotti chtěl původně věnovat svou práci Émilii, nakonec se rozhodl pro Fontenella a portrét své hostitelky hodlal umístit na frontispis díla. Před vydáním práce Du Châtelet souhlasila, že bude mít pouze ozdobnou funkci. V dopise Algarottimu z roku 1736 však zdůrazňuje, že by ráda měla místo i v díle samotném: „Odvezl jste si můj portrét, bude mi tedy ctí být na titulu této práce plné důvtipu, elegance, představitivosti a vědy. Doufám, že použitím mého portrétu na začátku implicitně míníte, že právě já jsem Vaše markýza. Víte, že ambice je neukojitelnou vášní, měla bych se spokojit, že jsem na rytině, přesto bych nyní chtěla být i v knize, aby mi byla dedikována. Nemyslete si však, že vyžaduji tuto poctu, aniž bych si ji nechtěla zasloužit.“²⁵² Ovšem v dalším dopise z 11. ledna 1737 se žertovně vyjadřuje k možné rivalitě s portrétem Fontenella: „Připouštím, že mi velmi záleží na tom, aby tam byl můj portrét. Učiňte dle svého uvážení, pan Fontenelle má více ducha než já, já mám zase krásnější tvář, proto na tom

---

²⁵⁰ „Ein Frauenzimmer, das [...] über die Mechanik gründliche Streitigkeiten führt, wie die Marquisin von Chastelet, mag nur immerhin dazu noch einen Bart haben; denn dieser würde vielleicht die Miene des Tiefsinns noch kenntlicher ausdrücken, um welchen sie sich bewerben.“ (1764) Kant, Immanuel. *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*. Leipzig, 1940, s. 63. Kant se domnívá, že pro ženy není věda vhodná, vzhledem k jejich přirozené bojácnosti a slabosti, jež vyžaduje mužskou ochranu. V roce 1746 vydává Kant svou první práci, která je částečně věnována polemice mezi Du Châtelet a Mairanem, a uznává zde její příspěvek k problematice. Cf. *Feminist Interpretations of Immanuel Kant*. Ed. Robin May Scott. University Park: The Pennsylvania State University Press, 1997.

²⁵¹ Názorům Émilie Du Châtelet na postavení a roli žen se věnuje následující kapitola.

²⁵² „Vous avez emporté cette esquisse de ma figure; j'aurai donc l'honneur d'être à la tête de cet ouvrage plein d'esprit, de grâces, d'imagination et de science. J'espère qu'en mettant mon portrait à la tête, vous laisserez sous-entendre que je suis votre marquise. Vous savez que l'ambition est une passion insatiable; je devrais bien me contenter d'être dans l'estampe, je voudrais à présent être dans l'ouvrage, et qu'il me fût adressé; mais ne croyez pas que je prétende à cet honneur sans songer à le mériter.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 111.

trvám.“²⁵³ Ačkoliv si Émilie Du Châtelet uvědomovala své ambice být „uvnitř“ vědecké komunikace, sama (i když v odlehčeném galantním tónu) souhlasí s rolí, která spočívá v tom, že díla a myšlení druhých pouze „zdobí“. Tuto pozici shrnuje již zmíněný nápis „A takto pravda by lépe / nastolila svoji moc / na sebe vzala krásné rysy / a půvabnou výřečnost“ pod portrétem v druhém vydání *Základů fyziky*.²⁵⁴ I když je zde odkaz na půvab autorky míněn jako pozitivní prvek, přesto opět přispívá k rétorice, jež zdůrazňuje především „ornamentální“ roli vzdělaných žen.

Na základě dochovaných portrétů a svědectví se Émilie Du Châtelet jeví jako mimořádná osobnost, spojující kvality mužské i ženské. Sama Émilie na jedné straně zdůrazňuje svůj „mužský“ temperament, na druhé straně se v rámci galantní komunikace uchyluje k tradiční roli žen a přijímá galantní rétoriku. Je zřejmé, že její postoj, ani pohled jejich současníků nebyl konzistentní a vyjadřoval nejistotu v přístupu k výjimečné osobnosti s neobvyklými zájmy a schopnostmi.

---

²⁵³ „Je vous avertis que je veux absolument que mon portrait y soit; faites votre compte comme vous voudrez; M. de Fontenelle a plus d'esprit que moi, mais j'ai un plus joli visage que lui; voilà ce qui fait que je l'exige.“ Ibid., s. 158–159. V dochované korespondenci nalezneme mnoho vyjádření, v nichž odkazuje na svůj půvab a ženské kvality.

²⁵⁴ „C'est ainsi que la Verité / Pour mieux établir sa puissance, / A pris les traits de la beauté, / Et les graces de l'Eloquence.“ Cf. kapitola „Portréty Émilie Du Châtelet“.

III. Cesty Émilie Du Châtelet k prosazení v Republice vzdělanců

V předchozí kapitole jsem popsala na základě dobových svědectví, jak současníci pohlíželi na osobnost Émilie Du Châtelet a její ambice v mezinárodní Republice vzdělanců.²⁵⁵ V následující části se budu věnovat popisu možností, které měla k dispozici, aby dokázala prosadit své názory. Zaměřím se na způsoby komunikace v Republice vzdělanců a na to, jak se do nich mohla zapojit vzdělaná žena. Vzhledem k tomu, že se Du Châtelet musela neustále vymezovat vůči tehdejším představám o ženách a jejich roli, je vhodné nejdříve popsat, jak sama vnímala a reflektovala tato genderová omezení.

III. 1. Émilie Du Châtelet o postavení žen

I když jsou v současnosti texty Émilie Du Châtelet považovány za příspěvek k dějinám ženské emancipace, bylo by zkreslující chápat ji jako uvědomělou aktivistku usilující systematicky o rovnoprávnost mužů a žen. Názory odborníků na její přístup k genderové problematice se liší. Podle některých autorů, například Renauda Redien-Collota,²⁵⁶ se Du Châtelet postavení žen soustavně nevěnovala, ani ve svých textech a korespondenci nevyjadřuje snahu kontaktovat jiné soudobé autorky a formulovat kolektivní feministické stanovisko. Oproti tomu Ruth Hagengruberová se domnívá, že Émilie Du Châtelet se cítila být součástí ženské tradice a srovnávala se s významnými ženami jako Alžbětou Falckou a královnou Kristinou.²⁵⁷ Rovněž Erica Harthová upozorňuje na to, že v korespondenci s Maupertuisem Du Châtelet přirovnává jejich

---

²⁵⁵ Připomeňme, že pojetí Republiky vzdělanců ve francouzském a evropském kontextu se lišilo. Émilie Du Châtelet usilovala o začlenění do odborné evropské sítě vzdělanců, nikoliv do její mondénní pařížské varianty. Cf. kapitola „Republika vzdělanců“.

²⁵⁶ Podle Redien-Collota se Émilie Du Châtelet až do roku 1746 o ženskou problematiku v dopisech nijak nezajímá. Cf. Redien-Collot, Renaud. *Émilie Du Châtelet et les femmes: entre l'attitude prométhéenne et la pleine assumption du statut de minoritaire*. In *Émilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 280.

²⁵⁷ „She did not perceive herself to be a singular phenomenon, but to be part of a tradition of women philosophers who have dedicated their lives to philosophy and science. Du Châtelet compared herself to Elisabeth of Bohemia and Christine of Sweden, who had also devoted themselves to philosophy.“ Cf. Hagengruber, Ruth (ed.). *Émilie Du Châtelet between Leibniz and Newton*. New York: Springer, 2011, s. 2.

komunikaci ke vztahu Alžběty a Kristiny s Descartem.²⁵⁸ Domnívám se, že tyto odkazy na osobnosti jiných vzdělaných žen nejsou dostačující pro tvrzení, že Du Châtelet chápala vlastní dílo jako pokračování jisté tradice. Navíc v uvedených pasážích z korespondence se spíše jedná o zachycení jejího vztahu s Maupertuisem pomocí analogie s jinými intelektuálními páry minulosti: „Nevím, jak se palatinská princezna smířila s Descartovou cestou do Švédska, ale domnívám se, že kdyby měl stejnou cenu jako Vy, nepostoupila by jej Kristině tak lehce. Dáváte mi jasně najevo rozdíl mezi touto královnou a mnou, protože raději jedete do Švédska, kde už Kristina stejně není, než byste jel do Cirey, kde jsem já, která prahnu po Vaší společnosti.“²⁵⁹ Srovnání s královnou Kristinou používá Du Châtelet i v jiném kontextu, kdy hovoří o své snaze sežvat na své panství vzdělance: „Voltaire Vás obdivuje ještě více než dřív a je mu ctí být Vaším přítelem. Kdyby se mi podařilo Vás dát dohromady, považovala bych se za šťastnější, než byla královna Kristina. Tato opustila své království, aby se setkala s domnělými vzdělanci, zatímco já shromáždím ve svém království to, co by ona hledala ještě dále než v Římě.“²⁶⁰

Émilie Du Châtelet nevyhledávala společnost jiných žen proto, aby s nimi diskutovala o vědeckých tématech. V této souvislosti připomeňme Voltairovu zmínku o tom, že ve společnosti nedávala najevo svou intelektuální převahu. Du Châtelet neusilovala o propojení mondénní společenské konverzace a vědeckého výzkumu.²⁶¹ Její snahou bylo prosadit se v maskulinní vědecké komunitě, což vyžadovalo komunikaci s mužskými

---

²⁵⁸ Harth, Erica. *Cartesian Women. Versions and Subversions of Rational Discourse in the Old Regime*. Op. cit., s. 204.

²⁵⁹ „Je ne sais pas comment la princesse palatine s'accommoda du voyage de Descartes en Suède, mais je crois que s'il avait eu votre mérite elle ne l'eût point cédé si aisément à Christine. Vous me faites bien voir la différence qu'il y a entre cette reine et moi puisque vous préférez d'aller en Suède où elle n'est plus, à venir à Cirey, où je suis et vous désirais.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 121.

²⁶⁰ „Voltaire est ici plus votre admirateur que jamais et digne d'être votre ami. Si je puis vous rassembler, je m'estimerai bien plus heureuse que la reine Christine. Elle quitta son royaume pour courir après de prétendus savants, et ce sera dans le mien que je rassemblerai ce qu'elle aurait été chercher bien plus loin qu'à Rome.“ *Ibid.*, s. 79.

²⁶¹ „Unlike the women of Joan Dejean's *Tender Geographies*, Dena Goodman's *The Republic of Letters*, and Daniel Gordon's *Citizens without Sovereignty*, she did not seek out or create her own gatherings where the art of conversation would establish a separate kind of authority for her as a woman. If Du Châtelet took part in a discussion, it was to advocate her own opinion, not to elicit the views of others. For her, *la société* meant an evening of entertainment: good food, wine, gambling at cards, a new opera or play. Intellectual work for Du Châtelet meant study, and she built her learned reputation on her writings.“ Zinsser, Judith P. Entrepreneur of the Republic of Letters: Émilie de Breteuil, marquise Du Châtelet, and Bernard Mandeville's *Fable of the Bees*. *French historical studies*, 25:4, 2002, s. 598.

korespondenty, protože – na rozdíl od oblasti krásné literatury – zde ženské partnerky pro diskuzi nebyly. Jak uvidíme v poslední kapitole věnované popularizaci vědy v 18. století, ve Francii se ženy o vědecké pokusy a objevy zajímaly a některé z nich měly dobré znalosti matematiky a přírodních věd. Ovšem Émilie Du Châtelet se od nich hloubkou a intenzitou svého studia vzdálila.

Navzdory tomuto omezení můžeme v jejím díle nalézt mnohé pasáže, kde se obecně vyjadřuje k postavení žen, a to velmi kritickým způsobem. První obsáhlejší vyjádření Émilie Du Châtelet k ženské otázce nalezneme v předmluvě k francouzskému překladu *Bajky o včelách* (The Fable of the Bees) Bernarda de Mandevilla z roku 1735.²⁶² Zde se nejdříve vyslovuje k překladatelské práci a následně se věnuje kritice omezeného vzdělávání žen. Erica Harthová klade předmluvu k *Bajce o včelách* do souvislosti s tradicí apologetických textů vzdělaných žen, v nichž se projevuje strategie snižování vlastních schopností s feministicky vedenou argumentací, vycházející z karteziánského pohledu na rovnocennost mužů a žen.²⁶³ Émilie Du Châtelet hovoří nejprve o svém pocitu průměrnosti a lituje, že nedosáhla geniality a nedokáže nalézt nové pravdy.²⁶⁴ Píše o své roli překladatelky, jež pouze zprostředkovává vědění – zde se objevuje její známá charakteristika překladatelů jako „obchodníků v Republice vzdělanců“ (*négociants de la république de lettres*). I když je kvalitní překlad náročný, jedná se podle ní pouze o méně hodnotnou intelektuální práci: „I když je oprávněné říci, že dobrý překlad vyžadují píli a pracovitost, přesto je i ten nejlepší jen průměrným výtvozem. A i třebaže je to jen průměrný literární žánr, i tak nejspíše stále dojdeme k zjištění, že ženy musí být odvážné, aby se do něj pustily.“²⁶⁵ V této souvislosti je však vhodné

---

²⁶² Wade, Ira O. *Studies on Voltaire. With some unpublished papers of Mme Du Châtelet*. Princeton: Princeton University Press, 1947. V rukopisech se však zachovalo více verzí předmluvy, které se mírně odlišují. Cf. Mason, Adrienne. Translation as Cultural Capital in the Writings of Mme Du Châtelet. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 124–141.

²⁶³ „Du Châtelet’s female predecesors in scientific work often wrote of their contributions with the same mixture of personal diffidence and Cartesian egalitarianism.“ Harth, Erica. *Cartesian Women. Versions and Subversions of Rational Discourse in the Old Regime*. Op. cit., s. 207.

²⁶⁴ „[...] la nature m’a refusé le génie créateur qui fait trouver des vérités nouvelles.“ Wade, Ira O. *Studies on Voltaire. With some unpublished papers of Mme Du Châtelet*. Op. cit., s. 135.

²⁶⁵ „Ainsi quoi qu’il soit vrai de dire qu’une bonne traduction demande de l’application et du travail, il est cependant [vrai] que la meilleure est un ouvrage très médiocre. Cependant tout médiocre que soit ce genre de littérature, on trouvera peut-être encore qu’il est bien hardi à une femme d’y prétendre.“ Ibid.

připomenout, že ve Francii 18. století existovaly ženy-překladatelky, které dokázaly získat respekt a uznání vzdělanců, například Madame Dacierová (1654–1720) nebo Madame Du Boccage (1710–1802).²⁶⁶

Émilie Du Châtelet dále v předmluvě popisuje „neviditelnou sílu“,²⁶⁷ jež brání ženám v intelektuálním rozvoji a nepřipouští kreativitu v oblasti věd a umění. Klade si otázku, proč v dějinách nenalezneme ženské autorky uměleckých děl či vědeckých pojednání. Po vzoru myslitelů vycházejících z Descartových úvah Du Châtelet připisuje ženám stejné rozumové schopnosti jako mužům. Připomeňme, že v rámci karteziánského dualismu je tělesná část oddělena od duševní, proto fyzické rozdíly mezi muži a ženami nemají vliv na jejich mysl.²⁶⁸ Za situace, kdy rozumové schopnosti žen jsou rovnocenné schopnostem mužů, vidí Émilie Du Châtelet jako důvod jejich absence ve vědě a umění nedostatečné vzdělání, které ženám brání v rozvinutí intelektu. Du Châtelet kritizuje pasivitu žen a zdůrazňuje, že není rozumné plýtvat intelektuálními schopnostmi poloviny lidstva.²⁶⁹ Zde se objevuje její slavná formulace „experimentu“ s rovnoprávností, který by provedla, kdyby byla králem:²⁷⁰ „[...] kdybych byla králem, ráda bych provedla fyzikální pokus. Napravila bych křivdu, která – dá se říci – vylučuje polovinu lidstva. Nechala bych ženy užívat všech lidských práv, zejména těch, která se týkají ducha.“ Émilie Du Châtelet se domnívá, že vzdělání žen brání společenské předsudky, což je v protikladu s tím, že v některých zemích mají ženy právo na trůn, nicméně nikde se netěší systematickému vzdělávání. Vzdělávání nemá být pouze soukromou záležitostí ve formě samostatného studia, důležitá je jeho institucionální podpora a volné

---

²⁶⁶ Anne Le Fèvre Dacierová se proslavila jako překladatelka z klasické řecké a latinské literatury, vlivné byly zejména její překlady Homéra. Spisovatelka a básnířka Anne Marie Du Boccage přeložila do francouzštiny Miltonův *Ztracený ráj*.

²⁶⁷ Ibid., s. 136.

²⁶⁸ Cf. kapitola věnovaná postavení žen ve Francii („Republika vzdělanců a *femmes de lettres*“).

²⁶⁹ „Qu'on fasse un peu réflexion pourquoi depuis tant de siècles jamais une bonne tragédie, un bon poème, une histoire estimée, un beau tableau, un bon livre de physique, n'est sorti de la main des femmes? Pourquoi ces créatures, dont l'entendement paraît en tout si semblable à celui des hommes, semblent pourtant arrêtées par une force invincible en deçà de la barrière, et qu'on m'en donne la raison, si l'on peut. Je laisse aux naturalistes à en chercher une physique, mais jusqu'à ce qu'ils l'aient trouvée, les femmes seront en droit de réclamer contre leur éducation.“ Ibid., s. 135–136.

²⁷⁰ „Pour moi j'avoue que si j'étais roi, je voudrais faire cette expérience de physique. Je reformerais un abus qui retranche, pour ainsi dire la moitié du genre humain. Je ferais participer les femmes à tous les droits de l'humanité, et surtout à ceux de l'esprit. Il semble qu'elles soient nées pour tromper, et on ne laisse guère que cet exercice à leur âme.“ Ibid., s. 136.

začlenění žen do komunity vzdělavců.

Ženy o svém nadání obvykle vlivem předsudků a nedostatečného vzdělání nevědí nebo nemají odvahu je rozvíjet: „Jsem přesvědčená, že mnoho žen vinou nedostatečného vzdělání o svém talentu neví, nebo jej potlačuje kvůli předsudku a nedostatečně odvážnému duchu.“²⁷¹ Émilie Du Châtelet proto zdůrazňuje, že pro rozvoj intelektuálních schopností je důležité setkání a komunikace se vzdělanci. Zde opět argumentuje svou vlastní zkušeností – hovoří pravděpodobně o době, kdy se v Sémuru začala stýkat s místními vzdělanci a objevila svůj zájem o vědu: „Díky náhodě jsem se seznámila se vzdělanci, kteří se se mnou spřátelili, a udivilo mne, že jim na tom záleželo. Začala jsem tedy věřit, že i já jsem myslícím stvořením.“²⁷²

Émilie Du Châtelet ve své kritice ženského vzdělávání nebyla osamocena. I Voltaire se negativně vyjadřuje k běžné formě dívčího vzdělání v kláštorech, kde se dívky nenaučí používat vlastní rozum.²⁷³ Ve Francii se v první polovině 18. století objevily dokonce práce zabývající se praktickými reformami postavení žen. Například Charles-Irénée Castel de Saint Pierre (1658–1743), jehož Du Châtelet zmiňuje v předmluvě k *Bajce o včelách*, sepsal pedagogická pojednání, v nichž navrhoval zřízení dívčích škol s podobným programem jako na školách pro chlapce.²⁷⁴

V dochovaných verzích předmluvy je však znatelné, že Du Châtelet postupně oslabuje svá tvrzení a výzvy ke změnám ve vzdělávání žen. Dále je třeba si uvědomit, že vzdělání žen se v markýzině pohledu týká jen žen z její společenské vrstvy. Navíc v případě vlastních dětí se rozhodla nechat vyučovat matematiku a latinu pouze svého syna, a ne dceru. Jednalo se o kombinaci neortodoxního přístupu a konformity, rovnováhu mezi těmito dvěma pozicemi ostatně museli hledat i další myslitelé 18. století. Odvážné proklamace v předmluvě i dalších textech je tak nutné brát s jistou rezervou a ohledem na reálný dopad kritiky.

---

²⁷¹ „Je suis persuadée que bien des femmes ou ignorent leurs talents, par le vice de leur éducation, ou les enfouissent par le préjugé, et faute de courage dans l'es prit.“ Ibid.

²⁷² „[...] Le hasard me fit connaître de gens de lettres qui prirent de l'amitié pour moi, et je vis avec un étonnement extrême qu'ils en faisaient quelque cas. Je commençai à croire alors que j'étais une créature pensante.“ Ibid.

²⁷³ Voltaire. *L'éducation des filles*. In *Oeuvres complètes de Voltaire*. Paris: Armand-Aubrée, 1829, s. 71–72.

²⁷⁴ Cf. *Les projets de l'abbé Castel de Saint-Pierre (1658–1743). Pour le plus grand bonheur du plus grand nombre*. Sous la direction de Carole Dornier et Claudine Poulouin. Caen: Presses Universitaires de Caen, 2011.

III. 1. 1. Štěstí pro ženy

Émilie Du Châtelet vyjadřuje svůj kritický názor na postavení žen i v *Rozpravě o štěstí* (*Discours sur le bonheur*, 1779).²⁷⁵ Krátkou esej psala původně jen pro sebe a neměla v úmyslu ji publikovat, alespoň se o této možnosti nezmiňuje v dochované korespondenci.²⁷⁶ I když se text zachoval pouze ve formě rukopisu a je možné, že v tištěné podobě by se autorka genderovému omezení čtenářů vyhnula, přesto je v *Rozpravě o štěstí* znatelný posun k ženskému publiku. Můžeme si povšimnout, že oslovení čtenáře se v textu postupně mění. Na počátku není pohlaví čtenáře specifikováno, Émilie Du Châtelet pouze uvádí, že se obrací na úzce vymezenou skupinu mondénních čtenářů (*gens du monde*), kteří mají zajištěné postavení, přesto nemohou nalézt štěstí. Zde je zřejmé, že cílovou skupinou spisu byli příslušníci společnosti, v níž se Du Châtelet sama pohybovala, a to muži i ženy. Čtenáři jsou v textu nejdříve zahrnuti do obecného „oni“ (*ils*). V poslední třetině textu věnované lásce se však Émilie Du Châtelet obrací na ženské čtenářky, hovoří například o „vašem milenci“ (*votre amant*) a popisuje situaci z jejich perspektivy: „Jestliže vás stále miluje, nic ho nemůže roznítit a dodat jeho lásce prvotní sílu než strach, že by vás mohl ztratit a být méně milován.“²⁷⁷ Autorka se tak se svou osobní zkušeností – zejména v milostné oblasti – svěřuje především ženám.

Na začátku *Rozpravy o štěstí* Émilie Du Châtelet uvádí několik podmínek štěstí. Mezi faktory, které přispívají ke štěstí, uvádí i studium. Na rozdíl od jiných možností totiž nepředpokládá závislost na druhých a je oblastí, kde disponujeme relativní volností:

„Vášeň, která nejvíce přispívá k našemu štěstí, je láska ke studiu, neboť skýtá

---

²⁷⁵ Následující kapitola je zkrácenou a upravenou verzí části studie „Émilie Du Châtelet a její cesta ke štěstí“. Cf. Du Châtelet, Émilie. *Rozprava o štěstí*. Op. cit., s. 53–73.

²⁷⁶ Dílo vyšlo poprvé tiskem ve zkrácené podobě roku 1777, v kompletní verzi pak až roku 1779. Proti dřívějšímu vydání díla byl totiž údajně jak syn Émilie Du Châtelet, tak Saint-Lambert. Saint-Lambert nechtěl vydat text, který by se mohl dotknout Voltaira, vzhledem k tomu, že Émilie Du Châtelet v *Rozpravě o štěstí* podrobně popisuje jejich vztah. Kopie rukopisu však ve společnosti kolovaly od roku 1749 a text tak byl alespoň částečně známý již před svou opožděnou publikací. Du Châtelet, Émilie. *Idées sur le bonheur*. In *Journal étranger de littérature, des spectacles et de politique*. Ed. G. Bigg and P. Elmsly. London, 1777, s. 61–73; *Discours sur le bonheur par feu Mme Du Châtelet*. In *Huitième recueil philosophique et littéraire de la Société typographique de Bouillon*. Bouillon: Aux dépens de la Société typographique, 1779, s. 1–36.

²⁷⁷ Du Châtelet, Émilie. *Rozprava o štěstí*. Op. cit., s. 49.

nezávislost. Avšak v této vášni se skrývá jiná, které se vznešená duše nikdy zcela nezbaví, a to je touha po slávě. Pro polovinu lidstva je dokonce možné získat slávu pouze tímto způsobem, avšak právě této polovině lidstva její vzdělání omezuje přístup ke slávě a znemožňuje jí toužit po ní. Je jisté, že láska ke studiu je o dost méně nutná pro štěstí mužů než pro štěstí žen. Muži mají nekonečné množství způsobů, jak se stát šťastnými, které ženám nejsou vůbec přístupné. Ke slávě se muži mohou dopracovat mnoha jinými cestami. Ambice využít své nadání pro užitok vlasti a službu spoluobčanům, ať už válečnickými dovednostmi, vladařskými schopnostmi či obchodnickým talentem, jsou jistě nadřazeny tomu, co nám nabízí studium. Ženy jsou však pro své postavení odsunuty mimo jakoukoliv slávu. Když se náhodou některá žena narodí se vznešenou duší, zůstane jí pouze studium jako útěcha za všechna omezení a závislé postavení, k němuž je odsouzena.²⁷⁸

Podobně jako v předmluvě k *Bajce o včelách* i v *Rozpravě o štěstí* Émilie Du Châtelet konstatuje, že studium je jednou z mála oblastí, kterým se mohou věnovat ženy toužící po slávě, vzhledem k tomu, že jsou vyloučeny z politiky a vojenství. Je zřejmé, že i když má studium pozitivní roli, je stále pro ženy jen útěchou a nenahrazuje celková omezení, kterým musí čelit. Navíc v případě ženského vzdělání Émilie Du Châtelet opět upozorňuje na paradoxní situaci. Přestože je studium jediným místem, kde se mohou realizovat jejich ambice, je vzdělávání žen nedostatečné. Ženy navíc nemají přístup do institucí, v nichž se odehrává vědecký výzkum – většina učených společností a univerzit v 18. století ženy odmítala –, a proto jim chybí přímé kontakty se vzdělanci.

Ženy a jejich touhu po slávě Émilie Du Châtelet řeší rovněž v části *Rozpravy o štěstí*, jež je věnovaná ambicím. Právě otázka vztahu ambicí a štěstí je jedním z témat *Rozpravy*, které vzbudilo zájem současných badatelů. Například Élisabeth Badinterová svou práci, jednu z prvních věnovaných dílu Émilie Du Châtelet, nazvala dokonce *Émilie, Émilie: ženská ambice v XVIII. století* (Émilie, Émilie: l'ambition féminine au XVIIIe siècle).²⁷⁹ Émilie Du Châtelet obecně varuje před ambicemi, protože ze všech vášní právě ambice nejvíce závisejí na ostatních osobách, a

---

²⁷⁸ Ibid., s. 39.

²⁷⁹ Badinter, Élisabeth. *Émilie, Émilie: l'ambition féminine au XVIIIe siècle*. Paris: Flammarion, 1983. Kniha se zabývá dvěma ženami 18. století, kromě Émilie Du Châtelet i Madame d'Épinay. Druhé rozšířené vydání vyšlo pod názvem *Mme Du Châtelet, Mme d'Épinay ou l'Ambition féminine au XVIIIe siècle* v roce 2006.

je proto třeba se jim raději vyhnout: „Existují dokonce vášně, které do své duše nesmíme pustit za žádnou cenu. Nemluvím nyní o afektech, které jsou špatné, jako je nenávisť, pomstychtivost či zlost, ale například o ambicióznosti, což je podle mne vášně, před kterou svou duši musíme bránit, jestliže chceme být šťastní. Není to z toho důvodu, že by nám tato vášně nepřinášela uspokojení – domnívám se, že ho přinášet může. Ani to není proto, že není nikdy uspokojena, což je jistě velmi přínosné. Důvodem je to, že nejvíce ze všech vášní právě ambicióznost vydává naše štěstí do rukou ostatním lidem.“²⁸⁰ Zde se opět objevuje její paradoxní přístup ke štěstí. Émilie Du Châtelet tvrdí, že ambice – chápané jako touha po slávě – jsou intenzivním zdrojem štěstí, avšak zároveň zdrojem velmi riskantním a vzhledem k omezeným možnostem žen i málo úspěšným. Du Châtelet ovšem píše *Rozpravu o štěstí* poté, co byla zvolena do Akademie v Bologni a jako uznávanou vědkyni ji současníci zařadili do souboru portrétů evropských učenců *Bilder-Sal*.²⁸¹ Poznámky k postavení žen obsažené v *Rozpravě o štěstí* bychom tak mohli chápat i jako povzbuzení pro ostatní ženy formulované jejich úspěšnou souputnicí, která již disponuje intelektuálním sebevědomím a autoritou mezi vzdělanci.

III. 1. 2. Ženy a výchova dětí

Postavení žen a jejich role ve společnosti se týkají i některé poznámky Émilie Du Châtelet, jež se nacházejí v díle *Základy fyziky* (*Institutions de physique*, 1740). Připomeňme, že první vydání *Základů* bylo anonymní a z textu nebylo zřejmé, zda je autorem žena či muž. V předmluvě se Du Châtelet obrací na svého syna a vyjadřuje se obecně o vzdělávání: „Vždy jsem se domnívala, že nejposvátnější lidskou povinností je poskytnout svým dětem vzdělání, díky kterému by v pozdějším věku nelitovaly svého mládí, jediného období, kdy se skutečně můžeme vzdělat. Vy, můj drahý synu, jste v tomto šťastném věku, kdy se duch probouzí k myšlení a srdce ještě nemá natolik silné vášně, aby myšlení narušovaly.“²⁸² Opět zde zdůrazňuje

---

²⁸⁰ Du Châtelet, Émilie. *Rozprava o štěstí*. Op. cit., s. 38–39.

²⁸¹ Brucker, Johann Jakob. *Bilder-sal heutiges Tages lebender, und durch Gelahrheit berühmter Schrifft-Steller [...]*. Augspurg: Joh. Jakob Haid, 1745.

²⁸² „J'ai toujours pensé que le devoir le plus sacré des hommes était de donner à leurs enfants une éducation qui les empêchât dans un âge plus avancé de regretter leur jeunesse, qui est le seul temps où l'on puisse véritablement s'instruire; vous êtes, mon cher fils, dans cet âge heureux où l'esprit commence à penser et dans lequel le cœur n'a

důležitost vzdělání a výchovy dětí – i když se konkrétně obrací na syna, obecně hovoří o dětech, tzn. i o dívkách. Právě dětství je obdobím, kdy je třeba nejvíce rozvíjet ducha a podporovat intelektuální zájmy.

Úkolem rodičů je tak pečovat o vzdělání dětí, tento úkol se týká otců i matek. Jaké jsou pak podle Émilie Du Châtelet povinnosti vyhrazené ženám-matkám? V její dochované korespondenci se objevují poznámky o mateřských povinnostech. V dopise Algarottimu z března 1740 se zmiňuje o rodinných záležitostech, které ji odvádějí od studia: „Co se mne týče, jsem nyní ponořená v metafyzice, dělím svůj čas mezi Leibnize a svého advokáta. Máte pravdu, když říkáte, že věci, za kterými se honíme, nemají často stejnou cenu jako ty, které opouštíme. [...] musíme plnit své povinnosti.“²⁸³ Z dnešního hlediska je neobvyklé, že mateřskými povinnostmi není míněna vlastní péče o děti, ale starosti o ekonomické záležitosti rodiny a vedení soudních sporů o dědictví.

I když se Émilie Du Châtelet v dopisech zmiňuje o svých dětech jen zřídka, můžeme si povšimnout, že v dopise Bernoullimu, s nímž řeší doprovodný text k jejímu portrétu v *Bilder-Sal*, uvádí mezi svými úspěchy i informace o kariéře svých dětí: „Možná budete chtít doplnit, že mám jen dvě děti. Svou dceru jsem provdala za pana vévodu de Montenero z rodu Caraffa a pro výuku svého syna jsem sepsala *Základy fyziky*. Můj syn má patnáct let a je mušketýrem.“²⁸⁴ Je zřejmé, že markýza si cení i svých „rodinných“ úspěchů. Její přístup odpovídá dobovým požadavkům na mateřskou roli, jež spočívala v domluvě výhodného sňatku pro dívky a získání hodností a úřadů pro chlapce.

V některých publikacích o Émilii Du Châtelet se autoři pozastavují nad osudem její dcery Gabrielle-Pauline. Zatímco o vzdělání svého syna Du Châtelet pečovala a dobře si vybírala jeho učitele, v případě dcery zvolila vzdělávání v klášteře a důkladně pro ni vybírala vhodnou partii. Nakonec se její dcera v šestnácti letech provdala za italského šlechtice z rodiny Montenero-Carafa a stala se dvorní dámou neapolské královny,

---

pas encore des passions assez vives pour le troubler.“ Du Châtelet, Émilie. *Institutions de physique*. Paris: Prault, 1740, s. 1–2.

²⁸³ „Pour moi je suis à présent dans la métaphysique, et je partage mon temps entre Leibniz et mon procureur. Vous avez bien raison de dire que les choses après lesquelles on court ne valent pas souvent celles qu'on quitte; [...] on se doit à ses devoirs.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 12.

²⁸⁴ „Si vous voulez y ajouter que je n'ai que deux enfants, que j'ai marié ma fille l'année passée a mr le duc de Montenero de la maison Caraffa, que j'ai composé les *Institutions physiques* pour l'éducation de mon fils qui a 15 ans et qui est mousquetaire [...]“ Ibid., s. 116.

což bylo považováno za skvělou kariéru. Navzdory své kritice ženského vzdělávání zvolila Émilie Du Châtelet ve vlastní rodině tradiční přístup a byla přesvědčena, že pro svou dceru zajistila tu nejlepší možnou budoucnost. Těžko říci, co vedlo Du Châtelet k tomuto paradoxnímu přístupu. Je možné, že právě u své dcery neviděla dostatečné intelektuální schopnosti a ambice, a proto pro ni hledala jistější, tzn. tradiční cestu ke společenskému uznání.

III. 2. Korespondence Émilie Du Châtelet

V kapitole věnované Republice vzdělců v 18. století byla popsána její struktura a způsoby komunikace. Vzhledem k tomu, že se nemohou začlenit do tradičních akademických institucí, hledají učené ženy alternativní způsoby, jak komunikovat se společností vzdělců. Jedním z těchto způsobů je korespondence – právě prostřednictvím dopisů Émilie Du Châtelet kontaktuje příslušníky vědecké komunity a postupně se utvrzuje v postavení *femme de lettres*, sebevědomé vědkyně a příslušnice soudobé Republiky vzdělců.

V nedávno vydané odborné literatuře se autoři věnují studiu korespondence jako jedné z oblastí, v nichž se mohly ženy 18. století projevat jako originální myslitelky a formulovat svůj pohled na nejrůznější témata. V práci *Becoming a Woman in the Age of Letters* (2009)²⁸⁵ Dena Goodmanová analyzuje korespondenci jako místo, kde se ženy věnovaly reflexi vlastního postavení. Podle Goodmanové došlo v 60. letech 17. století k nastolení nového přístupu ke korespondenci, jež je nově chápána jako oblast vyhrazená pro ženy, zatímco oblast literatury patří mužům.²⁸⁶ Součástí výchovy žen se stává i umění napsat kvalitní dopis, dívky se proto učí pravopis a základy rétoriky. Tato výuka pak vede k obecnému rozvinutí intelektuálních schopností žen a podpoře jejich kreativity.²⁸⁷ Závěry Deny Goodmanové jsou platné i pro oblast

---

²⁸⁵ Goodman, Dena. *Becoming a Woman in the Age of Letters*. Ithaca: Cornell University Press, 2009.

²⁸⁶ Ibid., s. 49.

²⁸⁷ „What I have tried to show in this book is how elite women developed both autonomy and gender consciousness through the education they received, not in spite of it. [...] If pedagogues and men of letters constantly reminded girls and women of their natural laziness, foolishness, and weakness of character, they also developed rhetorical and pedagogical approaches that would enable them to learn how to write, spell, and think for themselves. [...] In the letters they thus fashioned they could be critics, poets, historians, philosophers, and child psychologists.“ Ibid., s. 333.

střední Evropy, jak ukazuje Ivo Cerman ve své práci *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici* (2011). V případě habsburské monarchie byly ženy ještě ve větší intelektuální izolaci než ve Francii, například publikující spisovatelky se zde objevují až v 19. století.²⁸⁸ Korespondence a deníky tak zůstávají jedinou oblastí, kde se ženy mohly autorsky projevat a uplatnit své literární ambice. V předmluvě k číslu časopisu *SVEC* věnovanému pisatelkám dopisů v 18. století Bernard Bray charakterizuje korespondenci žen v době osvícenství jako cestu k sebepoznání (*satisfaction d'un besoin intime de connaissance de soi*).²⁸⁹ Pisatelky dopisů se snaží zachytit postup svých myšlenek a učí se vyjádřit své pojetí světa. Dopisy jsou „laboratořemi času“,²⁹⁰ díky nimž si uvědomují vývoj a proměnu vlastních postojů.

V případě Émilie Du Châtelet je tato sebereflexe doplněna formováním identity *femme de lettres*, příslušnice soudobé komunity vzdělanců. Její korespondence dnes obsahuje kolem 500 dopisů,²⁹¹ což je například v porovnání s Voltairovou korespondencí velmi omezený korpus. Jedná se výhradně o soukromou korespondenci, nedochovaly se formální společenské dopisy (*lettres de sociabilité*), které ovšem Du Châtelet vzhledem ke svému společenskému postavení musela psát. Dopisy pocházejí nejčastěji z let 1748 a 1749 (soubor milostných dopisů adresovaných Saint-Lambertovi) a z roku 1739, kdy propukla aféra okolo *Voltairemanie* a Du Châtelet ve svých dopisech intenzivně řešila záležitosti svého partnera. Korespondence s Voltairem se bohužel (kromě jednoho krátkého vzkazu)²⁹²

---

²⁸⁸ Cerman, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*. Praha: NLN, 2011, s. 188–189.

²⁸⁹ Bray, Bernard. Avant-propos. In *Femmes en toutes lettres. Les épistolaires du XVIIIe siècle*. Ed. Marie-France Silver et Marie-Laure Girou Swiderski. *SVEC 04*, 2000, s. x. K tématu „commerce de lettres“ v Republice vzdělanců a komunikaci vzdělanců cf. Goldgar, Anne. *Impolite learning: Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680–1750*. Op. cit. a Dibon, Paul. Communication in the *Respublica litteraria* of the 17th Century. *Res publica litterarum. Studies in the Classical Tradition*. Op. cit., s. 43–55.

²⁹⁰ Termín Béatrice Didierové. Cf. Didier, Béatrice. Écrire pour se trouver. In *Femmes en toutes lettres. Les épistolaires du XVIIIe siècle*. Op. cit., s. 247.

²⁹¹ První důležitá edice korespondence Émilie Du Châtelet pochází z roku 1878: *Lettres de la marquise Du Châtelet*. Réunies pour la première fois par E. Asse. Paris: Charpentier. Existují ovšem dřívější edice dopisů věnovaných jednotlivým adresátům, např. *Lettres inédites de madame la marquise Du Châtelet à M. le comte d'Argental*. Paris, 1806, což byla první samostatná edice dopisů Émilie Du Châtelet. Ještě dříve vyšlo několik jejích dopisů v souborech věnovaných jiným autorům, například Voltairovi a Algarottimu. Kritickou edici korespondence sestavil Theodore Besterman v roce 1958: *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I, II*. Op. cit. Novou edici dopisů připravují Ulla Kölvingová et André Magnan.

²⁹² *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 109.

nedochovala, i když existují svědectví o kolekci jejich dopisů.²⁹³ Dnešní pohled na korespondenci Émilie Du Châtelet je omezený i proto, že často máme k dispozici pouze její dopisy bez reakcí korespondentů. V případech, kdy se dochovaly i odpovědi, je samozřejmě náš pohled na epistolární komunikaci bohatší.²⁹⁴ Přehled François Bessira ukazuje, že v korespondenci Émilie Du Châtelet mezi nejčastějšími adresáty jejich dopisů nenajdeme ani jednu ženu.²⁹⁵ I když se bohužel markýzických dopisů zachovalo velmi málo a je tedy obtížné generalizovat, přesto toto základní schéma naznačuje, že Émilie Du Châtelet komunikovala především s muži, ať už se jednalo o odbornou korespondenci či přátelskou výměnu zpráv.

Při studiu dopisů Émilie Du Châtelet musíme brát v potaz, že korespondence 18. století je poznamenána zásadami galantní rétoriky. Jazyk dopisů psaných ženami je kódován jinak než mužská korespondence. Dopisy Émilie Du Châtelet jsou dále ovlivněny „sociálním kódem“, který musela respektovat jako vysoce postavená aristokratka.²⁹⁶ Její korespondence je tak ovlivněna dvojím stylistickým určením – pisatelkou je žena a příslušnice elitní společnosti.

François Bessire²⁹⁷ ukazuje, jakým způsobem odpovídají dopisy Émilie Du Châtelet zásadám soudobé epistolární rétoriky. Zásadním požadavkem je princip adaptace na konkrétní podmínky korespondence, osobu adresáta a účel korespondence. Bessire hovoří o ideálu „duševního lakonismu“ (*laconisme spirituel*)²⁹⁸ a uvádí množství příkladů z dochované korespondence Émilie Du Châtelet. Styl dopisu má být „konverzační“, například dopis pro abbého de Sada z 28. května 1745 je vyjádřením běžné galantní komunikace, zatímco pro moderního čtenáře krátký text působí spíše jako milostný vzkaz: „Nemohu se vyléčit z lásky k Vám a dychtím

---

²⁹³ Abbé de Voisenon hovoří o svázaných Voltairových dopisech, které měla u sebe Émilie Du Châtelet a jimiž mohl osobně listovat. Cf. Pomeau, René. Voltaire et Mme Du Châtelet à Cirey: amour et travail. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Op. cit., s. 10.

²⁹⁴ Cf. analýza dopisů, které si vyměnil matematik Clairaut s Émilíí Du Châtelet, ve studii Irène Passeronové „Muse où élève? Sur les lettres de Clairaut à Mme Du Châtelet“. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Op. cit., s. 187–197.

²⁹⁵ Bessire, François. Mme Du Châtelet épistolière. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 35.

²⁹⁶ Cf. Didier, Béatrice. Écrire pour se trouver. In *Femmes en toutes lettres. Les épistolaires du XVIIIe siècle*. Op. cit., s. 244. K tématu dále Didier, Béatrice. La correspondance, un journal intime? In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 59.

²⁹⁷ Bessire, François. Mme Du Châtelet épistolière. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 28.

²⁹⁸ Ibid., s. 29.

po každé příležitosti, kdy Vám to mohu sdělit. Společně s autorem [Voltairem] Vám zasílám *Bitvu u Fontenoi*. Přeji si, abyste byl šťastný, já budu dokonale šťastná, pokud se mohu jen trochu radovat z Vašeho přátelství.“²⁹⁹ Émilie Du Châtelet tímto galantním stylem píše nejen Maupertuisovi, kde zpočátku jisté erotické napětí mohlo být přítomné, ale i dlouholetému příteli d'Argentalovi: „Nashledanou, drahý příteli, milujte mne nyní i celý život, protože není možné obejít se bez Vašeho přátelství, jakmile člověk jednou okusil jeho šarm.“³⁰⁰ I v dopisech, v nichž si Du Châtelet přátelům stěžuje na Voltaireovu nepřítomnost, je její styl pro dnešního čtenáře až patetický, zatímco pro čtenáře 18. století byl tento expresivní tón běžný.³⁰¹

V současné odborné literatuře o Émilii Du Châtelet se objevují studie týkající se korespondence velmi často, což naznačuje její důležitost pro pochopení autorčina díla. V článku věnovanému vědecké korespondenci Émilie Du Châtelet Roland Bonnel³⁰² ukazuje zásadní roli dopisů při utváření jejích vědeckých teorií. Bonnel rozděluje vědeckou korespondenci Émilie Du Châtelet na tři skupiny: dopisy-disputace (*lettres-dispute*), informativní dopisy (*lettres-gazette*) a dopisy-laboratoře (*lettres-laboratoire*), jež vyjadřují odlišné přístupy k vědeckým tématům.

V dopisech-disputacích se Du Châtelet vyjadřuje k vlastnímu dílu a vysvětluje své pojetí, například v dopise Fridrichovi z 16. února 1739.³⁰³ V informativních dopisech rozebírá novinky ve vědeckém světě, například v dopise z 12. listopadu 1745 pro abbého Jacquiera, profesora matematiky a astronomie v Římě.³⁰⁴ Konečně dopisy-laboratoře se objevují až od

---

²⁹⁹ „Je ne puis me guérir de vous aimer et de saisir avec empressement les occasions de vous le dire. Je vous envoie *la Bataille de Fontenoi* de ma part et de celle de l'auteur. Je désire que vous soyez heureux et je le serai parfaitement si je puis quelque jour jouir de votre amitié.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 134.

³⁰⁰ „Adieu mon cher ami, aimez-moi à présent et toute ma vie, car on ne peut plus se passer de votre amitié quand on a une fois goûté ses charmes.“ *Ibid.*, s. 40.

³⁰¹ „[...] je compte bien sur vous, sur elle [Madame d'Argental] et sur votre aimable frère pour représenter à M. de Voltaire combien il serait barbare à lui de m'exposer encore à de pareilles épreuves. Il m'en a pensé coûter la vie, et il m'en coûtera sûrement ma santé, que je sens que de pareilles épreuves altèrent sensiblement, mais si je le revois tous mes maux seront guéris.“ *Ibid.*, s. 102.

³⁰² Bonnel, Roland. La correspondance scientifique de la marquise Du Châtelet: la 'lettre-laboratoire'. In *Femmes en toutes lettres. Les épistolaires du XVIIIe siècle*. Op. cit., s. 79–95.

³⁰³ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 325–328.

³⁰⁴ „Après la confidence que je viens de vous faire vous devez sentir avec combien d'impatience j'attends la suite de votre Newton que vous me promettez.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 144.

roku 1738 a obsahují kritickou a tvůrčí diskuzi na vědecká témata. Nejčastěji se jedná o dopisy adresované Maupertuisovi. Bonnelova typologie zdůrazňuje důležitost třetího typu dopisů, intelektuální práce, jež vede k vytváření nových teorií.

Émilie považovala tyto vědecké diskuze ve své korespondenci za soukromé „laboratoře“, které nejsou ve formě prezentovatelné veřejnosti, jak dokazuje dopis Bernoullimu ze 7. října 1741, v němž se Du Châtelet zmiňuje o tom, že část jejího dopisu se objevila v jednom časopise ve Švýcarsku: „Připouštím, že jsem nerada spatřila v jednom švýcarském časopise úryvek dopisu, který jsem Vám napsala u příležitosti vydání knihy. Jistě chápete, že důvěrně napsané dopisy nejsou určeny veřejnosti.“³⁰⁵ Teorie a náměty testované v korespondenci nepovažovala za definitivní výsledek své intelektuální činnosti.

V dopisech členům vědecké komunity můžeme sledovat postupné změny v přístupu pisatelky k adresátům. Nejdříve zaujímá roli obdivovatelky, jež opakovaně hovoří o svém nedostatečném vzdělání a hledá vhodné učitele. Připomeňme, že Émilie Du Châtelet se začala intenzivně zajímat o matematiku po návratu do Paříže v roce 1733. Jako prvního tutora volí matematika Maupertuise, člena francouzské Akademie věd a žáka Johanna Bernoulliho staršího. Právě korespondence s Maupertuisem (celkem 70 dopisů) ukazuje vývoj přístupu Émilie Du Châtelet a její epistolární strategie.

V dopisech z ledna 1734 pisatelka nejdříve vysvětluje svůj postoj dychtivé žačky: „Nechci Vám vyčítat, že jste se včera večer již nevrátil. Mám pocit, že nesmím zneužívat Vaší laskavosti. Pečlivě jsem studovala a doufám, že se mnou budete méně nespokojený než posledně. [...] Nechala jsem pro Vás poslat do Akademie i domů, protože jsem Vám chtěla sdělit, že budu večer doma. Celý jsem jej strávila s dvojčleny a trojčleny. Dále nemohu studovat, pokud mi nedáte nějaký úkol, velmi po tom toužím.“³⁰⁶

---

³⁰⁵ „J'ai vu avec peine, je vous l'avoue, dans un journal de Suisse, un fragment d'une lettre que je vous écrivis au sujet de ce livre quand il parut. Vous sentez bien que des lettres écrites dans la confiance ne sont pas faites pour le public.“ Ibid., s. 82.

³⁰⁶ „Je ne veux point vous faire de reproches, monsieur, de n'être point revenu avant hier au soir. Je sens que je ne dois point abuser de votre complaisance. J'ai beaucoup étudié et j'espère que vous serez un peu moins mécontent de moi que la dernière fois. [...] Je vous ai envoyé chercher à l'Académie et chez vous, monsieur, pour vous dire que je passerai la soirée chez moi aujourd'hui. Je l'ai passée avec des binômes et des trinômes. Je ne puis plus étudier si vous ne me donnez une tâche, et j'en ai un désir extrême.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I.* Op. cit., s. 33 a 36.

Není jasné, zda jejich vztah překročil hranice galantního flirtování. Podle Judith P. Zinsserové se jednalo o galantní styl korespondence, který byl v jejich době a okruhu běžný.³⁰⁷ Jak je zřejmé z citací, Émilie Du Châtelet opakovaně žádá Maupertuise, aby si našel čas pro společnou výuku, a zdůrazňuje svůj zájem o vědecká témata. Vyjadřuje se i k postavení žen a omezením, která jim brání v intelektuálním rozvoji. Právě v dopise Maupertuisovi z 24. října 1738 se objevuje její slavná charakteristika ženského údělu: „Těmto věcem málo rozumím a život je tak krátký a plný povinností a zbytečných drobností pro ty, co mají rodinu a domácnost. Nedaří se mi splnit studijní plán, abych se mohla věnovat novým knihám. Jsem zoufalá ze své nevědomosti a ze všech věcí, které mi brání se jí zbavit. Kdybych byla muž, byla bych s Vámi na Mont Valérien [Maupertuisovo sídlo] a tam bych se odpoutala od všeho, co je v životě zbytečné. Miluji studium s větší vášní než společenský život, ale bohužel jsem na to přišla příliš pozdě.“³⁰⁸ Stížnost Maupertuisovi pochází z konce období, kdy se Émilie Du Châtelet poprvé pustila do důkladného studia a hledala odbornou konzultaci.

Postupem doby se její strategie v dopisech mění a Du Châtelet se mění na partnerku v diskusi o vědeckých tématech. Odborníci se dnes liší v názorech na míru její emancipace vzhledem ke korespondentům. V článku *Image de la philosophe et égalité des sexes dans la correspondance de Mme Du Châtelet* se Jürgen Siess³⁰⁹ snaží prokázat, že v korespondenci s Maupertuisem Émilie Du Châtelet uspěla a dosáhla rovnocennosti se svým učitelem. Oproti tomu Roland Bonnel se domnívá, že Émilie Du Châtelet vždy vyhledává souhlas Maupertuise. Její dopisy ukazují, že se pokouší upravit své názory podle reakce zkušeného akademika. Irène Passeronová tvrdí, že na základě detailní analýzy korespondence mezi

---

³⁰⁷ Judith P. Zinsserová uvádí v poznámce 16 na straně 306 množství příkladů z korespondence nejen Émilie Du Châtelet, ale i Maupertuise, Voltaira a dalších současníků. Zinsser, Judith P. *Émilie Du Châtelet: Daring Genius of the Enlightenment*. Op. cit.

³⁰⁸ „Je m’entends peu du reste à ces matières et la vie est si courte et si remplie de devoirs et de détails inutiles, quand on a une famille et une maison, que je ne sors guère de mon petit plan d’étude pour lire les livres nouveaux. Je suis au désespoir de mon ignorance et de toutes les choses qui m’empêchent d’en sortir. Si j’étais homme je serais au Mont Valérien avec vous, et je planterais là toutes les inutilités de la vie. J’aime l’étude avec plus de fureur que je n’ai aimé le monde, mais je m’en suis avisée trop tard.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 267.

³⁰⁹ Siess, Jürgen. *Image de la philosophe et égalité des sexes dans la correspondance de Mme Du Châtelet*. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 37–52.

Émilie Du Châtelet a Clairautem můžeme vyvodit, že ani tento matematik pisatelku nepovažoval za rovnocennou partnerku v diskuzi. Passeronová tuto otázku shrnuje následujícím způsobem: „[...] jediný vědec, kterého Mme Du Châtelet přiměla k rovnocenné diskuzi, byl Dortous de Mairan. [...] Všichni ostatní si od ní udržovali zdvořilý odstup.“³¹⁰

Domnívám se, že výraz „zdvořilý odstup“ (*poliment tenuis à distance*) dobře charakterizuje obvyklý přístup korespondentů Émilie Du Châtelet, zejména v porovnání s otevřeným dopisem de Mairana, který byl současníky považován za nezdvořilý. Vidíme zde paradox, který je zřetelný v komunikaci Émilie Du Châtelet s vědeckou komunitou: buď vyvolává živou „nezdvořilou“ reakci, nebo je k ní stále přistupováno jako k vysoce postavené urozené ženě a ne rovnocenné partnerce v odborné diskuzi. V komunikaci mezi Émilie Du Châtelet a učiteli je tak epistolární výměna s Mairanem výjimečná svým veřejným a útočným charakterem a zaslouží si důkladný komentář v poslední kapitole práce.

Obecně platí, že vědecká korespondence Émilie Du Châtelet mezi léty 1742 a 1749 je v dochovaném korpusu omezená.³¹¹ I když markýza pokračuje ve studiu a připravuje překlad a komentář Newtonových *Principií*, v dopisech se systematicky svými teoriemi nezabývá. Nejrozsáhlejší soubor dopisů z této doby představuje korespondence s jejím posledním partnerem Saint-Lambertem, pocházející z let 1748 a 1749. I v milostných dopisech Saint-Lambertovi se však Émilie Du Châtelet vyjadřuje ke svému postavení *femme de lettres* a popisuje problémy spjaté s přípravou vědeckých publikací. Líčí zde své váhání mezi emocemi a nutností dokončit intelektuální práci vyžadující velké soustředění. V korespondenci se Saint-Lambertem již nehledá způsob, jak proniknout do vědecké komunity, spíše si klade otázku, jak vyřešit napětí mezi vášněmi, společenskými povinnostmi a intenzivním studiem. V dopise z 5. června 1748 tak popisuje Saint-Lambertovi svůj duševní stav: „Ať už pojedu do Cirey na podzim nebo hned, musím se vrátit v zimě, abych se setkala s panem de Richelieu a kvůli svému Newtonovi, který je pro mne velmi cenný a klíčový.“

---

³¹⁰ „[...] le seul savant amené par Mme Du Châtelet à discuter d'égal à égal avec elle est Dortous de Mairan. [...] Tous les autres se sont poliment tenus à distance.“ Passeron, Irène. *Muse où élève? Sur les lettres de Clairaut à Mme Du Châtelet*. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Op. cit., s. 196.

³¹¹ Bessire, François. *Mme Du Châtelet épistolière*. In *Émilie Du Châtelet: éclairage & documents nouveaux*. Op. cit., s. 35.

Nyní nemohu pracovat, jak mám zamotanou hlavu. Pouze přežívám a mám pocit, že dokážu přemýšlet a cítit jen díky tomu, že Vás miluji.“³¹²

Na počátku roku 1749 Émilie Du Châtelet vyjadřuje svůj boj s rozptýlením a snahu dokončit svou práci: „[...] pracuji osmnáct hodin z čtyřadvaceti a stále nevidím konec své práce. Co je však neměnné a jistější než všechny pravdy geometrie, je moje bláznivá láska k Vám, ano, bláznivá láska.“³¹³ V dopisech Saint-Lambertovi Du Châtelet začleňuje reflexi intelektuální práce do milostného diskurzu, konfrontuje pozici *femme de lettres* se svými emocemi. Situace se pro ni zkomplikuje v roce 1749, kdy nečekaně otěhotní a začíná se chystat na porod. Má neblahé tušení, že při porodu zemře, a snaží se proto dát do pořádku své osobní i intelektuální záležitosti, zejména potřebuje dokončit svůj komentář Newtonových *Principií*. V červnu 1749 popisuje Saint-Lambertovi svůj denní rozvrh: „Vstávám v 9 hodin, někdy už v 8, pracuji do tří hodin, kdy mám přestávku na kávu. Vracím se k práci ve 4 hodiny, v 10 něco malého sama sním a do půlnoci hovořím s panem Voltairem a společně večeříme. Opět pracuji mezi půlnocí a pátou hodinou. Někdy se vidím s panem Clairautem, čas věnuji svým záležitostem a korekturám.“³¹⁴ Rozhodla se podle vlastních slov „zcela se izolovat, riskovat vše a věnovat se pouze své knize“.³¹⁵ Je pravda, že svědectví o posledních dnech jejího života hovoří o neustálé práci na závěrečných úpravách „jejího Newtona“.

Poslední dochovaný dopis Émilie Du Châtelet napsala krátce před smrtí a adresovala jej královskému knihovníkovi abbému Claudu Sallierovi. Krátký dopis je přiložen k rukopisu jejího překladu *Principií* a obsahuje

---

³¹² „Si je vais à Cirey cet automne ou tout à l'heure, il faudra que je revienne ici cet hiver pour voir M. de Richelieu et pour mon Newton, qui est une affaire très précieuse et très essentielle pour moi. Je ne puis travailler à présent tant j'ai la tête à l'envers, je ne fais que végéter, et je ne sens que je suis capable de penser et de sentir que parce que je vous aime.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 181. Korespondencí se Saint-Lambertem se věnuje i edice Anne Sopraniové. Cf. Du Châtelet, Émilie. *Lettres d'amour au marquis de Saint-Lambert*. Textes présentés par Anne Soprani. Paris: Paris-Méditerranée, 1997.

³¹³ „[...] je travaille 18 heures sur 24 sans avoir encore rien de fixe dans la fin de mes travaux; ce qui est invariable et plus sûr qu'aucune vérité géométrique c'est que je vous aime à la folie, oui, à la folie.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 238.

³¹⁴ „Je me lève à 9 heures, quelques fois à 8, je travaille jusqu'à 3, je prends mon café à 3 heures, je reprends le travail à 4, je le quitte à 10 pour manger un morceau seule, je cause jusqu'à minuit avec M. de V., qui assiste à mon souper et je reprends le travail à minuit jusqu'à 5 heures; quelquefois j'attends après mr Clairaut, et j'emploie le temps à mes affaires et à revoir mes épreuves.“ *Ibid.*, s. 294.

³¹⁵ „[se] séquestrer absolument, de risquer le tout pour le tout, et de ne plus faire que mon livre.“ *Ibid.*

informace o díle: „Využívám volnosti, kterou jste mi poskytl, a kladu do Vašich rukou rukopisy, na nichž mi velmi záleží, a chtěla bych, aby po mně zůstaly.“³¹⁶ Poslední gesto v korespondenci Émilie Du Châtelet tak spočívá ve snaze završit své dílo jako *femme de lettres*.

III. 3. Émilie Du Châtelet v Republice vzdělanců

Kromě korespondence se soudobými vzdělanci Émilie Du Châtelet hledala další strategie k prosazení v Republice vzdělanců. Jakým způsobem získávala odborné publikace? Jak přistupovala k vlastní publikační činnosti a šíření svých názorů? Jak vzdělané publikum reflektovalo její vědecké práce?

V dopisech Émilie Du Châtelet nacházíme informace o tom, jakým způsobem si obstarávala odbornou literaturu a šířila své publikace. Rovněž dochované inventáře knihoven a seznamy objednaných knih od knihkupců poskytují základní přehled o jejím (a Voltairově) studiu. V současnosti jsou k dispozici inventáře knihoven v Paříži a v Lunéville, sestavené po její náhlé smrti v roce 1749. Jak uvádí Andrew Brown a Ulla Kölvingová,³¹⁷ první seznam obsahuje asi tři sta položek, z nichž se dá dnes identifikovat pouze osm titulů. Druhý inventář pak dokládá odborné zájmy Émilie Du Châtelet během pobytu v Lunéville. Jedná se o vědecké práce, které konzultovala při své práci na komentáři k *Principiím*. Konečně inventář ze zámku v Cirey obsahuje jen několik položek, pravděpodobně byly zdejší knihy Voltairovým majetkem a po markýzině smrti si je všechny odvezl.³¹⁸ Dalším dokumentem o odborných knihách, které Du Châtelet studovala, je její dopis Praultovi z února 1739, kde popisuje svou „bibliothèque de physique“.³¹⁹ Dále máme k dispozici doklady o jejich výpůjčkách z Královské knihovny (*Bibliothèque du roi*) v Paříži,³²⁰ což byla tehdy nejvýznamnější evropská instituce tohoto typu. I když byly podmínky pro výpůjčky velmi přísné, praxe byla mírnější. Registr obsahuje záznamy o vypůjčených knihách a jejich čtenářích. Záznamy o výpůjčkách Émilie

---

³¹⁶ „J'use de la liberté que vous m'avez donnée, monsieur, de remettre entre vos mains des manuscrits que j'ai grand intérêt qui restent après moi.“ Ibid., s. 306.

³¹⁷ Brown, Andrew a Kölving, Ulla. À la recherche des livres d'Émilie Du Châtelet. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 111–120.

³¹⁸ Ibid., s. 111.

³¹⁹ Ibid., s. 118.

³²⁰ Cf. Bléchet, Françoise. La marquise Du Châtelet et les institutions: l'Académie royale des sciences et la Bibliothèque du roi. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 99–109.

Du Châtelet dobře ilustrují její intelektuální zájmy – půjčuje si například díla Riccioliho, Newtona, Pembertonu a Fontenella. Připomeňme, že právě knihovníkovi abbému Sallierovi z Královské knihovny zasílá Émilie Du Châtelet těsně před smrtí své rukopisy. Tímto činem si tak zajišťuje místo v instituci významné nejen pro francouzské vědce.³²¹

Dochovaná korespondence nám dále poskytuje údaje o odborné literatuře, kterou Du Châtelet žádá na svých korespondentech, například 12. listopadu 1745 píše Jacquierovi: „Po tom, co jsem Vám svěřila, jistě cítíte, jak netrpělivě očekávám slíbené pokračování Vašeho Newtona.“³²² V neposlední řadě pak adresáty informuje o distribuci vlastních publikací. Můžeme sledovat, jak se Émilie Du Châtelet snaží dodat *Základy fyziky* významným vzdělancům. Například v dopise Maupertuisovi z 26. června 1741 hovoří o svém úmyslu zajistit jeden výtisk díla Eulerovi,³²³ i ve výše uvedené korespondenci s Fridrichem Du Châtelet zmiňuje, že mu zasílá jeden exemplář svého díla. V dopisech autorka často popisuje, jakým způsobem díla posílá, například Maupertuisovi 23. prosince 1740 líčí předání své knihy v Paříži.³²⁴

Émilie Du Châtelet se intenzivně zajímá o to, jestli její adresáti díla obdrželi, zda je četli a jaký je jejich názor. Zejména v letech 1740 a 1741 po vydání *Základů fyziky* a polemice s Mairanem je v korespondenci znatelné množství odkazů na distribuci a recepci díla, například v dopise Algarottimu z 1. dubna 1741³²⁵ či v dopise Christianu Wolffovi z 22. září 1741, kdy adresáta žádá o zaslání německého překladu její polemiky s Mairanem. Prosbu zdůvodňuje jako obstarání pomůcky pro výuku německého jazyka pro svého syna.³²⁶

Du Châtelet se vyjadřuje i o aktivitách vydavatelů, v dopise Maupertuisovi z 8. srpna 1741 hovoří například o frankfurtském vydavateli Varentraapovi, jenž měl v úmyslu publikovat její „dispute mairanique“, nakonec si to však z finančních důvodů rozmyslel. Autorka dodává, že bude uvažovat o publikování díla v Holandsku: „Vydavatelé tam nejsou tak báz-

---

³²¹ Ibid., s. 109.

³²² „Après la confidence que je viens de vous faire, vous devez sentir avec combien d’impatience j’attends la suite de votre Newton que vous me promettez.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 144. T. Besterman ovšem dodává, že se Du Châtelet Jacquierovy práce bohužel nedočkala, protože dílo vyšlo až v roce 1768.

³²³ Ibid., s. 60.

³²⁴ „On a dû remettre de ma part à Paris a M. De Chambrier un exemplaire de mon ouvrage pour vous [...]“ Ibid., s. 37.

³²⁵ Ibid., s. 44.

³²⁶ Ibid., s. 73.

liví jako Varentraap a dělají vše, co si přejí pro svou novou edici.³²⁷ Díky dochované korespondenci tak máme dobrou představu o tom, jak Émilie Du Châtelet propagovala vlastní texty a sledovala jejich recepci.

Další tehdy běžný způsob, jak se zorientovat v Republice vzdělanců – individuální cesty za poznáním spojené se setkáváním s významnými učenými – byl Émilii Du Châtelet zapovězen. Těchto omezení si byla vědoma a v korespondenci si stěžuje na komplikované cestování. V dopise z 10. července 1736 se například vyjadřuje o své touze navštívit Anglii: „Vždy jsem velmi toužila vidět Anglii. [...] Budu nejspíše první ženou, která do Anglie jela kvůli vzdělání, a jen tento důvod povede k tomu, abych si získala vážnost u národa, který již ví o mé náklonnosti k němu.“³²⁸ Ve svém postavení si nemohla dovolit odjet sama do Anglie, tím spíše za účelem vzdělávání. Omezené možnosti cestování byly jedním z důvodů, proč zve hosty k sobě na panství v Cirey.

Již v kapitole věnované recepci jejího díla a vztahu s Voltairem a Fridrichem II. byla zmíněna její ambice dostavit se k pruskému dvoru. Bohužel panovník měl zájem pouze o Voltairovu přítomnost a jeho odmítnutí Émilie Du Châtelet těžce nesla. V dopise Bernoullimu z 30. května 1744 se Du Châtelet opět vrací k tomu, že se nemohla věnovat cestování tak, jak by chtěla, a vyjadřuje zde současně kompliment adresátovi, který pochází z Basileje: „Co se týče mých cest, nestojí ani za řeč, protože jsem ještě nikdy nebyla v Basileji [...]“. Ve stejném dopise však zdůrazňuje význam své korespondence s významnými osobnostmi: „[...] mí korespondenti jsou však slavnější, než bych si zasloužila. Postačí, abych je vyjmenovala, a Vy jste v jejich čele: pánové Wolff, Euler, Maupertuis, Clairaut, Jurin, Jacquier, Musschenbroek a další mi rovněž také občas napíší.“³²⁹ Markýza si byla vědoma, že osobní kontakty si budeje sítí svých francouzských i zahraničních korespondentů, jejich případnou návštěvou v Cirey a začleněním mezi „les Émiliens“.

---

³²⁷ „Les libraires n’y sont pas si timides que Varentraap, et font tout ce que je veux pour ma nouvelle édition.“ Ibid., s. 62.

³²⁸ „J’ai toujours eu un désir extrême de voir l’Angleterre. [...] Je serai peut-être la première femme qui ait été en Angleterre pour s’instruire, et ce motif seul doit me concilier un peuple qui me sait déjà quelque reconnaissance de mon estime pour lui.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I.* Op. cit., s. 119.

³²⁹ „À l’égard de mes voyages je n’en ai point fait dont je puisse me vanter puisque je n’ai point été à Basle, mais pour mes correspondances elles sont beaucoup plus illustres que je ne mérite et pour le prouver il suffit de vous nommer, et je vous supplie d’être à la tête. Mrs Wolff, Euler, Maupertuis, Clairaut, Jurin, Jacquier, Musschenbroek etc. m’écrivent quelquefois aussi [...]“. *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II.* Op. cit., s. 116.

Jak již bylo řečeno v předchozích kapitolách, markýza se nemohla stát členkou Akademie věd v Paříži, ani neměla přístup na pařížskou univerzitu. Podařilo se jí však prosadit se v zahraničních akademických institucích, kde bylo členství žen možné. V roce 1746 se tak Émilie Du Châtelet stala členkou Akademie v Bologni, jež sice nebyla tak prestižní institucí jako Akademie věd v Paříži, přesto byla důležitou součástí institucionální sítě republiky vzdělavců. Massimo Mazzotti³³⁰ si klade otázku, proč byla bolognská akademie ochotná přijímat ženy do svých řad a čím si toto privilegium zasloužila právě Émilie Du Châtelet. Ukazuje, že paradoxně tato instituce pod vlivem Říma se k ženám chovala otevřeněji než instituce spojené s osvícenským přístupem (např. francouzská Akademie věd). Mazzotti se domnívá, že tato situace byla umožněna snahou katolické církve ukázat otevřenost v rámci evropského osvícenství a souvisela rovněž se soudobou diskuzí o rovnoprávnosti intelektuálních a morálních schopností mužů a žen v regionu severní Itálie. Co se týče vstřícného přístupu bolognské akademie k Émilii Du Châtelet, je třeba připomenout, že práce *Základy fyziky* byla přeložena do italštiny hned roku 1743. Prostředí severní Itálie bylo navíc v této době nakloněno newtonismu, i když Řím neschvaloval všechny interpretace Newtonova myšlení (například Algarottiho popularizační kniha *Newtonismus pro dámy* byla dána na index).³³¹

I když Du Châtelet měla vstup do francouzské Akademie věd zapovězený, mohla se zúčastnit veřejných zasedání této instituce. Není známo, jak probíhala její účast na těchto shromážděních, ani zda se jich zúčastnily i jiné ženy.³³² V dopise Bernoullimu z 10. prosince 1741 hovoří Du Châtelet o tom, že byla přítomná na zasedání Akademie věd a vyslechla si Mairanovu oslavnou řeč na zesnulého lékaře Petita;³³³ v dopise z 13. dubna 1747 se pak pouze zmiňuje o tom, že si šla poslechnout Buffonovu přednášku.³³⁴ Ženy se však směly zúčastnit soutěží vypsanych francouzskými akademii,³³⁵ včetně Akademie věd, čehož Du Châtelet

---

³³⁰ Mazzotti, Massimo. Mme Du Châtelet académicienne de Bologne. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 123–124.

³³¹ Ibid., s. 125.

³³² Bléchet, Françoise. La marquise Du Châtelet et les institutions: l'Académie royale des sciences et la Bibliothèque du roi. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 100–101.

³³³ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 82.

³³⁴ Ibid., s. 156.

³³⁵ K účasti žen na akademických soutěžích cf. Iverson, John a Pieretti, Marie-Pascale. „Toutes personnes seront admises à concourir“: La Participation des femmes aux

využila a zúčastnila soutěže se svou prací o ohni.

Navzdory omezením, jež Émilii Du Châtelet znemožnily přístup do francouzské Akademie věd a na univerzitu v Paříži, evropští vzdělanci její dílo ocenili. Příslušnost Émilie Du Châtelet do Republiky vzdělanců je potvrzena v roce 1745, kdy je její portrét začleněn do kolekce *Bilder-Sal*.³³⁶ Jednalo se o soubor portrétů stovky nejvýznamnějších evropských učenců. Katalog vycházel paralelně v německém a latinském jazyce mezi léty 1741 a 1755 a Du Châtelet je jednou ze čtyř žen, které se v souboru objevily.³³⁷ Markýza si této pocty velmi cenila, jak ukazuje její reakce v dopise Bernoullimu z roku 1743: „Velmi mne těší společnost, do níž mne hodláte zařadit, a že jste vůbec pomysleli v souvislosti se zmíněným souborem i na mne.“³³⁸ Hovoří zde i o tom, že životopisný úvod k jejímu portrétu by chtěl sepsat Voltaire. V dalším dopise Bernoullimu ze 7. ledna 1744 opět zmiňuje Voltairův text a žádá jej, aby informace doplnil údaji o jejích dalších publikacích, včetně vydané polemiky s Mairanem: „Neodvážila jsem se požádat pana Voltaira, aby se věnoval detailům, ale považuji je za zásadní, a to především proto, že veřejnost je na ně zvědavá.“³³⁹

Definitivní doprovodný text k portrétu poté sepsal na základě dodaných podkladů editor Brucker. Úvodní věta textu o Émilii Du Châtelet se věnuje obecně postavení vzdělaných žen: „Rozum a zkušenost potvrzují tuto pravdu, i když rozšířený předsudek ji vždy popíral, totiž, že slabé pohlaví neovládá pouze zvláštní schopnosti k ovládnutí srdce, nýbrž že má stejné nároky na půvaby intelektu jako muži.“³⁴⁰ Také Brucker připisuje

---

concours académiques. *Dix-huitième siècle*, n° 36, 2004, s. 313–332. Okolnostmi soutěže a prací o ohni se zabývá kapitola „Pojednání o ohni a jeho šíření“.

³³⁶ Brucker, Johann Jakob. *Bilder-sal heutiges Tages lebender, und durch Gelahrheit berühmter Schrift-Steller [...]*. Augspurg: Joh. Jakob Haid, 1745. Cf. Iverson, John R. A Female Member of the Republic of Lettres: Du Châtelet's Portrait in the *Bilder-Sal [...]* berühmter Schriftstelle. In *Émilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 35–64.

³³⁷ Dalšími ženami jsou Luise Adelgunde Victoria Gottschedová, Laura Bassiová a Magdalena Sibylla Riegerinová.

³³⁸ „Je suis très flattée, monsieur, de la compagnie dans laquelle on veut me mettre, et en tout que l'on ait pensé à moi pour le recueil dont vous me parlez.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 95.

³³⁹ „Je n'ai pas osé demander à M. de Voltaire d'entrer dans les détails, mais il me semble qu'ils sont nécessaires, et que c'est cela surtout que le public est curieux de savoir.“ *Ibid.*, s. 111.

³⁴⁰ „Dass dem schonen Geschlechte nicht nur die Kunst über die Herzen zu befehlen eigen sei, sondern dasselbe auch an alle Schönheiten des Verstandes ein gleiches Recht mit dem männlichen Geschlechte habe, das ist eine Wahrheit, welche Vernunft und Erfahrung bestätigen, so gemein auch das Vorurtheil ist, welches sie zu allen Zeiten bestritten hat.“ Citováno podle Iverson, John R. A Female Member of the Republic of

ženám stejné intelektuální schopnosti jako mužům a hlavní příčinu nerovnosti vidí v znevýhodněném vzdělávání. Podobně jako u portrétů dalších tří žen v edici, i zde editor zdůrazňuje tradici vzdělaných žen a výjimečnosti vybraných osobností. V představení Émilie Du Châtelet editor hovoří o tom, že její význam spočívá ve schopnosti jasně vysvětlit Leibnizovu filozofii a bránit ji proti oponentům. Tento úkol není méně významný než formulování vlastní teorie. V následujícím popisu jejího života neustále zdůrazňuje její výjimečnost a schopnosti, jimiž se odlišovala od jiných žen. Pravděpodobně na základě Voltairovy formulace v podkladech k textu Brucker píše, že Du Châtelet je natolik výjimečná, že nemá žádné rovnocenné předchůdkyně a pravděpodobně nebude mít ani následovnice, které by ji ve vědě překonaly. Bruckerova charakteristika dobře zachycuje, jakým způsobem byla Émilie Du Châtelet vnímána soudobými vzdělanci, i jakým způsobem se jí podařilo najít cestu do mezinárodní Republiky vzdělců.

I když si Émilie Du Châtelet byla vědoma omezených možností žen, přesto dokázala nalézt způsob, jak proniknout do učenecké komunikace. Viděli jsme, že nejúčinnější strategií bylo vytvoření sítě korespondentů, s nimiž mohla diskutovat o odborných tématech a revidovat své názory. Du Châtelet usilovala o intenzivní kontakt se vzdělanci v oboru jejího zájmu, sledovala pečlivě jejich publikační činnost a informovala je o svých textech. Její korespondenti (s výjimkou de Mairana) si nicméně během komunikace udržovali zdvořilý odstup – diskuze, byť odborná, s vysoce postavenou markýzou byla vázána společenskými pravidly (*bienséances*), jež jim zamezila ostřejší kritický přístup.

Lettres: Du Châtelet's Portrait in the *Bilder-Sal* [...] berühmter Schriftstelle. In *Émilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 58.

IV. Přínos Émilie Du Châtelet vědě a vědecké popularizaci

Popis práce Émilie Du Châtelet v oblasti vědy a vědecké popularizace, jenž bude obsahem poslední kapitoly, ukáže, jak ji genderová omezení a hledání alternativních strategií paradoxně přivedly k nalezení originálního pojetí a vlastního přínosu pro dějiny vědy a filozofie. Vzhledem k tomu, že je její jméno často spojováno s popularizační činností ve vědě, zaměřím se nejdříve na tuto oblast. Jak můžeme chápat popularizaci vědy obecně? Lze podobným způsobem přistupovat k popularizaci vědy v 18. století?

IV. 1. „Popularizace vědy“

Popularizačními díly jednoduše míním texty, jež mají seznámit čtenáře s tématy, která jsou jim neznámá a která vyžadují jisté znalosti v oboru. V širším pojetí chápu jako popularizační práce i překlady a komentáře, jež mají čtenáře seznámit s novými myšlenkami či odlišnými perspektivami. Když se zaměříme na 18. století, je zřejmé, že termín „popularizace vědy“ (ve francouzštině *vulgarisation scientifique*) je anachronismus. O rozšíření vědeckých teorií mezi široké publikum (*populus* či *vulgus*) se v žádném případě nejednalo. Podobné rozšíření by naopak autoři daného období odmítali. Například Fontenelle v *Rozhovorech o mnohosti světů* (*Entretiens sur la pluralité des mondes*) hovoří o tom, že se tajemství vědy nemají rozšiřovat mezi lid.³⁴¹ Z praktických důvodů však v následujícím popisu dobového přístupu pojem „popularizace“ zachovám.

Nejedná-li se o oslovení širšího publika, kdo je tedy zamýšleným čtenářem těchto textů ve Francii v první polovině 18. století? Jejich autoři píší pro úzce vymezené privilegované publikum, okruh vzdělanců a návštěvníků pařížských salónů, jež zahrnuje muže i ženy. Věda a vědecké pokusy se dostaly do módy již v druhé polovině 17. století a tento zájem kulminoval právě v první polovině 18. století. V roce 1735 Voltaire ve své korespondenci shrnuje stále rostoucí zájem o vědu a jízlivě konstatuje: „V Paříži již nejsou v módě verše. Všichni se pouštějí do geometrie a fyziky. Všichni začínají rozumovat (*raisonner*).“³⁴² Voltaire si v dopise stěžuje, že

---

³⁴¹ „Contentons-nous d'être une petite troupe choisie qui les croyons, et ne divulguons pas nos mystères dans le peuple.“ Fontenelle. *Entretiens sur la pluralité des mondes*. Op. cit., s. 160.

³⁴² „Les vers ne sont plus guère à la mode à Paris. Tout le monde commence à faire le

se jedná pouze o efemérní vlnu zájmu, která zase pomine, umění ani věda by však modními záležitostmi být neměly.

Jedním z prvních učenců, který začal předvádět ve Francii fyzikální experimenty pro privátní společnosti zájemců, byl Jacques Rohault. Nejznámějším propagátorem se pak stal abbé Nollet, jenž své praktické znalosti shrnul v práci *Leçons de physique expérimentale* (1743–48).³⁴³ Experimenty nejdříve probíhaly mimo univerzitní prostředí a nejkvalitnější vybavení měli soukromí zájemci, kteří si mohli dovolit drahé přístroje. Zásadním textem v oblasti popularizace vědy na přelomu 17. a 18. století se staly Fontenellovy *Rozhovory o mnohosti světů* z roku 1686. Fontenelle ukázal, jak přizpůsobit podání vědeckých témat zamýšlenému adresátu těchto textů, tzn. vysoce postavenému publiku. V předmluvě k dílu prohlašuje, že se chce zabývat vědou (přírodní filozofií) tak, aby nebyla nudná pro mondénní publikum (*gens du monde*), ale ani příliš povrchní pro učence (*savants*).³⁴⁴ Autor má neustále na paměti propojení vědění (*savoir*) a požitku (*plaisir*). Jak již bylo řečeno, smíšené publikum *gens du monde* se na konci 17. století koncentrovalo v pařížských salónech. Podle J. B. Shanka³⁴⁵ se jedná o stejné publikum, na něž se zaměřil už Descartes svými francouzsky psanými texty. Fontenelle tak svým textem vstoupil do oblasti, v níž již mohl počítat s mondénními čtenáři a čtenářkami se zájmem o vědecká a filozofická témata.³⁴⁶ Fontenelle ve svém textu – souboru rozhovorů mezi filozofem a fiktivní markýzou o vesmíru – propojuje vědeckou tematiku s galantní rétorikou. V 18. století však nebyly popularizační texty pro ženy či s postavami ženy chápány jako texty určené výhradně ženskému publiku. Odkaz na ženský element byl vyjádřením péče o stylistickou úroveň textů a galantní vyjadřování. Právě ženy aristokratky měly v 17. a 18. století dbát na dodržování správného jazyka (*bon usage*). V roce 1647 Vaugelas (*Remarques sur la langue française*) hovoří o ženách jako o arbitrech vyjadřování: „[...]

---

géomètre et le physicien. On se mêle de raisonner.“ Dopis Cidevillovi z 16. dubna 1735 (D863). Voltaire. *Correspondence and Related Documents III*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 87. Ed. Theodore Besterman: Genève: Institut et Musée Voltaire, 1969, s. 132.

³⁴³ Nollet, Jean-Antoine. *Leçons de physique expérimentale*. Paris: H.-L. Guérin et L. F. Delatour, 1743–1748.

³⁴⁴ Fontenelle. *Entretiens sur la Pluralité des mondes*. Op. cit., s. 50.

³⁴⁵ Shank, J. B. Neither Natural Philosophy, Nor Science, Nor Literature: Gender, Writing, and the Pursuit of Nature in Fontenelle's *Entretiens sur la pluralité des mondes habités*. In *Men, Women, and the Birthing of Modern Science*. Op. cit., s. 93.

³⁴⁶ V následující charakteristice Fontenellova díla a textů jeho následovníků se zaměřím na otázky spojené s popularizací vědy. Postavení žen v těchto dílech byla věnována kapitola „Francie“.

v případě pochybností o jazyce je obvykle lepší obrátit se na ženy než na muže a na ty, kteří nestudovali, než na ty, kteří jsou dobře znalí řečtiny a latiny.³⁴⁷ Galantní styl připisovaný ženám byl ve Francii obecně rysem aristokratické komunikace (*sociabilité*) a vztahoval se na smíšené publikum salónů.

Fontenellovo dílo se stalo modelem pro podobně koncipované texty, například pro již zmíněnou práci Francesca Algarottiho *Newtonismus pro dámy* (*Il Newtonianismo per le Dame*, 1737).³⁴⁸ Algarotti, jenž psal svou práci během pobytu na zámku Cirey v roce 1735, měl původně v úmyslu věnovat svůj text Émilii Du Châtelet. Nakonec je dedikace určená Fontenellovi, vzhledem k tomu, že inspirací byly jeho *Rozhovory*. Na frontispisu je ovšem zobrazena Du Châtelet, jak hovoří s Algarottim v zámeckém parku v Cirey. I zde je zřejmý odkaz na Fontenellovy *Rozpravy*, které se rovněž odehrávají v zámeckém parku. Věnování Fontenellovi však bylo z obsahového hlediska paradoxní – zatímco Fontenelle ve svých *Rozpravách* vychází z karteziánského pojetí vesmíru, Algarotti je zastáncem konkurenčního Newtonova přístupu. Inspirace Fontenellem je tak omezena na formální stránku díla. Podobně jako *Rozpravy* je i Algarottiho *Newtonismus pro dámy* příkladem galantního stylu s obraznými příklady a košatými přirovnáními. Algarotti přejímá způsob Fontenellova výkladu, který se však hodí lépe k představení karteziánské fyziky než k přiblížení Newtonových koncepcí. Sám Descartes totiž používal v popisu své teorie mnohá přirovnání, na rozdíl od Newtona, jenž kladl důraz na experimentální část a výpočty.

Svou popularizační prací o Newtonovi Algarotti inspiroval i své hostitele na zámku v Cirey – Voltaire publikuje *Základy Newtonovy filozofie* (*Éléments de la philosophie de Newton*) v roce 1738. I když jsou Voltaire i Émilie Du Châtelet také propagátory Newtona, jejich styl psaní a obecně přístup k popularizaci vědy se od Algarottiho zásadně liší. Voltaire lakonicky charakterizuje přístupy k vysvětlení Newtona v dopise Thiriotovi z 5. května 1738: „[...] já budu učitelem dětí a Algarotti dam,

---

³⁴⁷ „[...] dans les doutes sur la langue, il vaut mieux, pour l'ordinaire, consulter les femmes que les hommes et ceux qui n'ont point étudié que ceux qui sont bien savants en la langue grecque et latine.“ Vaugelas, Claude Fabre. *Remarques sur la langue française*. Paris: Camusat et Le Petit, 1647, s. 503. Podle Vaugelase osoby, jež absolvovaly intenzivní studium (většinou muži), nemají k vlastnímu jazyku a jeho použití tak bezprostřední přístup, protože je mohou plést pravidla platná v jiných jazycích, které studovali.

³⁴⁸ Algarotti, Francesco. *Il Newtonianismo per le dame, ovvero dialoghi sopra la luce e i colori*. Napoli, 1737.

s výjimkou Mme Du Châtelet, která má přinejmenším stejné znalosti jako on a mnohé v jeho knize opravila.³⁴⁹ V dalším dopise Thiriotovi napsaném o několik dní později, 18. května 1738, se Voltaire vyjadřuje o Algarottiho práci ještě tvrději: „[...] domnívám se, že na deseti stranách mé práce je více pravdy než v celé jeho knize.“³⁵⁰ Je zřejmé, že Voltaire ve své popularizační činnosti postupuje odlišně než Algarotti. Jeho snahou je jasný a jednoduchý výklad, čímž však není myšleno zjednodušení pochopitelné všem čtenářům. Proto se Voltaire ohradil vůči podtitulu „pro všechny“ (*à la portée de tout le monde*), který jeho vydavatel přidal k titulu *Základů Newtonovy filozofie*, aby dosáhl lepšího prodeje díla. Voltaire sám hovoří o tom, komu je určeno jeho popularizační dílo. Adresát musí být duchaplný (*homme d'esprit*) a mít i nějaké základní vzdělání (*études passables*), i když tím není myšlena erudice spjatá s nějakou konkrétní institucí. Podle Voltaira není možné převést vědecké myšlení do galantního jazyka, jak se o to pokoušejí Fontenelle a Algarotti. Ve své povídce *Mikromegas* dokonce uvádí komickou postavu tajemníka saturnské akademie („le secrétaire de l'Académie de Saturne“) – odkaz na Fontenella, který byl dlouhou dobu v čele Akademie věd –, jenž hledá obrazná vyjádření pro vysvětlení přírody. Mikromegas jeho přístup odmítá („příroda se podobá přírodě, proč pro ni hledat přirovnání?“) a vyjadřuje se i ke vztahu *savoir* a *plaisir*: „Nemám zájem o potěšení, chci se něco naučit.“³⁵¹ Hlavním cílem je získání vědomostí, potěšení z galantního stylu je vedlejší.

Ani Émilie Du Châtelet se nevyjadřuje o Algarottiho práci pochvalně, i když jej osobně měla v oblibě a ráda s ním o Newtonovi diskutovala. V dopise Maupertuisovi z 1. září 1738 uvádí, že Algarottiho kniha je povrchní a opičí se po Fontenellovi, i když s jistou elegancí.³⁵² I v dalším dopise z 9. května 1738, když hovoří o Voltairově vydání *Základů Newtonovy filozofie*, je Du Châtelet kritická: „Na začátku je zmínka

---

³⁴⁹ „[Maupertuis] sera le précepteur des hommes et moi des enfants. Algarotti le sera des dames, mais non pas de madame du Châtelet qui en sait au moins autant que lui, et qui a corrigé bien des choses dans son livre.“ Voltaire. *Correspondence and Related Documents V* (D1492). In *Oeuvres complètes de Voltaire* 89. Ed. Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1969, s. 106.

³⁵⁰ „Je crois qu'il y a plus de vérités dans 10 pages de mon ouvrage que dans tout son livre.“ Ibid., s. 125. (D1505)

³⁵¹ Voltaire. *Mikromegas*. In *Romány a povídky*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960. Přel. R. Souček, s. 128. Český překlad upravuji.

³⁵² „Du reste il pourra réussir aux toilettes, et ne pas être méprisé des gens qui connaissent mieux.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 255.

o imaginárních markýzách, která se nebude líbit panu de Fontenellovi, ani panu Algarottimu. Odstranil ji ve francouzské edici a nevím, jak proklouzla do holandské verze. Myslím, že Vám se bude líbit, protože vím, že nemáte rád ozdůbky, kterými tito pánové zatěžují pravdu. Prý kniha pana Algarottiho nese podtitul Newtonismus pro dámy. Když jsem tuto knihu viděla, vtipkoval v ní pouze o světle, ovšem nevím, co zábavného může nalézt v zákonu převrácených čtverců.³⁵³ Ve svém zhodnocení považuje stylistické „ozdůbky“ za zbytečné a nevhodné.

I s Fontenellem se Émilie Du Châtelet znala osobně, vzhledem ke své dlouhověkosti a aktivitě měl totiž přímý vliv hned na několik generací francouzských vzdělavců. Fontenelle byl přítelem Émiliiných rodičů a ona sama se s ním setkala i v dospělosti, v dopise Richelieuovi se například zmiňuje o jejich společné procházce v Paříži v roce 1735.³⁵⁴ Navzdory pokročilému věku byl Fontenelle stále obdivovaným vzdělavcem a Émilie se ve svých textech o jeho osobnosti vyjadřovala velmi pochvalně. I když se její (a Voltairův) pohled na popularizaci vědy od Fontenellova lišil, uznávala jeho erudici a rétorické schopnosti.

Jak rozdílné byly přístupy jednotlivých autorů k popularizaci vědeckých témat, můžeme porovnat na následujících ukázkách, které se schodně věnují tématu měsíce:

Fontenelle, *Rozhovory o mnohosti světů* (1686)

„Proto raději pobývám na Zemi než na Měsíci, řekla markýza, neumím si představit, že uspořádání nebeských barev by tam mohlo být tak krásné jako zde. Vezměte si například červené nebe a zelené hvězdy, efekt není tak příjemný jako zlaté hvězdy na modrém pozadí. – Jak vás poslouchám, řekl bych, že si vybíráte oblečení nebo nábytek. Věřte mi, že příroda je duchaplná. Nechte na ní, aby vynalezla sadu barev pro Měsíc, a ručím za to, že uspěje.“³⁵⁵

---

³⁵³ „Il y a un trait dans le commencement sur les marquises imaginaires qui ne plaira pas à M. de Fontenelle ni à M. Algarotti. Il l'avait ôté dans l'édition de France, je ne sais comment il s'est glissé dans celle de Hollande. Je crois qu'il ne vous déplaira pas, car je sais que vous n'aimez pas les affiquets dont ces messieurs surchargent la vérité. On dit que le livre de mr Algarotti est intitulé *Le Newtonisme à la portée des dames*. Quand j'ai vu son livre il n'y plaisantait que sur la lumière, mais je ne sais trop quelle bonne plaisanterie il aura pu trouver sur la raison inverse du carré des distances.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 225.

³⁵⁴ Ibid., s. 75.

³⁵⁵ „Cela me fait préférer notre séjour à celui de la Lune, dit la Marquise, je ne saurais croire que l'assortiment des couleurs célestes y soit aussi beau qu'il l'est ici. Mettons, si vous voulez, un ciel rouge et des étoiles vertes, l'effet n'est pas si agréable que des étoiles couleur d'or sur du bleu. On dirait à vous entendre, repris-je, que vous assortiriez un habit ou un meuble; mais, croyez-moi, la nature a bien de l'esprit;

Algarotti, *Newtonismus pro dámy* (1737)

„Ujišťuji vás, pokračoval jsem, že já sám bych byl mezi prvními, kteří by se běželi podívat, jak Měsíc padá na Zemi. Jaký by to byl krásný zážitek sledovat přibližující se obličej, ústa a nos, které na Měsíci spatřujeme spíše díky své představivosti, a vidět, jak se postupně mění na mohutné hory, údolí, planiny a podobné útvary, které by jistě lid naplnily velkým úžasem.“³⁵⁶

Voltaire, *Základy Newtonovy filozofie* (1738)

„Měsíc je mnohem blíže Zemi než Země Slunci, a proto musí podle zákonů přitažlivosti obíhat kolem Země mnohem rychleji, než se pohybuje Země při svém oběhu Slunce. Měsíc tak dokončí svůj oběh kolem naší Země přibližně za 27 a půl dne, zatímco Země oběhne kolem Slunce za 365 dní.“³⁵⁷

Du Châtelet, *Základy fyziky* (1740)

„Pan Newton aplikoval tuto úvahu na Měsíc a došel na základě analogie k závěru, že oběh Měsíce kolem Země by mohl být výsledkem stejné síly, která způsobuje, že hmotná tělesa padají k Zemi. Poté co přirovnal tělesa, která padají k Zemi, k planetě, uvažoval následujícím způsobem [...].“³⁵⁸

Z citací je zřejmé, že v případě Fontenella a Algarottiho je obrazné vyjádření zásadní. Algarotti přirovnává Měsíc k lidskému obličejí a

---

laissez-lui le soin d'inventer un assortiment de couleurs pour la Lune, et je vous garantis qu'il sera bien entendu.“ Fontenelle. *Entretiens sur la pluralité des mondes*. Op. cit., s. 106.

³⁵⁶ „Peraltro – continuai – per parlare, come si è soliti dire, di argomenti allegri, vi assicuro che io sarei tra i primi a correre allo spettacolo di veder la luna cadere sulla terra. Man mano che essa si avvicinasse a noi, che piacere sarebbe infatti vedere quella bocca e quel naso, che noi vediamo con l'immaginazione più che con gli occhi, trasformarsi poco a poco in grandi montagne, in valli, in tratti di pianure ed altre cose simili, di cui l'uomo comune sarebbe certamente meravigliato.“ Algarotti, Francesco. *Il Newtonianismo per le dame, ovvero dialoghi sopra la luce e i colori*. Op. cit., s. 255. Text je převedený do moderní italštiny.

³⁵⁷ „La lune, étant beaucoup plus près de la terre que la terre ne l'est du soleil, doit, suivant les lois de l'attraction, tourner bien plus vite autour de la terre que la terre ne tourne dans son grand orbe autour du soleil. Aussi la lune achève son cours autour de notre globe en 27 jours et demi à peu près, au lieu que la terre en met 365 à parcourir son orbite autour du soleil.“ Voltaire. *Éléments de la philosophie de Newton*. In *Oeuvres complètes de Voltaire 15*. Ed. W. H. Barber a Ulla Kölvig. Oxford: Voltaire Foundation, 1992, s. 220. V českém výboru z Voltairova díla (*Výbor z díla*, 1989) je přeložený jen fragment *Základů Newtonovy filozofie*.

³⁵⁸ „En appliquant cette considération à la Lune, M. Newton conclut par analogie, que la révolution de la Lune autour de la terre pourrait bien être l'effet de la même force, qui fait tomber les corps pesants vers la terre; ainsi, en faisant donc des corps qui tombent ici-bas vers la terre par la pesanteur une planète de comparaison, il raisonna ainsi [...].“ Du Châtelet, Émilie. *Institutions de physique*. Paris: Prault, 1740, s. 297.

popisuje jeho možné vnímání, Fontenelle své přirovnání doplňuje galantní hrou s výběrem oblečení a barevných efektů přírodních elementů, zatímco jazyk Voltaira a Du Châtelet je popisný a strohý. I ze stylu její práce *Základy fyziky* lze odvodit, že Émilie Du Châtelet má v otázce zpracování vědeckých témat stejný názor jako Voltaire. Oba se vymezují vůči ornamentálnímu přístupu, který navrhuji Fontenelle a Algarotti. Výše uvedené srovnání ilustruje rozdíly v postoji k vědecké popularizaci a obecně k jazyku vědy, které můžeme sledovat v diskuzi 18. století. Poetický a obrazný charakter se z vědeckého jazyka ovšem postupně ztrácí. V 19. století poté definitivně převládne názor, podle nějž mají být vědecké práce psány technickým jazykem bez ornamentů.

Émilie Du Châtelet se svým přístupem vymyká soudobé genderové polarizaci, jež rozlišuje galantní styl připisovaný ženám (a mužům při komunikaci s ženami) a „mužský“ strohý styl. Můžeme si povšimnout, že ve svém názoru na styl popularizačních prací Émilie volí „mužský“ postoj.

Jak uvidíme v kapitole věnované polemice s Mairanem, v dobové recepci díla Émilie Du Châtelet se přesto často objevuje popis jejích rétorických schopností jako příklad „elegantního ženského stylu“.³⁵⁹ Co přesně je tímto vyjádřením míněno?

Viděli jsme, že se nejedná o galantní obrazný styl, jakým píší například Fontenelle či Algarotti. Elegance je chápána ve smyslu plynulosti textu a výběru vhodných výrazů, tento styl se vyznačuje jasností a srozumitelností. Právě těchto kvalit si vážili současníci Émilie Du Châtelet. S „ženskostí“ tento způsob komunikace propojovali, protože vycházel ze společenské konverzace, proto musel být jasný a srozumitelný.³⁶⁰ Styl psaní Émilie

---

³⁵⁹ Bohužel zatím není k dispozici žádná studie, jež by se systematicky věnovala stylistické analýze děl Émilie Du Châtelet.

³⁶⁰ Připomeňme charakteristiku „ženské“ péče o jazyk a jeho vhodné užívání, jež se formuje v druhé polovině 17. století: „Le rôle des femmes, non seulement dans le rayonnement de la vie mondaine, mais aussi dans la défense et illustration de la langue française’ a souvent été évoqué. C’est à leur jugement qu’en dernier ressort se fient lexicographes et grammairiens pour décider du bon usage. Plus encore, leur style, leur ‘manière’ aisée et naturelle, leur grâce et leur délicatesse s’impose à partir de 1660 comme idéal stylistique à l’ensemble du siècle. Leur fréquentation assidue, et, pour mieux dire, leur conversation, doivent être recherchées de tout aspirant honnête homme: l’apprenti mondain y trouvera, d’après les manuels de politesse, les secrets de l’art de plaire, l’art de ‘parler juste et à propos’.“ Denis, Delphine. *La muse galante. Poétique de la conversation dans l’oeuvre de Madeleine de Scudéry*. Op. cit., s. 13–14. Ohlas tohoto přístupu můžeme sledovat v textech 18. století, například u Denise Diderota v textu *O ženách* (Sur les femmes): „Ženy nás nutí dodávat i úplně suchopárné a trnité látce půvab a srozumitelnost. Neustále se k nim obracíme; chceme, aby nás poslouchaly; bojíme se,

Du Châtelet propojuje kvality strohého vědeckého jazyka a vyjadřování, jež usiluje o srozumitelnost a přístupnost složitých témat. V jistém smyslu tak tento styl připomíná způsob psaní, který propaguje moderní analytická filozofie.

IV. 2. Popularizační práce Émilie Du Châtelet: překlady, komentáře, *Základy fyziky*

Podívejme se nyní konkrétně, ve kterých textech Émilie Du Châtelet se objevuje popularizace vědy a jak se k této činnosti vyjadřuje sama autorka. Du Châtelet se na popularizaci podílela třemi způsoby: jako překladatelka Newtona, jako jeho komentátorka a konečně jako autorka syntetizující didaktické práce *Základy fyziky* (Institutions de physique, 1740). Domnívám se, že je vhodné zachovat ve výkladu rozdělení na popularizační aspekty práce Émilie Du Châtelet a její originální přínos k dějinám filozofie a vědy, kterému se budu věnovat až v poslední kapitole práce. I v rámci dobové recepce bylo totiž často zdůrazňováno, že Du Châtelet byla zdatnou propagátorkou vědeckých témat a snažila se o jejich zprostředkování pro francouzské čtenáře, respektive pro čtenáře schopné číst francouzsky psané texty, což byla většina tehdejších evropských vzdělanců a příslušníků elit.

IV. 2. 1. Překlady a komentáře překladů

Jak již bylo zmíněno v úvodních kapitolách, Émilie Du Châtelet se věnovala přípravě francouzského překladu Newtonových *Principií* již na počátku 40. let. Překlad měla hotový v roce 1745 a v následujícím roce obdržela povolení k publikaci (*Privilège du Roy*). Následně pracovala na komentáři k překladu, který dokončila krátce před svou smrtí. Vydavatel Prault měl rukopis připravený k publikaci hned roku 1749, protože texty už předtím zkontroloval Clairaut. Vydání díla bylo nakonec odloženo, neboť nikdo z autorčina okolí se v této záležitosti neangažoval. Ovšem na konci padesátých let, v době, kdy se očekával návrat Halleyovy komety předpovězený Newtonem (1758), její překlad a komentář opět vzbudil

---

abychom je neunavovali a nenudili, a vyjadřujeme se s neobyčejnou lehkostí, která pak z řeči přechází do stylu. Když jsou ženy geniální, má jejich genialita originálnější pečeť než naše.“ Diderot, Denis. *Setkání s filozofem*. Praha: Mladá fronta, 1984. Přel. J. Binder, s. 90.

zájem vydavatele i Clairauta, kteří konečně přistoupili k publikování díla. První vydání z roku 1756 ještě nebylo kompletní, brzy však následovalo další, tentokrát úplné vydání překladu s komentářem (1759).³⁶¹ Titulní stránka tohoto vydání obsahuje pouze jméno Émilie Du Châtelet, nikoliv Newtonovo (*Principes mathématiques de la philosophie naturelle. Par feu Madame la Marquise Du Chastellet*). Pro dnešního čtenáře nečekané rozhodnutí bylo z hlediska vydavatelů 18. století logické. Émilie Du Châtelet byla ve francouzském prostředí stále známá, její tradovaná učenost a tragický osud mohly přispět k lepšímu prodeji knihy.

Jak Émilie Du Châtelet chápala svou překladatelskou činnost? Obecně se k tomuto tématu vyjadřuje v úvodu k vlastnímu překladu Mandevillovy práce *Bajka o včelách* (*The Fable of the Bees*),³⁶² kterému jsem se již věnovala z odlišné perspektivy v kapitole věnované postavení žen. I když se nejedná o vědecky zaměřený text, nýbrž o dílo z oblasti etiky a ekonomie, autorčiny poznámky lze aplikovat i na překládání vědeckých publikací. V úvodu Émilie Du Châtelet hovoří o tom, že nepatří mezi génie a lituje své průměrnosti.³⁶³ Proto se domnívá, že je pro ni vhodná překladatelská činnost, která vyžaduje méně kreativity. Překladatelé jsou totiž (jen) zprostředkovatelé myšlenek – hovoří o obchodnících (*négociants*) – v rámci Republiky vzdělanců. Tento termín však nechápejme negativně, Du Châtelet tuto metaforu používá s odkazem na užitečnost překladatelské činnosti. Adrienne Masonová v článku „L'air du climat et le goût du terroir: Translation as cultural capital in the writings of Mme Du Châtelet“ upozorňuje na to, že překladatelé měli ve Francii 18. století důstojné místo, zaujímalí místa na univerzitách a stávali se členy Francouzské akademie.³⁶⁴ Masonová dodává, že překládání cizojazyčných

---

³⁶¹ Newton, Isaac. *Principes mathématiques de la philosophie naturelle: par feu Madame la marquise Du Chastellet*. Paris: Desaint & Saillant, 2 vols, 1756. Vydání s kompletním komentářem vyšlo v roce 1759. Poslední vydání je z roku 2015: Newton, Isaac a Du Châtelet, Émilie. *Principes mathématiques de la philosophie naturelle. La traduction française des Philosophiae naturalis principia mathematica*. Édition critique du manuscrit par Michel Toulmonde. Tome I a II, Paris: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2015.

³⁶² Wade, Ira O. *Studies on Voltaire. With Some Unpublished Papers of Mme du Châtelet*. Princeton: Princeton University Press, 1947.

³⁶³ „[...] la nature m'a refusé le génie créateur qui fait trouver des vérités nouvelles.“ Ibid., s. 135.

³⁶⁴ Mason, Adrienne. „L'air du climat et le goût du terroir“: Translation as Cultural Capital in the Writings of Mme Du Châtelet. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 138.

textů (především klasické latinské literatury) bylo obvyklým didaktickým prostředkem a připomíná Voltairovu zmínku o Émiliiných překladech Vergilia, vycházejících pravděpodobně z jejího studia latinského jazyka.³⁶⁵ Připomeňme, že překladatelská práce byla v 18. století chápána odlišně a kritéria kvalitního překladu se velmi lišila od dnešního pojetí. V úvodu k *Bajce o včelách* Émilie Du Châtelet otevřeně hovoří o svých úpravách Mandevillova textu, a dokonce připouští, že na některých místech překladu uvádí své vlastní myšlenky.³⁶⁶ Takový postup byl v 18. století obvyklý, překladatelé často výrazně zasahovali do původního díla. Výsledný text tak byl spíše volnou adaptací, která měla odpovídat potřebám zamýšlených čtenářů a jejich kulturnímu zázemí.³⁶⁷

Podobně volný přístup k překládání ovšem neplatí pro překlad Newtonových *Principií*, kde Émilie Du Châtelet postupovala odlišným způsobem. Analýzou jejího překladu se podrobně zabývá článek Antoinette Emch-Dériazové a Gérarda G. Emcha.³⁶⁸ Autoři srovnávají francouzský překlad Émilie Du Châtelet se soudobým překladem Newtona do angličtiny (Andrew Motte, 1729) a moderním anglickým překladem (B. Cohen a Anne Whitmanová, 1999). Ze srovnání vychází Émiliin překlad velmi dobře:³⁶⁹ autoři v závěru konstatují, že Du Châtelet byla ve svém překladu Newtona co nejvíce věrná originálnímu textu a nezasahovala do něj.

Nabízí se otázka, komu byl vlastně překlad *Principií* určen a jaký

---

³⁶⁵ „Key to a position of such cultural significance was the educational system where the reading and translation were pedagogical tools that gave access to canonical classical texts.“ Ibid., s. 128–129.

³⁶⁶ „J’ai pris aussi la liberté d’y ajouter mes propres réflexions.“ Wade, Ira O. *Studies on Voltaire. With Some Unpublished Papers of Mme du Châtelet*. Op. cit., s. 167.

³⁶⁷ K překladům Émilie Du Châtelet cf. dále Zinsser, Judith P. Entrepreneur of the Republic of Letters: Émilie de Breteuil, marquise Du Châtelet, and Bernard Mandeville’s *Fable of the Bees*. *French historical studies*, 25:4, 2002; Gardiner, Linda. Mme Du Châtelet traductrice. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 167–172.

³⁶⁸ Emch-Dériaz, Antoinette a Emch, Gérard G. On Newton’s French Translator: How Faithful was Mme Du Châtelet? In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 226–251. K překladu Newtona cf. Zinsser, Judith P. Translating Newton’s Principia: the Marquise du Châtelet’s Revisions and Additions for a French Audience. *Notes and Records of the Royal Society of London* 55:2, 2001, s. 227–245. K rukopisu překladu a kontextu díla cf. Toulmonde, Michel. Introduction. In Newton, Isaac a Du Châtelet, Émilie. *Principes mathématiques de la philosophie naturelle. La traduction française des Philosophiae naturalis principia mathematica*. Tome I. Op. cit., s. 1–52. Komentář Émilie Du Châtelet bude součástí chystané třetí části edice.

³⁶⁹ „Was Mme Du Châtelet then a better scientist or a better Latinist than Motte, her eighteenth-century English counterpart, or than Weinstock, the modern challenger? She certainly appears to have had more logical discipline than the former, and to be better attuned to Newton’s rhetorical usages than the latter.“ Ibid., s. 232.

mělo smysl převádět latinský text do francouzského jazyka. Jedním z důvodů byla jistě složitost originálu. Newtonova latina byla totiž náročná i pro zdatné uživatele tohoto jazyka z řad vzdělanců. Důležité ovšem bylo i to, že se jednalo o převedení právě do francouzského jazyka. V textu *Historická oslava paní markýzy Du Châtelet* (Éloge historique de Madame la marquise Du Châtelet) se Voltaire vyjadřuje k výhodám francouzštiny jako jazyka vědecké komunikace a hovoří přímo o jejím překladu Newtona:

„Je pravda, že latinský jazyk, kterým je dílo napsáno, je srozumitelný pro všechny učence. Je však přesto náročné číst abstraktní témata v cizím jazyce. Navíc latina nemá pojmy pro vyjádření matematických a fyzikálních pravd, které byly klasikům neznámé.

Moderní učenci museli vytvořit nová slova, aby vyjádřili nové myšlenky. V tom spočívá nevýhoda vědeckých knih a musíme přiznat, že již nestojí za námahu psát knihy v mrtvém jazyce, k němuž by vždy bylo nutné přidávat výrazy v antice neznámé, které by mohly být nesrozumitelné. Francouzština jako jazyk rozšířený v celé Evropě je bohatá na všechny tyto nové výrazy, jež potřebujeme. Je proto mnohem vhodnější než latina k šíření nových znalostí.“³⁷⁰

Francouzský překlad Newtona je zásadní počín – nejedná se jen o převod do jiného jazyka, francouzská verze má původní text a jeho nedostačující terminologii nahradit. Adrienne Masonová zdůrazňuje, že překladatelský projekt Émilie Du Châtelet byl skutečně ambiciózní: „Francouzský text, který usiloval o propojení překladu, vysvětlení a komentáře, by byl významným příspěvkem ke studiu Newtona a důležitým impulzem k rostoucímu kulturnímu kapitálu [Émilie Du Châtelet].“³⁷¹ I v úvodu edito-

---

³⁷⁰ „Il est vrai que la langue latine, dans laquelle il est écrit, est entendue de tous les savants. Mais il en coûte toujours quelques fatigues à lire des choses abstraites dans une langue étrangère. D'ailleurs le latin n'a pas de termes pour exprimer les vérités mathématiques et physiques qui manquaient aux anciens.

Il a fallu que les modernes créassent des mots nouveaux pour rendre ces nouvelles idées: c'est un grand inconvénient dans les livres de sciences, et il faut avouer que ce n'est plus guère la peine d'écrire ces livres dans une langue morte à laquelle il faut toujours ajouter des expressions inconnues à l'antiquité et qui peuvent causer de l'embarras. Le français, qui est la langue courante de l'Europe, et qui s'est enrichi de toutes ces expressions nouvelles et nécessaires, est beaucoup plus propre que le latin à répandre dans le monde toutes ces connaissances nouvelles.“ Voltaire. *Éloge historique de Madame la marquise du Chatelet*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 32A. Ed. Nicholas Cronk. Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 386.

³⁷¹ „A French text that aimed to integrate translation, clarification and commentary would be a major addition to Newtonian studies and a significant boost to her increasingly impressive stock of cultural capital.“ Mason, Adrienne. „L'air du climat et le goût du terroir“: Translation as Cultural Capital in the Writings of Mme Du Châtelet. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 135.

ra (*Avertissement de l'éditeur*) je zdůrazněno, že překladatelka výrazně přispěla k lepšímu pochopení Newtonova textu: „Proto často zjistíme, že Newton je srozumitelnější v tomto překladu než v originálu, či dokonce v anglickém překladu.“³⁷² Můžeme si povšimnout, že editor si všímá i soudobého překladu do angličtiny, jenž je považován za méně srozumitelný. Du Châtelet doplnila překlad *Principií* textem nazvaným *Stručný výklad Systému světa a vysvětlení astronomických jevů z Newtonových Principií* (*Exposition abrégée du Système du monde, et explication des phénomènes astronomiques tirés des Principes de M. Newton*),³⁷³ kde zdůraznila kontext díla a snažila se o vysvětlení Newtonova textu. Podobně jako v případě *Základů fyziky* autorka postupuje pozvolna a snaží se v úvodní části čtenáři zjednodušit obtížné fyzikální a matematické teorie a pojmy, jak ukazuje již první odstavec výkladu: „I. Filozofové měli nejdříve v astronomii, podobně jako v jiných disciplínách, stejné názory jako obyčejní lidé, ovšem později je opravili. Tak například nejdříve věřili, že je Země plochá a že je centrem, kolem něhož se pohybují všechna nebeská tělesa.“³⁷⁴

K překladu pak Du Châtelet připojila i závěrečné *Analytické shrnutí hlavních problémů týkajících se Systému světa* (*Solution analytique des principaux problèmes qui concerne le Système du monde*), v němž se již objevuje kritická reflexe Newtonova díla.³⁷⁵ Uvádí zde práce, které vznikly až po publikaci Newtonových *Principií*, především odkazuje na Bernoulliho, Clairauta, Eulera a Maupertuise. Du Châtelet tak například reviduje Newtonovu teorii pohybu Měsíce podle nejnovějších úprav a v páté části rozpracovává Newtonovo pojetí s odkazem na obsáhlé pojednání Daniela Bernoulliho z roku 1740.³⁷⁶ Můžeme si povšimnout, že Émilie

---

³⁷² „En conséquence, on trouvera souvent *Newton* plus intelligible dans cette traduction que dans l'original, et même dans la traduction Anglaise.“ Newton, Isaac. *Principes mathématique de la philosophie naturelle. Par feu Madame la Marquise Du Chastellet*. T. I. Op. cit., s. i.

³⁷³ Třetí kniha Newtonových *Principií* nese název *Systém světa* (upravený text *De systemate mundi* vyšel samostatně v roce 1731). Du Châtelet překládala na základě vydání *Principií* z roku 1726, přihlížela i k vydání z roku 1713. Newton, Isaac. *Principes mathématique de la philosophie naturelle. Par feu Madame la Marquise Du Chastellet*. T. II. Op. cit.

³⁷⁴ „I. Les philosophes ont commencé par avoir sur l'astronomie, comme sur le reste, les mêmes idées que le peuple, mais ils les ont rectifiées; ainsi, on a commencé par croire que la terre était plate et qu'elle était le centre autour duquel tournaient tous les corps célestes.“ Ibid., s. 1.

³⁷⁵ Ibid., s. 117.

³⁷⁶ „Il faut cependant avouer que ce grand homme ne s'est pas donné la peine d'entrer la-dessus dans le détail que l'importance de cette matière exigeait.“ Ibid., s. 245.

Du Châtelet uvádí v *Analytickém shrnutí* bibliografické údaje, což nebylo v daném období obvyklé i z důvodu, že autoři by se mohli vyjmenováním svých zdrojů dotknout čtenářů, jejichž sečtělost a znalost pramenů by takto zpochybňovali.³⁷⁷ Du Châtelet však většinou ve svých odborných textech zdroje uvádí, někdy dokonce i se stránkováním. V těchto případech se často jedná o zachycení jemných nuancí, jak ukazuje například její polemika s Mairanem, kde cítila nutnost odkazovat přesně na jednotlivé formulace. Zatímco *Stručný výklad* je textem určeným pro širší publikum, *Analytické shrnutí* je vzhledem k množství složitých výpočtů přístupné pouze odborníkům na Newtonovo myšlení, kteří disponují důkladným matematickým vzděláním. Překlad Newtonových *Principií* a jejich obsáhlý komentář byl významným počinem pro šíření Newtonova myšlení v 18. století a jeho kvalita je ceněna i dnešními odborníky.

IV. 2. 2. *Základy fyziky jako didaktická syntéza*

Třetí typ popularizační práce Émilie Du Châtelet nalezneme v jejím pravděpodobně nejznámějším díle *Základy fyziky* (*Institutions de physique*, 1740),³⁷⁸ v němž navrhla doplnit Newtonovu fyziku o metafyzický základ vycházející z Leibnizova myšlení. Právě tento pokus o syntézu Newtona a Leibnize je nyní považován za významný přínos Émilie Du Châtelet v dějinách vědy a filozofie. Nejdříve se ovšem zaměřím pouze na popularizační aspekt *Základů fyziky*, další aspekty tohoto díla budou analyzovány v následující kapitole.

V úvodu k *Základům fyziky* Émilie Du Châtelet hovoří o účelu díla a důvodech, které ji vedly k jeho sepsání. Zdůrazňuje nutnost studijního materiálu ve francouzštině pro synovo vzdělávání a v textu se přímo na svého syna obrací. Émilie zde hovoří o tom, že se mu pokusí „zpřístupnit [tuto] vědu“ (*mettre cette science à votre portée*) a najít formu, která by vyhovovala jeho věku (Florent-Louis se narodil v roce 1727). V díle nabízí podle svých slov syntézu odborných knih psaných latinsky, italsky a anglicky. Tyto knihy jsou ve Francii téměř neznámé a jsou přitom užitečnou pomůckou pro orientaci ve složitých tématech. I když autorčina

---

³⁷⁷ Cf. Emch-Dériaz, Antoinette a Emch, Gérard G. On Newton's French Translator: How Faithful was Mme Du Châtelet? In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 229.

³⁷⁸ Du Châtelet, Émilie. *Institutions de physique*. Paris: Prault, 1740.

motivace uvedená v úvodu vychází skutečně z jejího reálného úsilí zajistit pro syna kvalitní výuku, je zřejmé, že byla ve svém projektu mnohem ambicióznější. Didaktický záměr díla byl však vhodnou rétorickou strategií, jak práci prezentovat v soudobé Republice vzdělanců. I když první vydání díla bylo anonymní a z jazyka práce nebylo možné poznat, zda je autorem muž nebo žena, deklarovaný účel obhajoval *Základy fyziky* jako přehlednou a srozumitelnou syntetickou práci.

Émilie Du Châtelet se v úvodu dále vyjadřuje o své úloze jako propagátorky vědy. Popisuje zde fungování fyziky jako obrovské budovy, k jejíž stavbě postupně přispívají jednotliví vědci svými objevy. Vlastní příspěvek vidí skromně v popisu této budovy: „Fyzika je ohromná budova, která přesahuje síly jednoho člověka. Jedni položí kámen, zatímco jiní vystaví celá křídla, všichni však musejí pracovat na pevných základech, které byly k této budově položeny v minulém století prostřednictvím geometrie a pozorování. Další pak určují plán budovy a mezi tyto se řadím i já.“³⁷⁹

V dopise Fridrichovi z 11. srpna 1740 nalezneme další vyjádření Émilie Du Châtelet k motivaci *Základů fyziky*. Hovoří zde o své snaze zprostředkovat ve francouzštině Wolffovu filozofii „s francouzskou omáčkou“ (*avec une sauce française*): „[myšlenky] pana Wolffa se již svou formou brání francouzské lehkosti, jsem však přesvědčena, že mí krajané ocení přesný a přísný způsob uvažování, když si dáme práci a nevyděláme je slovy jako lemma, theorem a důkazy, které se nám zdají nevhodné, když jsou použity mimo geometrii.“³⁸⁰ Upozorňuje na to, že tyto myšlenky jsou pro francouzské prostředí nové a mají šanci uspět, jen pokud budou náležitě odpovídat francouzskému způsobu (*habillées à notre mode*).

---

³⁷⁹ „La physique est un bâtiment immense qui surpasse les forces d'un seul homme. Les uns y mettent une pierre tandis que d'autres bâtissent des ailes entières, mais tous doivent travailler sur les fondements solides qu'on a donnés à cet édifice dans le dernier siècle, par le moyen de la géométrie, et des observations; il y en a d'autres qui lèvent le plan du bâtiment, et je suis du nombre de ces derniers.“ Ibid., s. 12. Francouzský obrat *lever le plan du bâtiment* může mít více významů, jak upozorňuje Judith P. Zinsserová: „Used in this context, the verb ‚lever‘ can have multiple meanings: to mark boundaries, to see the underlying design, to reveal it for others to contemplate, to translate a structural plan into material reality.“ Cf. Zinsser, Judith P. Entrepreneur of the Republic of Letters: Émilie de Breteuil, marquise Du Châtelet, and Bernard Mandeville's *Fable of the Bees*. *French historical studies*. Op. cit., s. 624.

³⁸⁰ „[...] ceux de M. Wolff rebuteraient la légèreté française par la forme seule; mais je suis persuadée que mes compatriotes goûteront cette façon précise et sévère de raisonner, quand on aura soin de ne les point effrayer par les mots de lèmmes, de théorèmes et de démonstrations, qui nous semblent hors de leur sphère quand on les emploie hors de la géométrie.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 24.

V úvodu k *Základům fyziky* je rovněž obsaženo shrnutí jejího stanoviska k popularizačním textům: „V této práci jsem neměla v úmyslu být duchaplná, nýbrž mít pravdu. [...] Jsem přesvědčená, že bystrá mysl, i když se teprve učí, nalezne více radosti a naplnění v jasném a přesném uvažování, které je snadno pochopitelné, než v nevhodném žertování.“³⁸¹

Právě jasnost a přesnost výkladu byly současníky vyzdvihovány jako klady *Základů fyziky*. Ve zmíněném Voltairově úvodu k překladu *Principiů (Préface historique)* je zmíněno i dílo *Základy fyziky*. I když Voltaire odmítá Leibnizovo myšlení, cení si srozumitelného vysvětlení z pera Émilie Du Châtelet: „[...] ve zbylé části knihy rozvinula s jasností metodu, kterou nikdy Leibniz neměl, kterou však jeho myšlenky potřebují, ať už jim chceme jen porozumět, nebo je chceme vyvrátit.“³⁸² Voltaire se zde vyjadřuje obecně o autorčiných vyjadřovacích schopnostech a kladně hodnotí její přesný sevřený styl.³⁸³

Jak jsme mohli sledovat v této kapitole, přehled popularizačních aspektů děl Émilie Du Châtelet ukazuje její postavení ve vědě a vědecké komunikaci. I když v první polovině 18. století nemůžeme hovořit o popularizaci vědy v dnešním smyslu, přesto můžeme sledovat snahy přiblížit obtížná vědecká témata nesespecializovaným čtenářům. Ve francouzském prostředí můžeme vymezit dvě linie popularizačních textů – první typ reprezentuje Fontenelle a jeho *Rozhovory o mnohosti světů (Entretiens sur la pluralité des mondes)*, kde vidíme pokus propojit galantní obrazný styl s explikací vědeckých témat. Odlišný přístup zastává Voltaire a Émilie Du Châtelet, kteří se vymezují vůči vybroušenému obraznému stylu a dávají přednost jasnému a přehlednému výkladu.

Émilie Du Châtelet, jež patřila mezi klíčové zprostředkovatele Newtonova i Leibnizova myšlení ve francouzském prostředí, klade důraz na přesný překlad odborných textů. Na rozdíl od mnoha svých současníků pracuje ve

---

³⁸¹ „Je n'ai point songé dans cet ouvrage à avoir de l'esprit, mais à avoir raison. [...] je suis persuadé qu'un bon esprit, quelque faible qu'il soit encore, trouve plus de plaisir et un plaisir plus satisfaisant dans un raisonnement clair et précis qu'il saisit aisément que dans une plaisanterie déplacée.“ Du Châtelet, Émilie. *Institutions de physique*. Op. cit., s. 12.

³⁸² „[...] elle a répandu dans le reste du livre une méthode et une clarté que Leibniz n'eut jamais et dont ses idées ont besoin, soit qu'on veuille seulement les entendre, soit qu'on veuille les réfuter.“ Newton, Isaac. *Principes mathématique de la philosophie naturelle. Par feu Madame la Marquise Du Chastellet*. T. I. Op. cit., s. vi.

³⁸³ „[...] le mot propre, la précision, la justesse et la force étaient le caractère de son éloquence; elle eut plutôt écrit comme Pascal et Nicole que comme Madame de Sévigné.“ Ibid., s. xi. Citace byla komentována v kapitole „Voltairova Émilie, Émiliin Voltaire“.

svých komentářích i s bibliografickými odkazy. Rovněž v didakticky zaměřené práci *Základy fyziky* dává přednost jasnému uvažování, které klade do protikladu vůči výkladu, jenž by usiloval o duchaplnost (*esprit*) a požitek (*plaisir*). Způsob její práce tak předjímá moderní přístup ke studiu vědeckých témat.

IV. 3. Émilie Du Châtelet a minoritní tradice v dějinách vědy a filozofie

Přínos Émilie Du Châtelet se neomezuje na popularizační rozměr jejích prací. Dílo Émilie Du Châtelet patří k chybějícím kapitolám tradičních dějin vědy, které vysvětlují proměnu původní přírodní filozofie (*natural philosophy*) a její rozdělení na filozofii a vědu.³⁸⁴ Po krátkém přechodném období v 18. století následovalo vymezení těchto disciplín spojené s rozvojem nových institucí. V rámci těchto institucí byla rovněž formulována nová definice vědců, jež vedla k opětovnému vyřazení žen z oblasti vědeckého výzkumu.³⁸⁵ V následující kapitole se zaměřím na odborné texty, v nichž Émilie Du Châtelet formuluje svá stanoviska k vědeckým a filozofickým tématům: na *Pojednání o ohni a jeho šíření* (*Dissertation sur la nature du feu et sa propagation*), na *Základy fyziky* (*Institutions de physique*) a na korespondenční polemiku s Mairanem. Popíši dobovou recepci těchto děl a vysvětlím význam Émilie Du Châtelet v dějinách vědy a filozofie.

IV. 3. 1. *Pojednání o ohni a jeho šíření*

Za první samostatný vědecký text Émilie Du Châtelet je považováno její *Pojednání o ohni a jeho šíření* (*Dissertation sur la nature du feu et sa propagation*, 1739).³⁸⁶ Rozhodnutí sepsat tuto práci a zaslat ji do soutěže vypsané Akademií věd bylo pro markýzu důležitým a odvážným krokem.

---

³⁸⁴ Cf. Zinsser, Judith P. The Many Representations of the Marquise Du Châtelet. In *Men, Women, and the Birthing of Modern Science*. Op. cit., s. 61–62.

³⁸⁵ „Older traditions about women’s incapacities prevailed and once again denied even the elite access to training and refused to validate their discoveries or to engage with their arguments.“ Ibid., s. 62.

³⁸⁶ Du Châtelet, Émilie. *Dissertation sur la nature et la propagation du feu*. In *Recueil des pièces qui ont remporté le prix de l’Académie royale des Sciences en 1738*. Ed. Académie royale des Sciences. Paris: Imprimerie royale, 1739, s. 85–168. Cf. Joly, Bernard. Les théories du feu de Voltaire et de Mme Du Châtelet. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Op. cit., s. 212–237.

Poprvé vstoupila do akademické debaty vlastním originálním příspěvkem a současně se otevřeně vymezila vůči vlivu Voltaira. Původně se totiž soutěže chtěl zúčastnit pouze on. Po společném provedení pokusů v laboratoři v Cirey však Émilie Du Châtelet nesouhlasila s Voltairovým vysvětlením ohně, a pustila se proto do vlastního pojednání podloženého studiem soudobých vědeckých publikací. V této souvislosti je vhodné připomenout, že zámek v Cirey měl k dispozici kvalitní přístroje k fyzikálním pokusům, jak ukazuje například svědectví matematika Samuela Koeniga.³⁸⁷ Sama Du Châtelet zmiňuje v dopise Maupertuisovi z prosince 1737, že mají v Cirey k dispozici kvalitní „cabinet de physique“.³⁸⁸ Připomeňme, že až do 40. let 18. století, kdy se systematicky začínají budovat fyzikální laboratoře na univerzitách, byly soukromé fyzikální kabinety ve Francii významnější a lépe vybavené.³⁸⁹

Podle dochovaných svědectví pokusy věnované výzkumu ohně v Cirey proběhly s pomocí vakuové pumpy.³⁹⁰ Oba experimentátoři se snažili zopakovat Boerhaavovy pokusy týkající se hmotnosti ohně. Podle Bernarda Jolyho se při přípravě projeví rozpory mezi Émilií Du Châtelet a Voltairem, které vycházely z jejich rozdílného čtení Boerhaavovy práce *Elementa chemiae* z roku 1733.³⁹¹ Dalším vzorem pro experimenty byly Musschenbroekovy pokusy s kovy popisované v jeho práci *Elementa physicae* (1734). Du Châtelet došla k závěru, že na základě dostupných experimentů nelze hovořit o hmotnosti ohně a souhlasila s Boerhaavovým názorem, že oheň má vlastní specifický charakter.

I když Voltaire ani Émilie Du Châtelet v soutěži nezmáhali,³⁹² byly jejich texty zařazeny do souborného vydání v roce 1739. Jejich práce se od

---

³⁸⁷ „Notre mathématicien [Koenig], en arrivant au château, trouva un grand télescope sur le balcon, une machine pneumatique dans l'intérieur, et sur la toilette même de la Marquise un excellent microscope.“ Cf. Candaux, Jean-Daniel. *La vie à Cirey et la mort à Lunéville de Mme Du Châtelet: deux reportages du Journal helvétique de Neuchâtel*. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 87.

³⁸⁸ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 198.

³⁸⁹ Movitý Voltaire si mohl dovolit investovat peníze do drahých nástrojů, které většinou pocházely od abbého Nolleta. Cf. Gauvin, Jean-François. *Le cabinet de physique du château de Cirey et la philosophie naturelle de Mme Du Châtelet et de Voltaire*. In *Émilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 168.

³⁹⁰ Cf. Du Châtelet, Émilie. *Selected Philosophical and Scientific Writings*. Edited by Judith P. Zinsser. Translated by Isabelle Bour and Judith P. Zinsser. Chicago / London: University of Chicago Press, 2009, s. 65.

³⁹¹ Joly, Bernard. *Les théories du feu de Voltaire et de Mme Du Châtelet*. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Op. cit., s. 213.

³⁹² Autory vítězných prací byli Leonhard Euler, Louis-Antoine Lozeran Du Fesc a Jean-Antoine de Créquy.

vítězných textů lišily délkou – zatímco ostatní texty mají v publikované podobě do dvaceti stran, Voltairův esej má stran třicet a Émiliin dokonce šedesát. Její esej se také od ostatních textů výrazně odlišuje počtem citovaných autorů (15), zejména v porovnání s Eulerem, jenž necituje nikoho.³⁹³ V tomto kontextu je pochopitelné, že Akademie věd vysvětluje vydání textů Voltaira a Du Châtelet následujícím způsobem: „[jejich práce] vycházejí z důkladné četby a detailní znalosti kvalitních fyzikálních knih, obsahují dobře vysvětlené jevy a množství perspektiv.“³⁹⁴ Editoři v představení esejů zmiňují i informace o jejich autorech, jimiž jsou „mladá vysoce postavená dáma“ (*une jeune Dame d'un haut rang*) a „jeden z našich nejvýznamnějších básníků“ (*un de nos premiers Poètes*). Je zřejmé, že i tyto okolnosti byly pro editory významné, proto je v úvodu neopominuli. Ještě před vydáním publikace Émilie Du Châtelet usilovala o opravení části své práce, která byla věnovaná otázce *vis viva* (fr. *forces vives*).³⁹⁵ Mezi sepsáním *Pojednání o ohni* v roce 1737 a jeho publikací v roce 1739 totiž změnila názor a považovala za zásadní tuto změnu ve své práci vyznačit. Nakonec si u Akademie věd prosadila dodání Errat.

Publikované práce se dočkaly reakcí v soudobých časopisech. V *Journal de Trévoux* je *Pojednání o ohni* chváleno za systematickosti a filozofický styl, i v *Mercure de France* (leden-červen 1739) je pochvalné résumé eseje, jehož anonymním autorem je však jistě Voltaire. V *Observations sur les écrits modernes* Voltairova nepřítele Desfontaines je *Pojednání o ohni* také přijato pozitivně: „Kolik učených poznámek a přesných poznatků, kolik pokusů, které se zabývají téměř celou fyzikou, kolik perspektiv, kolik principů!“³⁹⁶ První krok Émilie Du Châtelet do akademického světa byl tedy považován za úspěšný. Již v *Pojednání o ohni* je zřejmé, že autorka ovládá styl vědeckých pojednání a nabízí přehledné uspořádání do kapitol s dílčími úvodními hypotézami. Émilie Du Châtelet si této práce cenila, a

---

³⁹³ Joly, Bernard. Les théories du feu de Voltaire et de Mme Du Châtelet. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Op. cit., s. 220.

³⁹⁴ „[leurs dissertations] supposent une grande lecture et une grande connaissance des bons ouvrages de physique, et qu'elles sont remplies de faits très-bien exposés, et de beaucoup de vues.“ Ibid., s. 212.

³⁹⁵ Problému *vis viva* se budu podrobněji věnovat v samostatné kapitole („Forces vives“).

³⁹⁶ „Que de remarques savantes, que d'observations fines, que d'expériences qui embrassent presque toute la physique, que de vues, que de principes!“ Joly, Bernard. Les théories du feu de Voltaire et de Mme Du Châtelet. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Op. cit., s. 236.

proto ji v upravené podobě vydala sama ještě jednou v roce 1744.³⁹⁷

IV. 3. 2. *Základy fyziky: syntéza mechaniky a metafyziky*

Za nejvýznamnější odborné dílo Émilie Du Châtelet je považována práce *Základy fyziky* (Institutions de physique), jež poprvé vyšla roku 1740. Zatímco v předchozí kapitole věnované popularizační činnosti jsem se věnovala didaktickému záměru díla, nyní se zaměřím na vědecký přínos této práce. Jaké byly inspirační zdroje pro sepsání *Základů fyziky*? Které myšlenky práce našly ohlas v soudobé Republice vzdělavců?

Základní motivací autorky k sepsání díla byla – kromě deklarované nutnosti pedagogického materiálu pro výuku syna – snaha nalézt univerzální vysvětlení pro fungování světa. Émilii Du Châtelet nedostačuje Newtonův exaktní popis mechanicky fungujícího světa. Klade si otázku, proč právě tento svět je funkční. Její vysvětlení se mělo týkat všech oblastí – od hmoty a pohybu těles po činnost vlastního těla, a obsáhnout tak témata fyzikální i metafyzická. Před vydáním *Základů fyziky* se Émilie Du Châtelet metafyzickým úvahám vyhýbala. Je však třeba dodat, že ve francouzském kontextu pro ni metafyzika znamená zpočátku jen metafyziku karteziánskou a její soudobé představitele. Předmětem jejího zájmu je v této době zejména Newtonovo dílo a jeho komentáře. Při detailním studiu Newtonových prací však došla k závěru, že by bylo vhodné doplnit jeho fyziku o metafyzický základ, jenž jí v textech chyběl. Zjednodušeně řečeno se Du Châtelet v *Základech fyziky* snažila dokázat, že pro zákony, které Newton předložil na základě empirického pozorování, musí existovat racionální důvod, jenž nám může popsat metafyzická koncepte. V *Předmluvě* (Avant-propos) k *Základům fyziky* se Du Châtelet vyjadřuje k základní roli metafyziky ve vědeckém výzkumu: „Mnohé fyzikální, metafyzické a geometrické pravdy spolu jistě souvisejí a metafyzika je hřebenem střechy [této] budovy.“³⁹⁸

Metafyzika má určit, co je možné, a tím poskytnout hypotézy, které by dále byly testované ve fyzikálním empirickém výzkumu. Právě obhajobě hypotézy ve vědeckém zkoumání se věnuje IV. kapitola *Základů fyziky*. Newton a jeho následovníci se totiž na hypotézy nedívali s nadšením –

---

³⁹⁷ Du Châtelet, Émilie. *Dissertation sur la nature et la propagation du feu*. Paris: Prault Fils, 1744.

³⁹⁸ „Plusieurs vérités de physique, de métaphysique, et de géométrie sont évidemment liées entre elles, la métaphysique est le faite de l'édifice.“ Du Châtelet, Émilie. *Institutions de physique*. Op. cit., s. 14.

Newton sám se vyjadřoval o hypotézách ve vědě negativně (*hypothesis non fingo*). Émilie Du Châtelet se však domnívala, že i on pracoval při formování svých teorií s hypotézami, jež jsou nutným pomocným lešením k vystavění budovy fyziky.³⁹⁹ Podle Koffiho Magla je kapitola věnovaná hypotéze zásadní a nalezla odezvu v pozdějších dílech francouzského osvícenství: „Mme Du Châtelet zde vlastně popisuje hypoteticko-deduktivní metodu jako podmínku *sine qua non* vědeckého objevu. Tato myšlenka se o několik let později znovu objeví v Diderotově a d'Alembertově *Encyklopedii*.“⁴⁰⁰

Zásadní metafyzický klíč k doplnění Newtona nalezla Du Châtelet u Leibnize. S Leibnizovou filozofií se seznámila nejdříve prostřednictvím francouzských překladů Christiana von Wolffa, které na zámek v Cirey zaslal Fridrich II.⁴⁰¹ Poté se pustila do důkladného studia Leibnizových textů. V dopise panovníkovi z 25. dubna 1740 Émilie Du Châtelet vysvětluje pohnutky, jež ji vedly k sepsání *Základů fyziky*, a objasňuje svůj zájem o Leibnizovo pojetí metafyziky: „[...] protože jsem přesvědčena, že fyzika se nemůže obejít bez metafyziky, jež ji zakládá, měla jsem v úmyslu představit Leibnizovu metafyziku, která je pro mne jedinou přesvědčivou metafyzikou, i když mám stále mnoho pochybností.“⁴⁰² Které Leibnizovy myšlenky Du Châtelet přejímá pro své metafyzické doplnění Newtonovy fyziky?

Leibniz ve svých dílech hovoří o nejvyšších principech, na nichž je založeno rozumové poznání, o principu sporu (*Monadologie*: „[...] díky němuž označujeme jako *nepravdivé* vše, co obsahuje spor, a jako *pravdivé*

---

³⁹⁹ „[...] il est vrai que lorsque le bâtiment est achevé, les échafaudages deviennent inutiles mais on n'aurait pas pu l'élever sans leur secours.“ Ibid., s. 9.

⁴⁰⁰ „Mme Du Châtelet y décrit, en effet, la méthode hypothético-déductive comme une condition sine qua non de la découverte scientifique. Cette idée sera reprise quelques années plus tard dans l'*Encyclopédie* de Diderot et d'Alembert.“ Maglo, Koffi. Madame Du Châtelet, l'*Encyclopédie* et la philosophie des sciences. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 255.

⁴⁰¹ Autorem překladu, který vznikl roku 1737, je diplomat Ulrich Fridrich von Suhm. Jednalo se o překlad Wolffova textu *Deutsche Metaphysik* (1720). Cf. Böttcher, Frauke. La réception des *Institutions de physique* en Allemagne. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 244.

⁴⁰² „[...] comme je suis persuadée que la physique ne peut se passer de la métaphysique, sur laquelle elle est fondée, j'ai voulu lui donner une idée de la métaphysique de M. de Leibniz, que j'avoue être la seule qui m'ait satisfaite, quoiqu'il me reste encore bien des doutes.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 13. Vlivem Leibnize v *Základech fyziky* se zabývá i článek Anne-Lise Reyové „La figure du leibnizianisme dans les *Institutions de physique*“. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 231–242.

vše, co je vzhledem k nepravdivému v kontradiktorickém protikladu.“⁴⁰³) a principu dostatečného důvodu (*Theodicea*: „[...] podle něhož se nikdy nic neděje, aniž by existovala příčina nebo alespoň určující důvod, tj. něco, co může poskytnout důvod *a priori*, proč něco existuje, spíše než neexistuje, a proč to existuje takto, a ne spíše jakýmkoli jiným způsobem.“).⁴⁰⁴ Další formulace principu dostatečného důvodu se nacházejí v *Monadologii*: „[...] žádný fakt nemůže být pravdivý a jsoucí, žádná výpověď nemůže být správná, není-li dostatečný důvod, proč je tomu tak a ne jinak, i když nám tyto důvody ve většině případů nemohou být známy.“⁴⁰⁵ Tento princip vytváří nekonečné zřetězení příčin (nejedná se však pouze o kauzální zřetězení), na jehož konci musíme hledat poslední důvod, jímž je podle Leibnize nutný a věčný Bůh. Právě princip dostatečného důvodu zaujal Émilii Du Châtelet. Na počátku *Základů fyziky* se vyjadřuje k Leibnizovu myšlení: „Myšlenky pana Leibnize věnované metafyzice jsou stále ve Francii málo známy, avšak zaslouží si, aby se o nich vědělo. Je pravda, že navzdory objevům tohoto slavného muže ještě v metafyzice zůstává mnoho nejasností. Domnívám se však, že nám poskytl svým principem dostatečného důvodu kompas, který nás může vést v pohyblivých píscích této vědy.“⁴⁰⁶ Princip dostatečného důvodu je tak vodítkem v jejím přístupu k jednotlivým metafyzickým problémům. V článku „The principle of sufficient reason in Du Châtelet’s *Institutions*“⁴⁰⁷ Paul Veatch Moriarty konstatuje, že přijetí principu dostatečného důvodu vedlo autorku k podobně optimistické vizi světa, jakou představil Leibniz. I Du Châtelet se domnívá, že musí existovat důvod, proč je z možných světů aktuální a Bohem stvořený právě ten současný. V *Základech fyziky* Émilie Du Châtelet dále zmiňuje, že princip

---

⁴⁰³ Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Monadologie* (31). In *Monadologie a jiné práce*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1982, s. 161. Přel. J. Husák.

⁴⁰⁴ Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Theodicea. Pojednání o dobrotě Boha, svobodě člověka a původu zla*. Praha: Oikúmené, 2004, s. 104. Přel. K. Šprunk. Překladaťel volí méně běžný termín *princip určujícího důvodu*.

⁴⁰⁵ Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Monadologie* (32). In *Monadologie a jiné práce*. Op. cit., s. 161.

⁴⁰⁶ „Les idées de M. de Leibniz sur la métaphysique sont encore peu connues en France mais elles méritent assurément de l'être. Il est vrai que malgré les découvertes de ce grand homme il reste encore bien des obscurités dans la métaphysique mais il me semble qu'il nous a fourni dans le principe de la raison suffisante une boussole capable de nous conduire dans les sables mouvants de cette science.“ Du Châtelet, Émilie. *Institutions de physique*. Op. cit., s. 13.

⁴⁰⁷ Moriarty, Paul Veatch. The Principle of Sufficient Reason in Du Châtelet’s *Institutions*. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Op. cit., s. 203.

dostatečného důvodu nám například umožňuje rozlišovat mezi fiktivními stavy snění a reálným světem: „Ti, kteří odmítají princip dostatečného důvodu, jsou tak obyvateli fiktivního světa, který neexistuje, avšak v tomto světě vše musí fungovat podle tohoto principu.“⁴⁰⁸ Princip dostatečného důvodu se tak stává univerzálním nástrojem pro orientaci ve světě.

Důležitou oblastí, v níž Du Châtelet cítila potřebu doplnit Newtonovo myšlení, byla morální filozofie, a to s ohledem na konsekvence mechanistického pojetí v oblasti morálky. Mechanistická filozofie 18. století měla totiž problém s propojením determinismu a svobodné vůle, z čehož plynulo i ohrožení morální zodpovědnosti osob. Émilie Du Châtelet se problémem svobody obšírně zabývala, jak ukazuje i její korespondence.⁴⁰⁹ Podle autorky se přírodní zákony stanovené Bohem pro neživé objekty nedají vždy aplikovat na pohyb živých bytostí. Bůh mohl obdařit lidské bytosti schopností iniciovat pohyb. Přesto se jí otázka svobodné vůle jevila příliš komplikovaná a nakonec se rozhodla z konečné verze *Základů fyziky* části věnované tomuto tématu vynechat.

Podívejme se nyní na strukturu *Základů fyziky*. Kapitoly věnované fyzice předchází šest úvodních kapitol věnovaných metafyzice, jež jsou z velké části založeny na Wolffově *Ontologii*. V hlavní části práce je zásadní Newtonova teorie – Galileo, Kepler i Descartes jsou představeni jako jeho předchůdci. Dvě kapitoly jsou věnovány výhradně Newtonovi: XV. („Des découvertes de M. Newton sur la pesanteur“) a XVI. („De l’attraction Newtonienne“). Jak uvádí Annie Gireau-Geneauxová v článku „Mme Du Châtelet entre Leibniz et Newton: matière, force et substance“,⁴¹⁰ v kapitolách V a VI věnovaných prostoru a času se Du Châtelet odklání od Newtonovy koncepce absolutního prostoru a navrhuje relativistickou koncepci inspirovanou Leibnizovou korespondencí s Clarkem. Gireau-Geneauxová pak nabízí komentovanou četbu VII. a VIII. kapitoly *Základů fyziky* a upozorňuje na to, že autorka jasně nerozlišuje mezi Leibnizovou a

---

⁴⁰⁸ „Ainsi ceux qui nient le principe de la raison suffisante sont des habitants d’un monde fabuleux qui n’existe point, mais dans celui-ci tout doit se faire selon ce principe.“ Du Châtelet, Émilie. *Institutions de physique*. Op. cit., s. 24.

⁴⁰⁹ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 220 a 226–227.

⁴¹⁰ Gireau-Geneaux, Annie. Mme Du Châtelet entre Leibniz et Newton: matière, force et substance. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Op. cit., s. 173–186.

Wolffovou metafyzikou.⁴¹¹ Émilie Du Châtelet vůbec nezmiňuje Leibnizovo pojetí předzjednané harmonie, což ovšem může souviset s tím, že jeho texty jí byly známy jen částečně.

Od ostatních kapitol díla, kde jsou vysvětlena různá témata bez výraznějších polemik, se zřetelně odlišuje kapitola poslední (XXI), která se věnuje debatě v oblasti, jež byla autorce blízká, otázce *forces vives* (latinsky *vis viva*). V kapitole Du Châtelet popisuje tuto teorii a rozpracovává polemiku s jejím exemplárním odpůrcem ve Francii, Jeanem-Jacquesem Dortous de Mairanem.⁴¹²

IV. 3. 3. *Forces vives*

Co znamená termín *forces vives* a jaké oblasti se debata týká? Obecně lze říci, že diskuze se týká toho, jaká veličina zůstává u těles zachována. Pro lepší pochopení je však třeba představit výchozí předpoklady debaty, popsat její širší kontext a vysvětlit možné terminologické problémy. V první polovině 18. století totiž fyzika používá pojmy, které v současnosti již mají jiný význam – v případě naší debaty je to zejména pojem „síla“ (*force*), případně jí některé důležité pojmy současné fyziky chybí. Zde se jedná především o pojem „energie“, který se objevil až v 19. století. Z dnešního pohledu rovněž nelze říci, že se v debatě o *forces vives* jedna strana mýlila a druhá měla pravdu. Popisovaly totiž odlišné jevy a z jisté perspektivy tak byly platné oba postoje. Jejich zastánci si však dělali nárok na přednesení univerzálního principu.

Impulzem k debatě bylo Descartovo pojetí pohybu. Descartes se domníval,⁴¹³ že tím, co zůstává zachováno, je celkové množství pohybu tělesa (*quantitas motus*). Matematickým vyjádřením této teorie je vzorec mv . V současné terminologii by tato veličina mohla být popsána jako hybnost⁴¹⁴ a teorie zachování celkového množství pohybu je

---

⁴¹¹ Ibid., s. 186. Gireau-Geneauxová se domnívá, že myšlenky Émilie Du Châtelet týkající se omezení a možností našich poznávacích schopností se blíží Kantovu pojetí.

⁴¹² Diskuzí o *forces vives* se zabývá ve svém článku „La querelle des forces vives et le rôle de Mme Du Châtelet“ Robert L. Walters. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Op. cit., s. 198–211.

⁴¹³ Descartes, René. *Principy filosofie: výběr doplněný dvěma Descartovými dopisy princezně Alžbětě Falcké*. Praha: Filosofia, 1998. Přel. P. Glombíček a T. Marvan. Descartes aplikuje princip zachování množství pohybu na pravidla při srážce těles.

⁴¹⁴ Definice hybnosti (*momentum*) je obtížná, zjednodušeně se jedná o zachycení hmoty v pohybu. V současnosti je hybnost vektorovou veličinou, ovšem pro Descarta byla veličinou skalární.

dnes vyjádřena zákonem zachování hybnosti.⁴¹⁵ Problém Descartova pojetí pohybu spočíval ve směru pohybu sražených těles, který v jeho pohybových zákonech neodpovídá naší zkušenosti – například menší těleso se odrazí od většího, a to se ani nepohne. Podobnou pozici jako Descartes zastával i Newton. Ovšem v jeho teorii je již správné pojetí hybnosti jako vektorové veličiny (uvažuje i směr rychlosti), čímž se vyhýbá zmíněným problémům při srážkách těles.⁴¹⁶

Karteziánské pojetí pohybu následně kritizoval Leibniz, poprvé roku 1686 v *Acta eruditorum de Leipzig* v práci *Brevis demonstratio erroris memorabilis Cartesii et aliorum circa legem naturalem [...]*,⁴¹⁷ problému se věnoval i v pozdějších textech. Leibniz se domníval, že u tělesa zůstává zachována jiná veličina, tzv. *vis viva*,⁴¹⁸ jejímž matematickým vyjádřením je mv^2 . V současné odborné terminologii by tato pozice mohla být popsána jako kinetická energie.⁴¹⁹

Na Leibnizovu kritiku zareagovali zastánci Descarta i Newtona. Vlivná byla zejména kritika Samuela Clarka ve slavné korespondenci s Leibnizem z roku 1717 a rovněž jeho reakce z roku 1728.⁴²⁰ Následující diskuze mezi Descartovými zastánci (tentokrát ve spojení s Newtonovými následovníky) a Leibnizovými příznivci trvala v evropském kontextu až do roku 1743, kdy ji uzavřel d'Alembertův spis *Pojednání o dynamice* (*Traité de dynamique*).⁴²¹ Podle odborníků se nejednalo ani tak o vyřešení sporu, spíše celá diskuze postupně vyzněla do ztracena. Některými soudobými vědci byla debata i během svého průběhu považována za nedorozumění. Jako „logomachii“ označuje spor Daniel Bernoulli, podobný názor mají i

---

⁴¹⁵ Celková hybnost těles v izolované soustavě se nemění.

⁴¹⁶ Leibniz si byl tohoto rozdílu vědom a správné pojetí hybnosti uznával. Cf. Iltis, Carolyn. Leibniz and the *Vis Viva* Controversy. *Isis*, vol. 62, n° 1, 1971, s. 22.

⁴¹⁷ Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Brevis demonstratio erroris memorabilis Cartesii et aliorum circa legem naturalem, secundum quam volunt a Deo eandem semper quantitatem motus conservari; qua et in re mechanica abutuntur. Acta eruditorum de Leipzig*, 1686, s. 161–163.

⁴¹⁸ Termín *vis viva* se ovšem u Leibnize objevuje až v 90. letech 17. století, dříve používá termín *vis motrix*. Cf. Iltis, Carolyn. Leibniz and the *Vis Viva* Controversy. *Isis*. Op. cit., s. 25.

⁴¹⁹ Matematickým vyjádřením je po Joulově úpravě $E = \frac{1}{2} mv^2$. Zákon zachování energie už překračuje oblast dynamiky.

⁴²⁰ Clarke, Samuel. A Letter from the Rev. Dr. Samuel Clarke to Mr. Benjamin Hoadley, F.R.S., occasioned by the present Controversy among Mathematicians concerning the Proportion of Velocity and Forces in Bodies in Motion. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 35, 1727–1728, s. 381–388. Cf. Hankins, Thomas L. Eighteenth-Century Attempts to Resolve the *Vis viva* Controversy. *Isis*, vol. 56, n° 3, 1965, s. 282.

⁴²¹ D'Alembert, Jean-le-Rond. *Traité de dynamique*. Paris: Gauthier-Villars, 1743.

William 'sGravesande, Roger Boscovich, Joseph Saurin i Maupertuis,⁴²² ostatně jako „dispute de mots“ problém debaty uzavírá i samotný d'Alembert.

Obě teorie bylo možné v 18. století propojit se soudobým experimentálním výzkumem. A zde se objevil problém – pokusy totiž dávaly za pravdu oběma stranám. Zastánci *vis viva* odkazovali na pokusy 'sGravesanda, který různou rychlostí házel kuličky do podloží z měkké hlíny. Ukázalo se, že kulička puštěná dvakrát větší rychlostí se propadla čtyřikrát větší silou. Obecně řečeno, pokusy s pružnými tělesy dávaly za pravdu zastáncům *vis viva*, zatímco pokusy s nepružnými tělesy jejich protivníkům. Obě strany přistupovaly k důkazům svých protivníků s tím, že pokusy, na něž se odvolávají, nemohou být správné. Je třeba si uvědomit, že experimentální výzkum byl v 18. století předmětem pochybností, ne vždy se totiž dařilo opakovat pokusy, měření byla nepřesná atd. V diskuzi o *vis viva* se však nejednalo pouze o fyzikální veličiny a experimenty. Klíčové bylo metafyzické tázání týkající se pohybu. V karteziánském a Newtonově pojetí je nutné, aby Bůh neustále udržoval svět v pohybu podle daných zákonů, zatímco podle Leibnize nejsou další zásahy do pohybu těles nutné, aktivita je obsažena v samotných tělesech.⁴²³ Na tento aspekt diskuze odkazuje v *Základech fyziky* i Émilie Du Châtelet.

Ve Francii se debata rozproudila s menším zpožděním, byla však velmi živá a vzbudila mnohé negativní emoce.⁴²⁴ V roce 1721 rytíř de Louville představil na půdě Akademie věd práci, v níž za všeobecného souhlasu akademiků napadl pojetí *forces vives*.⁴²⁵ Klid rozvířil až v roce 1726 Johann I. Bernoulli, který předložil francouzské Akademii věd esej, v němž pojetí *forces vives* hájil (*Discours sur les lois de la*

---

⁴²² Cf. Reichenberger, Andrea. Leibniz's Quantity of Force: A 'Heresy'? Emilie Du Châtelet's *Institutions* in the Context of the *Vis Viva* Controversy. In *Emilie Du Châtelet between Leibniz and Newton*. Ed. Ruth Hagenruber. New York: Springer, 2011, s. 159.

⁴²³ „What is real in the universe is activity; the essence of substance is action, not extension as Descartes had insisted. This activity is constituted as a primitive force or a striving toward change; it is the innermost nature of a body. The basic indivisible substances whose essence is a continual tendency toward action were later, in 1714, called monads by Leibniz.“ Iltis, Carolyn. Leibniz and the *Vis Viva* Controversy. *Isis*. Op. cit., s. 23.

⁴²⁴ Cf. Walters, Robert L. La querelle des forces vives et le rôle de Mme Du Châtelet. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Op. cit., s. 199.

⁴²⁵ Práce nebyla publikována, zmiňuje ji však Fontenelle v *Histoire de l'Académie royale des sciences pour l'année 1721*. Paris, 1723, s. 81–83.

communication du mouvement).⁴²⁶ Mezi hlavní odpůrce pojetí *forces vives* patřil Jean-Jacques Dortous de Mairan, jehož proslov pronesený v Akademii věd v roce 1728 byl chápán jako znovuupevnění karteziánské pozice a ukončení debaty ve Francii. Text byl následně publikován pod titulem *Dissertation sur l'estimation et la mesure des forces motrices des corps*.⁴²⁷

Na půdě Francie debata získala „vlastenecké“ zabarvení. Většina akademiků chápala jako svou povinnost bránit domácí karteziánské pojetí proti německému vlivu Leibnize. Ostatně podobný přístup k otázce byl znatelný i v německé oblasti. Práce Émilie Du Châtelet a její snaha vysvětlit a propagovat Leibnizovo pojetí byly později oslavovány jako přínos k německému myšlení.⁴²⁸ Do sporu ve Francii vstupoval i názor další authority, a to Newtona. Zde se situace v rámci debaty komplikuje, protože Newton byl ve francouzském prostředí považován rovněž za cizí element, rušivý pro domácí karteziánskou tradici. Jak víme, Émilie Du Châtelet patřila společně s Voltairem mezi nejvýznamnější francouzské propagátory Newtonova myšlení. Nyní se svou podporou Leibnize v debatě obrátila proti němu, což se později stalo předmětem Mairanovy kritiky.

Polemika Émilie Du Châtelet s Mairanem má počátek již v její práci o ohni (*Dissertation sur la nature et la propagation du feu*) z roku 1737. V době psaní tohoto textu měla na problém odlišný názor a souhlasila s Mairanovým postojem. Při popisu teorie *forces vives* hovořila dokonce o „skvělém způsobu, kterým pan de Mairan prokázal opak“ (*la façon admirable dont M. de Mairan a prouvé le contraire*).⁴²⁹ Ovšem již v okamžiku publikace svůj názor změnila a žádala Akademii věd, vydavatele textu, aby její souhlasné vyjádření bylo z publikace odstraněno, což se stalo prostřednictvím Errat v následujícím vydání práce z roku 1739.⁴³⁰ Du Châtelet se postupně seznámila s rozsáhlou diskuzí

---

⁴²⁶ Bernoulli, Johann. *Discours sur les lois de la communication du mouvement*. Paris, 1727.

⁴²⁷ Text vyšel v *Mémoires de l'Académie royale des sciences pour l'année 1728*. Paris, 1730.

⁴²⁸ Cf. recepce *Základů fyziky* ve stejnojmenné kapitole této práce.

⁴²⁹ Du Châtelet, Émilie. *Dissertation sur la nature et la propagation du feu*. In *Recueil des pièces qui ont remporté le prix de l'Académie royale des Sciences en 1738*. Op. cit., s. 105.

⁴³⁰ „[...] il est fort triste de voir dans le seul ouvrage qui sera peut-être jamais imprimé de moi un sentiment qui est si opposé à mes idées présentes.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I*. Op. cit., s. 270. Akademie věd však s odstraněním nejdříve nesouhlasila, což mohlo být podle Roberta Walterse jedním z důvodů jejího pozdějšího útoku na Mairana v *Základech fyziky*. Cf. Walters, Robert L. La

o *forces vives* a přečetla si i Leibnizův text v *Acta eruditorum de Leipzig*. V *Základech fyziky* se tak pouští do polemiky s odpůrci *forces vives* již vyzbrojená důkladnou znalostí odborné literatury. I s pomocí Samuela Koeniga se Émilie Du Châtelet stává nekompromisní zastánkyní Leibnizova postoje, jak ukazuje její hodnocení v *Základech fyziky*: „[...] pan Leibniz první objevil skutečné měření *force vive* a rozlišil pečlivě tyto dvě síly. Vysvětlil tak dobře jejich rozdílnosti, že by nebylo možné si je poplést a zmýlit se, kdyby tento objev místo protestů oponenti zkoumali.“⁴³¹ Podle Andrey Reichenbergerové, která se ve svém článku⁴³² detailně zabývá polemikou o *forces vives* v *Základech fyziky*, Du Châtelet nabízí čtyři základní argumenty pro přijetí Leibnizova pojetí:

1. Newtonovo pojetí vyžaduje zásah Boha: „Pan Newton vyvozuje z této myšlenky a z myšlenky nehybné hmoty, že se pohyb ve světě neustále zpomaluje a že náš systém bude jednoho dne potřebovat opětovné formování od svého autora.“⁴³³ (*Základy fyziky*, s. 445)
2. Leibnizovo pojetí odpovídá principu dostatečného důvodu, je tedy pevně metafyzicky ukotveno: „Zachování sil by bylo velmi silným metafyzickým důvodem [...]“⁴³⁴ (*Základy fyziky*, s. 448)
3. Leibnizovo pojetí může být matematicky vyjádřeno diferenciálním počtem. (*Základy fyziky*, s. 414–415)
4. Leibnizovo pojetí může být empiricky doloženo a změřeno, autorka odkazuje na experimenty Jacoba Hermanna a Jacoba Williama 'sGravesanda. (*Základy fyziky*, s. 441)

Jako zastávce chybného postoje odmítajícího *forces vives* Émilie Du Châtelet v *Základech fyziky* přímo jmenuje Jamese Jurina, anglického propa-

---

querelle des forces vives et le rôle de Mme Du Châtelet. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Op. cit., s. 201 a 205.

⁴³¹ „[...] M. de Leibniz, qui a découvert le premier la véritable mesure de la force vive, a distingué avec beaucoup de soin ces deux forces, et il a si bien expliqué leurs différences qu'il eût été impossible de s'y méprendre et de les confondre, si au lieu de se révolter contre cette découverte on l'avait examinée.“ Du Châtelet, Émilie. *Institutions de physique*. Op. cit., s. 419–420. Koenigův pobyt v Cirey byl později často zmiňován jako neblahý vliv na její konverzi k Leibnizovu pojetí.

⁴³² Reichenberger, Andrea. Leibniz's Quantity of Force: A 'Heresy'? Emilie Du Châtelet's *Institutions* in the Context of the *Vis Viva* Controversy. In *Emilie Du Châtelet between Leibniz and Newton*. Op. cit., s. 164. Reichenbergerová odkazuje na druhé vydání *Základů fyziky*, zatímco zde uvedené odkazy jsou z prvního vydání práce.

⁴³³ „M. Newton conclut de cette considération et de celle de l'inertie de la matière que le mouvement va sans cesse en diminuant dans l'univers et qu'enfin notre système aura besoin quelque jour d'être reformé par son auteur.“

⁴³⁴ „Or, cette conservation des forces serait une raison métaphysique très forte [...]“

gátora Newtonova myšlení, a Mairana. Právě Mairanovu *Dissertation sur l'estimation et la mesure des forces motrices des corps*, si Du Châtelet vybírá jako exemplárního oponenta. V *Základech fyziky* vysvětluje svou volbu a zároveň shrnuje svůj názor na Mairanovu práci: „Jeho dílo se zdá být tím nejdůvtipnějším, co proti pojetí *forces vives* vzniklo. [...] Domnívám se, že řekl vše, co lze říci ve prospěch mylného postoje.“⁴³⁵ Tón její kritiky je sebevědomý, autorka si nepřipouští žádné pochybnosti: „Bylo by zbytečné připomínat všechny experimenty, které dokazují pravdivost [pojetí *forces vives*]“.⁴³⁶ Výrazy použité v dané části *Základů fyziky* svědčí o autorčině jistotě a sebedůvěře: „[...] i když si tohoto filozofa vážím, s jistotou tvrdím, že hovoří o něčem naprosto nemožném [...] není tedy nijak pravdivé [...] Jasně vidíme, že [...]“ atd.⁴³⁷ Je zřejmé, že Du Châtelet byla ve svém odmítnutí Mairanových závěrů nekompromisní.

IV. 3. 4. Polemika s Mairanem

Po publikování *Základů fyziky* v roce 1740 zasílá Émilie Du Châtelet jeden exemplář díla i Mairanovi, jenž byl právě zvolen předsedou Akademie věd. Mairana kritika jeho práce urazila a rozhodl se na ni odpovědět. Pro ženu pohybující se mimo vědecké instituce bylo úspěchem již jen to, že vyvolala reakci významného akademika. I Du Châtelet ve své korespondenci vyjadřuje uspokojení, že jí Mairan věnoval pozornost.⁴³⁸ Mairan publikoval svou odpověď ve formě dopisu v březnu 1741.⁴³⁹ Ve svém textu obviňuje Émilii Du Châtelet z chybné interpretace jeho díla. Podle některých současných odborníků Mairan zakládá svou obhajobu na stereotypním výkladu ženských nedostatků.⁴⁴⁰ Jak uvidíme v následující

---

⁴³⁵ „J'avoue qu'il a dit tout ce qu'on pouvait dire en faveur d'une mauvaise cause. [...] Comme cet ouvrage me paraît être ce que l'on fait de plus ingénieux contre les forces vives.“ Du Châtelet, Émilie. *Institutions de physique*. Op. cit., s. 429 a 433.

⁴³⁶ „Il serait inutile de vous rapporter ici toutes les expériences qui prouvent cette vérité [...]“ Ibid., s. 428.

⁴³⁷ „[...] quelque estime que j'aie pour ce philosophe, j'ose assurer que lorsqu'il dit [...], il dit, je ne crains point de l'avancer, une chose entièrement impossible [...] ainsi, il n'est point vrai [...] ainsi ce raisonnement très subtil et qui pourrait d'abord séduire, ne porte que sur ce faux principe [...] Mais on voit aisément [...]“ Ibid., s. 431–433.

⁴³⁸ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 45.

⁴³⁹ Mairan, Jean-Jacques Dortous de. *Lettre à Mme la marquise Du Chastellet sur la question des forces vives [en réponse]*. Paris: Académie Royale des Sciences, 1741.

⁴⁴⁰ Například Judith P. Zinsser v úvodu k anglickému překladu části *Základů fyziky* konstatuje „[Mairan] quickly formulated a pamphlet that he distributed throughout the Republic of Letters that portrayed Du Châtelet as a silly coquette, seduced by Leibnizian ideas when she should have accepted those of men wiser and better than she.“ In Du Châtelet, Émilie. *Selected Philosophical and Scientific Writings*. Op. cit., s. 108.

analýze, jeho zásadní výtky jsou však věnovány (ne) přesnému čtení jeho práce a výzvy k opětovnému a důkladnému studiu – byť nezdvořilé – by byly pravděpodobně stejně formulovány i v případě mužského adresáta. Otázkou zůstává, do jaké míry současníci vnímali poučující tón filozofa hovořícího k markýze jako odkaz na známou Fontenellovu stylizaci v *Rozhovorech o mnohosti světů* (Entretiens sur la pluralité des mondes). Émilie Du Châtelet však byla velmi vzdálena Fontenellově fiktivní markýze, jež nemá žádné odborné znalosti a nechá se pokorně poučovat od vzdělaného filozofa.

Podívejme se nejdříve detailněji na Mairanovu reakci z roku 1741. Na začátku svého dopisu Mairan oslovuje veřejnost, jež má rozhodnout, zda je jeho postoj chybný, či ne (*le Public jugera [...]*). Odpověď otevírají tradiční zdvořilostní formulace a s podobnou zdvořilostí nejdříve hovoří Mairan i o Émiliiných intelektuálních schopnostech. Následně však své oponentce škodolibě připomíná, že sama původně s jeho prací souhlasila (v *Dissertation sur la nature et la propagation du feu*) a upozorňuje tak na nekonzistentnost jejího postoje. Jeho argumentace předpokládá, že Du Châtelet měla pravdu, když měla důvěru ve vlastní schopnosti a odmítala pojetí *forces vives*. Jakmile však byla ovlivněna „cizí příčinou“ (*une cause étrangère*), tzn. Leibnizem, ztratila se ve svém pomýleném postoji. V dopise Mairan obviňuje Du Châtelet z několika chybných kroků, jichž se dopustila při čtení a interpretaci jeho práce. První se týká její interpretační nevstřícnosti. Především ji kritizuje kvůli nepřesnému parafrázování a vytržení citací z kontextu. Domnívá se, že opětovné pečlivé čtení ji přivede ke změně názoru: „Čtěte, madame, prosím Vás, znovu čtěte a uvidíte, že je tam pouze toto.“⁴⁴¹ Mairan vyčítá Émilii Du Châtelet, že odmítla jeho teorii „bez větší přesnosti a poněkud unáhleně“ (*sans beaucoup d'exactitude et un peu cavalièrement*)⁴⁴² a že použila ve svých *Základech fyziky* résumé jiného autora – Samuela Koeniga. Jeho výtky jsou vážné, na straně 11 píše: „Vypadá to, madame, že vždy citujete má slova, jsou to však Vaše vlastní vyjádření, tvrzení někoho jiného, koho jste v práci citovala, či pouhá résumé, která jste opsala.“⁴⁴³ Jeho dopis končí opět zdvořilostními formulacemi, které s pomocí

---

⁴⁴¹ „Lisez, je vous supplie, Madame, et relisez, vous verrez qu'il n'y a que cela.“ Mairan, Jean-Jacques Dortous de. *Lettre à Mme la marquise Du Chastellet sur la question des forces vives [en réponse]*. Op. cit., s. 9.

⁴⁴² Ibid., s. 14.

⁴⁴³ „C'est, Madame, que vous y paraissez toujours citer mes propres paroles et que ce

tradiční metafory světla nabádají Émilii Du Châtelet ke správně cestě a spoléhání na vlastní schopnosti.⁴⁴⁴

Émilie Du Châtelet velmi rychle sepisuje odpověď na Mairanův útok a publikuje ji taktéž v březnu 1741.⁴⁴⁵ V dopise, jímž uvozuje svou reakci, autorka nejdříve zdvořile zdůrazňuje, že je jí ctí pustit se do debaty s učencem Mairanova formátu: „Ať už veřejnost rozhodne jakkoliv, vždy mi bude ctít debatovat s někým natolik váženým, jako jste Vy.“⁴⁴⁶ Poté ovšem přebírá Mairanův ostrý ironický tón a ukazuje, že jeho útok na *Základy fyziky* a její interpretační schopnosti je neoprávněný. Émilie Du Châtelet reaguje na Mairanovu kritiku důsledně – ukazuje na základě srovnání textů, že jeho práci interpretovala správně a nedopustila se chybného čtení. I ona používá ve svém dopise ironické formulace: místy kurzívou cituje Mairanovy výrazy a ukazuje jejich nepřesnost. V odpovědi ostatně sama odkazuje na vzor ironické komunikace, na Pascalovy *Listy venkovanovi*.⁴⁴⁷

Vlastní obsah debaty a popisy experimentů jsou technického rázu, proto se zaměřím na obecné téma polemiky, jímž je diskuze o odborných autoritách. Hlavní část polemiky mezi Mairanem a Du Châtelet se týká právě tohoto problému a s ním spojené argumentace autoritou. Kdo je správnou autoritou v otázce *forces vives*? Jakým způsobem má probíhat argumentace autoritou?

Debatu o autoritách v polemice Mairan/Du Châtelet můžeme rozdělit do dvou částí: diskuze týkající se správného použití argumentu a diskuze o tom, zda je odkaz na autority vůbec v diskuzi nutný. V první části se oba diskutující zaměřují na otázku oprávněnosti autorit, které jsou v polemice zmíněny. Nejčastějším jménem v diskuzi je samozřejmě Leibniz. Mairan si ve svém dopise klade otázku, zda je Leibniz dobrou (tzn. spolehlivou) autoritou. Mairan přímo netvrdí, že Leibniz není autoritou a že není

---

ne sont pourtant que les vôtres, ou celles d'un autre que vous y avez citées, ou de simples résumés que vous y avez transcrits.“ Ibid., s. 13.

⁴⁴⁴ „Je me flatte, Madame, que vous regarderez toutes ces réflexions comme une preuve du cas que je fais de vos lumières et de ce bon esprit qui ne saurait vous permettre de résister au vrai, quand il se présentera à vous sans nuage.“ Ibid., s. 37.

⁴⁴⁵ Du Châtelet, Émilie. *Réponse de madame la marquise Du Chastelet à la lettre que M. de Mairan... lui a écrite le 18 février 1741 sur la question des force vives*. Bruxelles: Foppens, 1741.

⁴⁴⁶ „De quelque façon que le public décide, je me tiendrai toujours honorée de disputer contre une personne de votre mérite.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 47.

⁴⁴⁷ Du Châtelet, Émilie. *Réponse de madame la marquise Du Chastelet à la lettre que M. de Mairan... lui a écrite le 18 février 1741 sur la question des force vives*. Op. cit., s. 5.

vhodné na něj odkazovat. Přesto jeho expertízu snižuje tím, že upozorňuje na to, že Leibnizova teorie není obecně přijímána, dokonce ani v Německu.⁴⁴⁸ Dalším způsobem, jak nepřímo zpochybnit Leibnizovu autoritu, je upozornění na to, že jeho pojetí je v protikladu s teorií jiné všeobecně uznávané autority, tzn. Newtona. Mairan v dopise tyto dvě autority porovnává: „Leibniz byl jistě významným mužem, ale byl snad Newton horší?“⁴⁴⁹ Samozřejmě, Mairanova otázka je rétorická, Mairan se domnívá, že Leibniz je menší autoritou než Newton, a v případě sporu tudíž máme dát přednost Newtonovi.

Du Châtelet nabízí odlišné řešení střetu autorit: „[...] můžeme jistě spekulovat o tom, jaký by byl Newtonův názor, kdyby se [*forces vives*] zabýval, protože byl dostatečně velkorysý na to, aby přijal Leibnizův názor, pokud by se domníval, že je pravdivý.“⁴⁵⁰ Dané expertní názory tedy Du Châtelet za nekompatibilní nepovažuje a snaží se ukázat, že oblast zájmu těchto dvou autorit nebyla stejná. Předpokládá, že Newton by možná s Leibnizem souhlasil, kdyby studoval stejné problémy. Émilie Du Châtelet konkrétně uvádí, že Newton na tento problém narazil v poslední části *Opticks*, ale nedořešil jej.⁴⁵¹

V Mairanově dopise nalezneme ještě jednu odlišnou kritiku použití argumentu autoritou: „[Du Châtelet] nekriticky přijala všechny Leibnizovy myšlenky.“⁴⁵² Zde Mairan neodmítá celkově Leibnizovu autoritu, jen implicitně předpokládá, že Leibniz není autoritou v diskutované otázce. Podle Mairana není debata týkající se *forces vives* v oblasti Leibnizovy expertízy, Du Châtelet dělá chybu, když nekriticky přejímá všechny Leibnizovy myšlenky, včetně těch, které souvisejí s *forces vives*.

---

⁴⁴⁸ Mairan, Jean-Jacques Dortous de. *Lettre à Mme la marquise Du Chastellet sur la question des forces vives [en réponse]*. Op. cit., s. 34. Mairan zde odkazuje na Christiana Augusta Hausena.

⁴⁴⁹ „M. Leibniz était un grand homme, oui, sans doute. Mais M. Newton lui cède-il?“ Ibid., s. 33.

⁴⁵⁰ „[...] on peut raisonnablement douter de quelle opinion M. Newton eût été s'il les avait discutées, car il était assez grand homme pour embrasser une opinion dont M. de Leibniz était l'auteur, s'il l'avait jugée véritable.“ Du Châtelet, Émilie. *Réponse de madame la marquise Du Chastelet à la lettre que M. de Mairan... lui a écrite le 18 février 1741 sur la question des force vives*. Op. cit., s. 36.

⁴⁵¹ „Newton croyait la force du corps proportionnelle à leur simple vitesse; mais comme il n'en parle pas que dans les questions qui sont à la fin de son *Opticks* et que nous n'avons aucun ouvrage de lui qui nous fasse voir qu'il ait discuté les preuves [...]“. Ibid.

⁴⁵² „[...] elle a adopté sans réserve toutes les idées de M. Leibniz.“ Mairan, Jean-Jacques Dortous de. *Lettre à Mme la marquise Du Chastellet sur la question des forces vives [en réponse]*. Op. cit., s. 8.

Du Châtelet samozřejmě s touto kritikou nesouhlasí a opakuje, že Leibniz je autoritou v otázce *forces vives*.

V debatě mezi Du Châtelet a Mairanem se objevuje i druhý možný přístup k argumentu autoritou, jenž zpochybňuje nutnost tohoto argumentu v polemice. Ve svém dopise Mairan obecně kritizuje „předsudky autority“ jako překážku v diskuzi: „Největší překážkou sjednocení duchů jsou tak dnes domýšlivost, předsudky spojené s autoritami a dřívější závazky.“⁴⁵³ Když Mairan shrnuje debatu o *forces vives*, opět zmiňuje tyto předsudky a kritizuje je společně se sebeláskou (*amour propre*) jako příklady slabosti lidského ducha.⁴⁵⁴ Mairan tvrdí, že neshoda v jejich debatě je způsobena právě předsudky spojenými s autoritami a osobní pýchou.

V rámci své kritiky Mairan paradoxně vyslovuje komplimenty týkající se schopností Émilie Du Châtelet, a to v části, kde hovoří o změnách jejího názoru na *forces vives*: „Domnívala jste se, Madame ***, že je moje práce skvělá a že je pojetí *forces vives* jasně vyvráceno, dokud jste četla, uvažovala a přemýšlela zcela sama. Změnila jste svůj názor na opačný až poté, co jste četla a uvažovala podle jiných.“⁴⁵⁵ A dodává: „Aniž bych se dotýkal delikátnějších důvodů Vašeho pomýlení, vidím, že zde hraje důležitou roli a nevhodně se projevuje špatně pochopená autorita.“⁴⁵⁶ Samozřejmě, odkazy na autority zmíněné v citaci jsou škodolibé. Mairan implicitně odkazuje na aféru s Koenigem, což čtenáři i markýza jistě pochopili. Přesto toto Mairanovo odmítnutí argumentu autoritou přináší i zhodnocení jejich schopností jako nezávislé myslitelky.

Mairanovo odmítnutí argumentu autoritou Du Châtelet komentuje ve své odpovědi. Nejdříve mu připomíná jeho vlastní odkazy na Newtono-

---

⁴⁵³ „Ce sont donc les présomptions, le préjugé de l'autorité et les engagements antérieurs qui font aujourd'hui le plus grand obstacle à la réunion des Esprits.“ Ibid., s. 33.

⁴⁵⁴ „Mais ce mal entendu ne subsiste plus, je crois du moins qu'on ne m'accusera pas d'avoir travaillé à l'entretenir. La matière est suffisamment éclaircie et il y a certainement ici quelqu'un qui a tort, qui s'abuse par les préjugés de l'autorité, ou de l'amour propre, et dont les raisonnements applaudis aujourd'hui par un nombre de savants fourniront à la race future un exemple de plus de la faiblesse de l'esprit humain.“ Ibid., s. 37.

⁴⁵⁵ „Madame *** a jugé mon Mémoire excellent et les forces vives réfutées sans ressources, lorsqu'elle a lu, pensé et médité toute seule; elle n'a modifié ce jugement et enfin elle n'a porté un jugement contraire que depuis qu'elle a lu et pensé avec d'autres.“ Ibid., s. 7.

⁴⁵⁶ „Car sans toucher à des sources d'illusion plus délicates, je vois que l'autorité mal entendue, et qui se glisse ici mal a propos, y joue un furieux rôle.“ Ibid., s. 33.

vu autoritu.⁴⁵⁷ Poté reaguje na jeho kritiku a vysvětluje svůj vlastní přístup: „Dále když jsem ve své knize citovala pány Hermana a Bernoulliho, neměla jsem v úmyslu ohromit čtenáře slavnými jmény. Pouze jsem jim chtěla umožnit, aby sami hledali důkazy těchto filozofů v jejich vlastních dílech.“⁴⁵⁸ Podle svých slov nepoužila odkazy na autority jako argument, ale pouze jako ilustraci, která je čtenářům *Základů fyziky* předložena ke kritickému zhodnocení. Du Châtelet nakonec shrnuje diskuzi tvrzením, že odkaz na autority není v jejich debatě pertinentní: „Co se týče *správně či špatně ohodnocené autority*, domnívám se, že autorita není rozhodující v otázce, která se stala čistě matematickou.“⁴⁵⁹ Émilie Du Châtelet považuje obsah polemiky za oblast, kde máme k dispozici objektivní poznatky, proto zde není argument autoritou nutný.

Analýza polemiky ukazuje, že Mairanův přístup je méně schematický, než je v odborné literatuře obvykle popisováno. Mairan nenavrhuje pouze to, aby Du Châtelet respektovala autoritu jiných, nýbrž sám částečně vliv autorit zpochybňuje. Jeho pozice je ambivalentní, na jedné straně zdůrazňuje autoritu Newtona a následně odmítá autoritu Leibnize s odkazem na střet dvou autorit. Na druhé straně zdůrazňuje, jak je důležitý kritický přístup ke všem autoritám a varuje před předsudky týkajícími se nekritického přijímání autorit. Přehled debaty dále ukazuje, jaký je přístup Émilie Du Châtelet k autoritám. Zdá se, že markýza je velmi opatrná ohledně argumentace autoritou obecně⁴⁶⁰ a v otázce *forces vives* tento argument explicitně odmítá. Považuje jej za neúčinný v debatě, kde je matematická evidence přístupná všem. Jak již bylo řečeno,

---

⁴⁵⁷ „Vous, Monsieur, qui vous révoltez tant contre l'autorité, il me semble que vous appuyez beaucoup ici sur celle de M. Newton [...]“ Du Châtelet, Émilie. *Réponse de madame la marquise Du Châtelet à la lettre que M. de Mairan... lui a écrite le 18 février 1741 sur la question des force vives*. Op. cit., s. 36.

⁴⁵⁸ „Aussi, quand j'ai cité messieurs Herman et Bernoulli dans mon livre, n'ai-je pas prétendu en imposer à mes lecteurs par des noms si célèbres, mais j'ai voulu seulement les mettre à portée d'aller chercher les preuves de ces philosophes dans leurs ouvrages mêmes.“ Ibid., s. 35.

⁴⁵⁹ „A l'égard de l'autorité *bien ou mal évaluée*, je vous avoue que je ne crois pas qu'elle doive décider dans une question qui est devenue toute mathématique.“ Ibid.

⁴⁶⁰ K jejímu kritickému přístupu k autoritám se vyjadřuje i Voltaire v *Éloge historique de Madame la marquise Du Châtelet*: „[...] après avoir eu le courage d'embellir Leibniz, elle eut celui de l'abandonner, courage bien rare dans quiconque a embrassé une opinion, mais qui ne coûta guère d'efforts à une âme passionnée pour la vérité. Défaite de tout esprit de système, elle prit pour sa règle celle de la Société Royale de Londres, *nullius in verba* [...]“ Voltaire. *Éloge historique de Madame la marquise Du Châtelet*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 32A. Ed. Nicholas Cronk. Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 383.

ve své obhajobě Mairan i Du Châtelet vycházejí z fyzikálních pokusů, které dávají za pravdu jejich pojetí, a navzájem se obviňují z kontradikcí. Jejich polemika nemohla mít vítěze, protože v závislosti na zvolená tělesa odpovídaly pokusy oběma teoriím. Vlastní obsah polemiky tak nakonec nebyl tak významný jako její formální stránka, způsob argumentace a rétorické dovednosti. Právě tyto schopnosti Émilie Du Châtelet ve své reakci prokázala. Razantní vystoupení v polemice s Mairanem pro ni znamenalo důležitý krok k prosazení v akademickém světě.

Mairan na odpověď Émilie Du Châtelet již přímo nereagoval. Robert L. Walters se domnívá, že mohl za dostatečnou odpověď považovat další vydání své diskutované práce z roku 1728 a z podobných pozic sepsanou práci abbého Deidiera.⁴⁶¹ Jako podporu své pozice jistě Mairan chápal i Voltairovu práci *Doutes sur la mesure des forces motrices et sur leur nature* odmítající Leibnizovo pojetí *forces vives*, kterou Voltaire sám představil na zasedání Akademii věd v dubnu 1741. Někteří autoři naznačují, že verva, s níž se Du Châtelet pustila do polemiky s Mairanem, byla možná součástí jejich vědeckých sporů s Voltairem.⁴⁶² Podobné interpretace však nejsou spolehlivě doloženy.

Ohlas polemiky s Mairanem se výrazně projevuje v dopisech, které Émilie Du Châtelet píše v této době adresátům z řad vzdělavců, zmínky nalezneme i v její korespondenci s přáteli, například s d'Argentalem či Cidevillem. Síť korespondentů slouží rovněž Du Châtelet k tomu, aby si připravila obhajobu své kritiky Mairana. V dopise Maupertuisovi z 22. března 1741 apeluje na jeho svědectví v případě nařčení z plagiátu.⁴⁶³ V aféře s Koenigem by se tak mohla spolehnout na Maupertuisovu pomoc. V dopise Johannu Bernoullimu ml. z 28. dubna 1741 Du Châtelet rovněž připomíná rozepři s Mairanem a zdůrazňuje, že její účast v debatě vyvolala pouze snaha nalézt pravdu.⁴⁶⁴ Korespondence svědčí i o emocích, které v ní vyvolala Mairanova reakce: „Pan de Mairan mi prokázal čest, když napsal

---

⁴⁶¹ Deidier, abbé. *Nouvelle réfutation de l'hypothèse des forces vives par M. l'abbé Deidier*. Paris: Charles-Antoine Jombert, 1741.

⁴⁶² Walters, Robert L. La querelle des forces vives et le rôle de Mme Du Châtelet. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Op. cit., s. 211.

⁴⁶³ „Vous êtes le seul qui soyez à portée de savoir si c'est mr de Koenig ou moi qui a fait la critique du mémoire de M. de Mairan, car je vous écrivis à St. Malo en 1738, et longtemps avant que je susse si Koenig existait, à peu près les mêmes choses qui sont sur cela dans mon livre.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 46.

⁴⁶⁴ „Il m'est glorieux sans doute de combattre contre le secrétaire de l'Académie, mais il me l'est surtout de défendre une vérité que M. votre père semblait avoir mise à l'abri de toute atteinte.“ *Ibid.*, s. 49.

Vám jistě známý dopis. Ráda bych věděla, co se o něm ve společnosti říká. Nevím ještě, zda mu odpovím, ale vím jistě, že je mi ctí mít takového oponenta. *Je krásné i prohrát*, přesto doufám, že já neprohraji.“⁴⁶⁵ Můžeme si povšimnout, že se Du Châtelet velmi zajímá o recepci polemiky a reakce publika.⁴⁶⁶ Ohlas v Republice vzdělanců je podle ní cenný, i kdyby její dopis nebyl přijat pozitivně. Jakákoliv reakce je lepší než nezáměr publika. V dalším dopise Maupertuisovi z 29. května 1741 Du Châtelet komentuje svou obhajobu v polemice s Mairanem podobným způsobem: „Stydím se, že jsem žertovala v tak závažné otázce, neodpovídá to určitě ani mému charakteru, ani mému stylu. Bylo však třeba odpovědět klidně na urážky a neoplácet je, což nebylo jednoduché. Navíc šlo o to, aby text četli i mondénní čtenáři (*gens du monde*), a to bylo ještě náročnější.“⁴⁶⁷ Mezi nedostatky v Mairanově dopise, které Émilie Du Châtelet v korespondenci popisuje,⁴⁶⁸ je zmíněn nedostatek respektu a zdvořilosti během komunikace. I jejich současníci často uváděli tyto okolnosti a chápali je jako důvod, proč po rétorické stránce z polemiky vyšla vítězně Émilie Du Châtelet.⁴⁶⁹ I když je polemika s Mairanem většinou uváděna jako úspěch Émilie Du Châtelet, přesto formální ukončení této debaty naznačuje, že v kruzích, které měly reálný vliv na fungování francouzské vědy, byla jejich přestřelka pouze nepatrnou epizodou. Du Châtelet zaslala kopie své odpovědi členům Akademie věd. Na zasedání Akademie dne 26. dubna 1741 pak Clairaut a Pitot referují o Voltairově práci a Nicole o odpovědi Émilie Du Châtelet. V prepisu jednání se vyskytuje zmínka pouze

---

⁴⁶⁵ „M. de Mairan m'a fait l'honneur de m'écrire une lettre que vous aurez vue sans doute, je voudrais bien savoir un peu ce qu'on en dit dans le monde. Je ne sais encore si je lui répondrai, mais je sais bien que je suis très honorée d'avoir un tel adversaire. *Il est beau même d'en tomber*, et cependant j'espère que je ne tomberai pas.“ Ibid., s. 45. Du Châtelet zde odkazuje na Quinaultovy verše: „Il est beau qu'un mortel jusques aux cieux s'élève / Il est beau même d'en tomber.“ Quinault, Philippe. *Phaéthon*, IV, 2.

⁴⁶⁶ „[...] je voudrais bien savoir un peu ce qu'on en dit dans le monde.“ Ibid., s. 45.

⁴⁶⁷ „Je suis honteuse d'avoir mêlé des plaisanteries dans une affaire si sérieuse, ce n'est assurément ni mon caractère ni mon style, mais il fallait répondre à des injures sans se fâcher et sans en dire, et cela n'était pas aisé. D'ailleurs il fallait se faire lire par les gens du monde et cela était encore plus difficile.“ Ibid., s. 56.

⁴⁶⁸ Více v dopise Argentalovi: „Mairan est affligé et cela est tout simple, il doit l'être d'avoir tort, et d'avoir mêlé du personnel dans une dispute purement littéraire. [...] Il a la honte d'avoir mis de la mauvaise foi dans le fait, de l'impolitesse dans la forme, et des paralogismes dans le fond.“ Ibid., s. 50–51.

⁴⁶⁹ Například Cidevillova reakce v dopise Émilii Du Châtelet z 30. května 1741: „[...] les matières les plus abstraites retiennent toujours sous vos mains un certain air du monde et les grâces de votre toilette. Cela est pensé comme le penserait le plus grand philosophe, mais vous le dites comme la femme la plus aimable.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 58.

o Voltairovi, zatímco polemický text Du Châtelet nikde zmíněn není.⁴⁷⁰ I když Émilie Du Châtelet přesvědčila publikum *gens de lettres* o svých odborných a rétorických schopnostech, poslední slovo v Akademii věd měl tak stejně nakonec Mairan. Hlas Émilie Du Châtelet nedostal v oficiálních prostorách francouzské vědy žádný prostor.

Odlišná byla situace v evropském kontextu, kde polemika našla vděčné čtenáře. Hned roku 1741 byla přeložena do němčiny – autor-kou překladu byla další významná vzdělaná žena 18. století, Louise Gottschedová.⁴⁷¹ Stojí za povšimnutí, že nejdříve se objevil německý překlad polemiky. Teprve o dva roky později následuje i německá verze výchozího textu debaty, a to na základě druhého vydání z roku 1742 (*Institutions physiques*). Pro německé prostředí byla polemika mezi Du Châtelet a Mairanem poutavá, protože v ní markýza obhajuje zájmy německého filozofa Leibnize. V předmluvě k překladu je zdůrazněn „vlastenecký“ charakter sporu: Du Châtelet je představena jako zastánkyně pravdy, jež přichází z Německa, zatímco Mairan je zaslepeným zastáncem francouzské strany.⁴⁷² Součástí překladu je i báseň věnovaná Émilii Du Châtelet, v níž je opět oslavován její přínos pro německé prostředí. V německé oblasti tak polemika našla větší ohlas než ve Francii.

IV. 3. 5. Recepce *Základů fyziky*

V předchozí kapitole věnované polemice s Mairanem jsem se věnovala pouze ohlasům na jedno z témat *Základů fyziky*. Nyní se podívejme na celkovou recepci díla v soudobé Republice vzdělanců. Reakce na první vydání *Základů fyziky* v soudobých časopisech byly příznivé. Recenze v *Journal des sçavants*⁴⁷³ měla dvě části, první vyšla v prosinci 1740 a

---

⁴⁷⁰ Cf. Walters, Robert L. La querelle des forces vives et le rôle de Mme Du Châtelet. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Op. cit., s. 210.

⁴⁷¹ Okolnostmi překladu polemiky se zabývá John R. Iverson v článku „Émilie Du Châtelet, Luise Gottsched et la Société des Aléthophiles: une traduction allemande de l'échange sur les forces vives“. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 283–299. Tento překlad Émilie Du Châtelet zmiňuje v dopise Christianu Wolffovi z roku 1741. Cf. *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 73.

⁴⁷² Du Châtelet, Émilie. *Zwo Schriften, welche von der Frau Marquise von Chatelet, geborner Baronessinn von Breuteil, und dem Herrn von Mairan, beständigem Sekretär bey der französischen Akademie des Wissenschaften, das Maaß der lebendigen Kräfte betreffend, gewechselt worden. Aus dem Französ. übersetzt von Louise Adelgunde Victoria Gottsched, geb. Kulmus*. Leipzig: Breitkopf, 1741.

⁴⁷³ *Journal des sçavants*. Paris: Chaubert, prosinec 1740 (s. 737–755) a březen 1741 (s. 135–153).

druhá v březnu 1741. V obou částech je práce hodnocena kladně a její autorka je oslavována jako skvělá myslitelka (*génie*). *Mémoires de Trévoux*⁴⁷⁴ se práci poprvé věnují v květnu 1741. Recenze ještě nereflektuje polemiku s Mairanem, ani nezmiňuje, že její autorkou je žena. Polemice se pak věnuje další samostatná recenze v *Mémoires de Trévoux* v srpnu 1741. V *Mercure de France* z června 1741 se objevila Voltairova recenze *Základů fyziky*: pod titulem *Exposition du livre des Institutions de physique, dans laquelle on examine les idées de M. De Leibnits*.⁴⁷⁵ I když je Voltaire k Leibnizově myšlení kritický, *Základů fyziky* si cení jako srozumitelného a přehledného výkladu.

Tematika *Základů fyziky* se objevila rovněž v epistolárních výměnách Émilie Du Châtelet. Dílo a polemiku s Mairanem sledoval například i Leonard Euler, jenž v korespondenci z roku 1744 podpořil stanovisko Émilie Du Châtelet.⁴⁷⁶ Lehce komický ráz měla její polemika s Crousazem. Matematik a filozof švýcarského původu Jean-Pierre Crousaz vydal v roce 1740 práci, v níž varuje před Leibnizovým myšlením. Jeho publikace vyšla téměř současně se *Základů fyziky*. Této nepříjemné shody okolností si byl nešťastný autor vědom.⁴⁷⁷ Markýza měla ze svého neobratného oponenta škodolibou radost: „*Základy* mi ještě přinesly jednoho směšného oponenta – Crousaza, ten však jen brebtá nesmysly, i když má v tisku knihu, v níž dokazuje, že leibnizismus vyvrací celou morálku. Dopis, který mi o tom napsal, by stačil, aby jej zavřeli jako šílence.“⁴⁷⁸ Hned v roce 1741 se objevují první zmínky o *Základech fyziky* i v italském a německém prostředí.⁴⁷⁹ Je zřejmé, že

---

⁴⁷⁴ *Mémoires de Trévoux*. Paris: Chaubert, květen 1741 (s. 894–927) a srpen 1741 (s. 1381–1402).

⁴⁷⁵ *Mercure de France*. T. II, červen 1741, s. 1274–1310.

⁴⁷⁶ Cf. Reichenberger, Andrea. Leibniz's Quantity of Force: A 'Heresy'? Emilie Du Châtelet's *Institutions* in the Context of the *Vis Viva* Controversy. In *Emilie Du Châtelet between Leibniz and Newton*. Op. cit., s. 168.

⁴⁷⁷ „Me voici en lice avec la Marquise de la France dont la réputation croît de jour en jour, chantée par l'Homère de notre siècle, moi en comparaison habitant obscur de nos montagnes comparables au séjour des Béotiens.“ Citováno podle Bléchet, Françoise. La marquise Du Châtelet et les institutions: l'Académie royale des sciences et la Bibliothèque du roi. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 100.

⁴⁷⁸ „Les *Institutions* m'ont encore attiré un drôle d'adversaire, c'est Crousaz, mais pour celui-là, il radote absolument, il a pourtant un livre sous presse, dans lequel il prouve que le leibnizisme renverse toute la morale. La lettre qu'il m'a écrite sur cela est à le faire renfermer.“ *Les Lettres de la Marquise Du Châtelet II*. Op. cit., s. 64.

⁴⁷⁹ *Novelle letterarie pubblicate in Firenze*. T. II, n° 3, leden 1741; *Le Perroquet, ou mélange de diverses pièces intéressantes pour l'esprit et pour le coeur*. T. II. Francfort sur le Meyn: Varrentrapp, 1741.

dílo vzbudilo ohlas ve francouzské i mezinárodní Republice vzdělanců. *Základy fyziky* vycházejí podruhé v roce 1742, a to pod mírně odlišným názvem, jenž explicitně odhaluje autorku díla: *Institutions physiques de la Madame la Marquise du Chastelet adressées a son fils. Nouvelle édition corrigée et augmentée considérablement par l'auteur*. K vydání je připojena polemika s Mairanem a v celém textu je množství drobných úprav, které přispívají k větší srozumitelnosti předložených otázek.⁴⁸⁰ Po druhém vydání práce následovaly v roce 1743 překlady do němčiny a italštiny, *Instituzioni di fisica di madama la marchesa du Chastellet indiritte a suo figliuolo* a *Der Frau Marquisinn von Du Chastelet Naturlehre an Ihren Sohn*.⁴⁸¹ Zejména ohlas v německé oblasti byl výrazný, jak ukazuje článek Frauके Bottcherové.⁴⁸² Na dílo a osobnost Émilie Du Châtelet reagoval i samotný Christian Wolff. Ještě před vydáním *Základů fyziky* byl potěšen zájmem francouzské vědkyně o Leibnizovu metafyziku, o němž mu nejspíše referoval jeho žák Samuel Koenig. V červnu 1739 píše Wolff v dopise příteli: „Ve Francii se deismus, materialismus a skepticismus rozšiřují stále více, takže tomu lze stěží věřit. Bylo by výborné, kdyby skvělá učená markýza mohla být nástrojem, který toto zlo zastaví pomocí mé filozofie.“⁴⁸³ Později však konstatuje, že se Émilie Du Châtelet nechala ovlivnit svým okolím a studium metafyziky opustila opět ve prospěch Newtonových teorií.⁴⁸⁴

I v dalších letech se objevují publikace dokládající zájem o práci Émilie Du Châtelet, na její dílo reagují mimo jiné ve svých textech i La Mettrie (1747) či Kant (1746).⁴⁸⁵ *Základy fyziky* využili po autorčině smrti rovněž

---

⁴⁸⁰ Du Châtelet, Émilie. *Institutions physiques de madame la marquise du Chastellet adressés à Mr. son fils. Nouvelle édition, corrigée et augmentée considérablement par l'auteur*. Amsterdam: Aux dépens de la Compagnie, 1742. Současné vydání *Institutions physiques*. Vorwort von Sonia Carboncini. In Wolff, Christian. *Gesammelte Werke*. Hrsg. von Jean École et al. III: *Materialien und Documente*. Hildesheim: Olms, t. XXVIII, 1988.

⁴⁸¹ *Instituzioni di fisica di madama la marchesa du Chastellet indiritte a suo figliuolo [...]*. Venezia: Giambatista Pasquali, 1743; *Der Frau Marquisinn von Du Chastelet Naturlehre an Ihren Sohn [...]*. Halle; Leipzig: Renger, 1743.

⁴⁸² Bottcher, Frauके. La réception des *Institutions de physique* en Allemagne. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 243–254.

⁴⁸³ „In Frankreich reißet der Deismus, Materialismus und Scepticismus auch gewaltig und mehr ein, als fast zu glauben stehet, und es wäre gut, wenn die vortrefflich gelehrte Marquise gleichfalls das Instrument sein könnte, wodurch diesem Übel mittelst meiner Philosophie abgeholfen würde.“ *Ibid.*, s. 245.

⁴⁸⁴ *Ibid.*, s. 248.

⁴⁸⁵ La Mettrie, Julien Offroy de. Lettre critique de M. de La Mettrie à Madame la Marquise du Chastelet. In *Histoire naturelle de l'âme [...]*. Oxford: Aux dépens de l'auteur, 1747. Kant, Immanuel. *Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte und*

editoři *Encyklopedie*. Émilie Du Châtelet není přímo jmenována jako autorka některého hesla, i když je většinou v *Encyklopedii* uvedeno, z kterých částí *Základů* použité texty pocházejí. V sedmi heslech je citováno její dílo *Základy fyziky*.⁴⁸⁶ Anonymní je pouze heslo „Hypothèse“; u hesel „Continuité“, „Espace“, „Mouvement“, „Pesanteur“, „Repos“, „Temps“ je jako autor uveden Jean-Henry-Samuel Formey (1711–1797). Formey byl propagátorem Leibnizova a Wolffova myšlení a sepsal mimo jiné popularizační text *La Belle Wolffienne* (1741–1753), šesti-dílnou francouzsky psanou práci, v níž se snaží Wolffovu metafyziku vysvětlit ženám.

Byl přístup Émilie Du Châtelet v *Základech fyziky* jedinečný, nebo nalezneme v soudobém myšlení obdobné snahy o propojení Newtonovy a Leibnizovy teorie? Leibnizovou matematikou se při studiu Newtona zabývali již dříve jiní myslitelé, například samotný Wolff, Johann Bernoulli či 'sGravensande.⁴⁸⁷ Z korespondence je zřejmé, že v roce 1739 měla Du Châtelet k dispozici 'sGravensandův text z roku 1720, který byl úvodem do Newtonovy filozofie a současně obhajobou Leibnizova pojetí *forces vives*.⁴⁸⁸ Podle některých odborníků tak bylo přínosem Émilie Du Châtelet doplnění Leibnizových teoretických úvah odkazy na konkrétní výsledky soudobých experimentů.⁴⁸⁹ Na zásadní roli Du Châtelet v debatě mezi zastánci Leibnize a Newtona trvá ve své studii i Ruth Hagen-gruberová, podle níž není pozice Émilie Du Châtelet výsledkem jen jejího studia Leibnizovy filozofie. Kritický přístup Émilie se projevoval již v době společné četby Locka na panství v Cirey, kdy se její názor od Voltairova odlišoval.⁴⁹⁰ Du Châtelet se nepřiklonila k odmítnutí vrozených

---

Beurtheilung der Beweise derer sich Herr von Leibnitz und andere Mechaniker in dieser Streitsache bedienet haben[...]. Königsberg: Martin Eberhard Dorn, 1746. Pro stručný přehled recepcce cf. Kölving, Ulla. Bibliographie chronologique d'Émilie Du Châtelet. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 342–385.

⁴⁸⁶ V hesle „Feu“ je citována její práce o ohni a v „Newtonianisme“ její překlad a komentář Newtona. Cf. *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. T. IV–VI, VIII, X–XII, XIV–XVI. 1754–1756, 1765.

⁴⁸⁷ Anne-Lise Reyová uvádí další předchůdce, kteří se snažili propojit zachování *forces vives* a Newtonovu metodologii. Cf. Rey, Anne-Lise. La figure du leibnizianisme dans les *Institutions de physique*. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Op. cit., s. 234.

⁴⁸⁸ Ibid., s. 237.

⁴⁸⁹ Cf. Hutton, Sarah. Emilie du Châtelet's *Institutions de physique* as a Document in the History of French Newtonianism. *Studies in history and philosophy of science*. 35 A, n° 3, 2004, s. 529.

⁴⁹⁰ „The analysis of the early commentary on Mandeville shows us that Du Châtelet had received John Locke's philosophy critically at quite an early stage.

idejí tak jako Locke a Voltaire a hledala způsob, jak propojit racionalistický a empirický výklad světa. Právě syntéza různých teorií, podaná ve formě konzistentní a systematické filozofie byla originálním výsledkem práce Émilie Du Châtelet.

I když bylo současníky její dílo vysoce hodnoceno, na konci 18. století a zejména v průběhu 19. století pozvolna přestalo být předmětem zájmu. Hlavním důvodem byl přesun výzkumů z metafyzické oblasti do experimentální a vymezení vědeckých disciplín.⁴⁹¹ Z této perspektivy bylo syntetizující (a dnes bychom řekli „interdisciplinární“) dílo Émilie Du Châtelet nevyhovující. Teprve až na konci 20. století a zejména v posledním desetiletí je dílo *Základy fyziky* opět řazeno mezi významné texty v dějinách vědy a filozofie, vychází kritická edice francouzského překladu a komentáře Newtonových *Principií* a nové interpretace *Rozpravy o štěstí*. Dílo Émilie Du Châtelet se vrátilo do Republiky vzdělců.

This also suggests that she was never completely in accordance with Voltaire's philosophy from the beginning of their friendship.“ Cf. Hagengruber, Ruth. *Émilie Du Châtelet between Leibniz and Newton. The Transformation of Metaphysics*. In *Émilie Du Châtelet between Leibniz and Newton*. Op. cit., s. 10.

⁴⁹¹ Cf. Zinsser, Judith P. *Émilie Du Châtelet. Daring Genius of the Enlightenment*. Op. cit., s. 284–285: „As the science of the nineteenth century turned away from the metaphysical to the experimental, it became impossible to see the significance of her *Institutions*, despite its contemporary translation into Italian and German and wide dissemination throughout the Republic of Letters.“

Závěr

Émilie Du Châtelet byla výjimečnou ženou, které se podařilo prosadit v soudobé Republice vzdělců. V jejím snažení jí byl nápomocný aristokratický původ a společenské konexe, rovněž měla štěstí na inspirativní a tolerantní partnery – jak markýz Du Châtelet, tak Voltaire ji vždy ve vzdělávání a publikační činnosti podporovali. Její cesty k prosazení ve vědě a filozofii, jimiž čtenáře provedla tato práce, tak byly pro většinu tehdejších žen nedostupné. Přesto lze na jejím životě a díle ilustrovat, jak francouzské prostředí první poloviny 18. století obecně přistupovalo ke vzdělání žen a charakterizovalo jejich intelektuální schopnosti.

V první části práce (*Republika vzdělců a femmes de lettres*) jsem vymezila základní kategorie, s nimiž pracovalo soudobé prostředí vzdělců. Pojmy „vzdělanci“ (*gens de lettres*), „filozofové“ (*philosophes*) a „vědci“ (*savants*) je nutné chápat v dobovém kontextu a uvědomit si jejich proměnlivost v průběhu 18. století. Dílo Émilie Du Châtelet vzniká v období, kdy věda a filozofie nejsou jasně odděleny – metafyzika a fyzika jsou chápány společně jako součást přírodní filozofie („natural philosophy“). Ačkoliv je Du Châtelet současnicí nejznámějších představitelů francouzského osvícenství, její práce vznikaly v době, jež teprve předcházela rozšíření osvícenského projektu spojeného s vydáním *Encyklopedie*. Když byla současníky řazena mezi „filozofy“, jednalo se tak o zdůraznění její příslušnosti k tradiční mezinárodní síti Republiky vzdělců, a ne k nově se formující skupině osvícenských *philosophes*.

V úvodní části byla rovněž stručně představena diskuze věnovaná ženám na půdě Francie, jež navazovala na evropskou „querelle des femmes“. Ve francouzském prostředí se vlivem salónní kultury ženy výrazně zapojily do intelektuálního života již v polovině 17. století. Ačkoliv byly projevy preciozního hnutí předmětem výsměchu a parodií, přesto vedla aktivita osobností, jako byla Mademoiselle de Scudéry, k ustanovení žen jako arbitřů správného vyjadřování a společenské konverzace. Současně bylo významným impulzem karteziánské dualistické pojetí, které vedlo k přehodnocení tradičního pohledu na ženy, jejich schopnosti a temperament. Kromě supervize správného vyjadřování se ženy aktivně zajímaly i o vědecké disciplíny, i když většina prestižních institucí

výzkumu (především Akademie věd), přijímala do svých řad jen muže. Po obecném představení Republiky vzdělanců a vzdělaných žen ve Francii následovala hlavní část práce věnovaná Émilii Du Châtelet. První pohled na její život a dílo poskytlo studium dobových ohlasů (*Soudobá recepcie osobnosti Émilie Du Châtelet*). Z reakcí jejích současníků je zřejmé, že Émilie Du Châtelet se vymykala soudobým charakteristikám žen a jejich charakteru. Sama Émilie často hovoří o svém „mužském“ temperamentu a chápe jej jako vysvětlení svých (pro tehdejší ženy) neobvyklých zájmů. Její talent a intelektuální schopnosti byly současníky uznávány, hovořili o ní ovšem především jako o výjimce, jež se nebude opakovat. Tato vyjádření ovšem chápeme spíše jako výraz obdivu ke geniální vědkyni, než jako upírání intelektuálních schopností jiným ženám. Émilie Du Châtelet si získala respekt evropských vzdělanců, v mondénní francouzské společnosti ovšem byla často terčem pomluv a výsměchu pro své nezvyklé intelektuální ambice a bouřlivý osobní život.

V kapitole *Cesty k prosazení v Republice vzdělanců* jsem popsala konkrétní způsoby, jimiž se Émilie Du Châtelet snažila prosadit. I když se systematicky nezabývala genderovým znevýhodněním vzdělaných žen, svá stanoviska k těmto otázkám formulovala v korespondenci i v některých svých textech. V úvodu k překladu Mandevillovy práce *Fable of the bees* se jeví jako progresivní kritička nerovného postavení žen a mužů. V jejím díle můžeme však nalézt i paradoxní stanoviska spjatá s jejím postavením ženy-vědkyně. Například současně odmítá i vítá „ozdobnou“ ženskou roli, kterou jí ve vědě připisují ostatní; propaguje kvalitní vzdělání žen, a přesto v případě vlastní dcery volí tradiční vzdělání v klášteře. Podobně v korespondenci se vzdělanci volí nejdříve submisivní strategii, i když se postupně vymaňuje z role pasivní žačky až k rovnocenné partnerce v diskuzi. Názory Émilie Du Châtelet na genderové otázky i její reflexe vlastního postavení nebyly z dnešního hlediska konzistentní, přesto je třeba ocenit, že patřila k nemnoha ženám, které se k tomuto tématu v 18. století otevřeně vyjádřily.

V poslední části spisu (*Přínos Émilie Du Châtelet vědě a vědecké popularizaci*) jsem popsala popularizační práce Émilie Du Châtelet a jejich souvislosti s autorčinými dalšími texty. Podle Émilie Du Châtelet spočívala její role ve vědě a filozofii ve vysvětlení a popisu „budovy fyziky“. Přes překlady a didaktické projekty se dostala k originálním vlastním syntézám fyzikálních a filozofických teorií. Nejvýznamnější práce Émilie

Du Châtelet, *Základy fyziky*, vzbudily zájem především jasným výkladem Leibnize i Newtona. Pedagogické zaměření textu – explicitně věnovaného výuce syna – bylo chápáno jako vhodné ospravedlnění publikace, kterou vědeckému prostředí předkládá žena. Syntetizující postup, který byl zpočátku dán jejími omezenými možnostmi, se postupně stal její devízou, s níž získala respekt soudobých vzdělavců.

Jak ukázal přehled recepce díla Émilie Du Châtelet, současníci si cenili jejího elegantního a zároveň jasného stylu. Elegantní styl byl spojován s ženami – jednalo o psaní, jež působilo lehce a hravě, podobně jako konverzace na zámku v Cirey. Ovšem tento atribut elegance nesmíme zaměnit s galantním stylem, který byl ornamentální, metaforický a založený na dynamice vztahu mužů a žen. Ačkoliv Du Châtelet galantní styl občas používala ve své korespondenci, ve svých odborných textech se tomuto stylu záměrně vyhýbala. Vzhledem k tomu, že právě rétorické a argumentační schopnosti autorky byly předmětem největšího zájmu v rámci Republiky vzdělavců, byla jedna kapitola práce věnovaná analýze její (dnes bychom řekli medializované) polemiky s Mairanem. Stylistická analýza textů Émilie Du Châtelet a jejich argumentační strategie se jeví jako vhodné pokračování předložené habilitační práce a užitečný příspěvek ke studiím věnovaným jejímu dílu. Je třeba dodat, že svou dramaturgií tato práce vedla k opomenutí dalších dvou oblastí výzkumu Émilie Du Châtelet – kritice Bible a textům věnovaným gramatice, jež byly zmíněny pouze v životopisném úvodu. I tyto rukopisy si zaslouží důkladnou analýzu, jsou jim ostatně již věnovány některé současné odborné publikace uvedené v bibliografii. Předkládaný spis se zaměřuje na oblasti vědeckého výzkumu a popularizaci vědy, proto zmiňuje dané oblasti jen okrajově.

Émilie Du Châtelet žila a pracovala v době, kdy se teprve formovaly základy moderní vědy a vědeckých institucí. Část francouzské experimentální vědy se rozvíjela mimo tradiční formální instituce, proto bylo možné nalézt cesty k prosazení mezi soudobými vzdělavci. Du Châtelet využila rovněž krátkého období, kdy karteziánské pojetí žen jako racionálních bytostí krátkodobě umožnilo teoretické podložení úvah o rovnoprávnosti žen a podnítilo intenzivní zapojení žen do diskuzí v rámci Republiky vzdělavců. Poté, co se ve druhé polovině 18. století vědecké bádání přesunulo výhradně na území institucí, bylo pro ženy mnohem obtížnější proniknout do akademické sítě. Vědci a vzdělavci obecně byli

nadále spojování s curriculumem, jež vyžaduje formální vzdělání a členství v učených společnostech. Tyto podmínky ženy ve Francii splnit nemohly a cesty k vědě a výzkumu se jim na dlouhou dobu uzavřely.

Na závěr je vhodné položit si otázku, proč mohou být osudy jedné vzdělané ženy 18. století poutavé i pro současné čtenáře? Ukazuje se, že (nejen) v českém prostředí panuje stále malé povědomí o významných ženách minulosti, jejich díle a vlivu. Čtenáři tak mohou být překvapeni, že mnohé z těchto žen byly autorkami význačných textů, které byly později vyřazeny z kánonu dějin vědy a filozofie a postupně se vytratily z kulturního povědomí. Diskuze o intelektuálních schopnostech žen 18. století navíc obsahují témata, jež se jeví nečekaně blízká některým současným debatám o genderových nerovnostech. Émilie Du Châtelet, která se ve své době nekompromisně prosadila v disciplínách, jež jsou bohužel i dnes spíše výsadou mužů, tak může být vzorem a inspirací také dnešním vzdělaným ženám.

Summary

The present monograph deals with the life and work of the 18th-century French philosopher and scientist Émilie Du Châtelet (1706-1749), focusing on her strategies to become a respected *femme de lettres*. Even though Du Châtelet profited from her privileged position as a member of high French aristocracy, her path to academic recognition illustrates the general attitude of 18th-century French public towards the education of women and evaluation of their intellectual capacities.

The first part of the text (*Republic of Letters and femmes de lettres*) is devoted to the definition of basic categories related to the 18th-century community of learned men. The notions of “learned men” (*gens de lettres*), “philosophers” (*philosophes*) and “scientists” (*savants*) must be studied in their cultural context and with respect to their variability during the 18th century. The work of Émilie Du Châtelet belongs to the historical period when science and philosophy were not yet clearly separated; metaphysics and physics are both understood as parts of “natural philosophy”. Although Du Châtelet is a contemporary of the most famous representatives of French Enlightenment, she formulated her ideas in the period that preceded the diffusion of the Enlightenment project related to the publication of *Encyclopédie*. In the 18th century, Émilie Du Châtelet was not identified with the newly formed group of “philosophes”, but with the traditional international network of the Republic of Letters.

In the first part, general discussion on women in the 18th-century France is as well presented, in relation with traditional European “querelle des femmes”. In France, women got involved in intellectual life already in the first half of the 17th century, under the influence of the culture of salons. In spite of the parodies of the *précieuses*, the activities of personalities like Mademoiselle de Scudéry established women as arbiters of eloquence and art of conversation. At the same time, the Cartesian dualism was another important impulse that led to the reevaluation of the traditional view of women, their abilities and temperament. Women became more active in scientific disciplines, although most institutions of research (above all the academies of science) accepted as members only men.

After the introduction to the Republic of Letters and position of learned

women in France, the main part of the monograph describes the case of Émilie Du Châtelet. The first perspective on her life and work is furnished by the study of contemporary reactions (*Contemporary reception of the personality of Émilie Du Châtelet*) that show the extraordinary character of Émilie Du Châtelet and her interests. Du Châtelet herself depicted her “masculine” temperament and proposed it as an explication of her intellectual activities. Her talents and abilities were respected by the contemporaries; they characterized her mostly as an extraordinary phenomenon that will never occur again. The description, however, should not be understood as a denial of intellectual capacities of other women; it is rather an expression of admiration for her genius. Émilie Du Châtelet earned the respect of European learned men; in the mondaine French society, however, she was often the target of gossips and ridicule because of her unusual intellectual ambitions and turbulent personal life.

The chapter called *The paths to recognition in the Republic of letters* studies the concrete strategies of Émilie Du Châtelet to gain recognition in intellectual community. Although she was not systematically interested in gender based discrimination of learned women, she formulated her views of these issues in her correspondence and in some of her texts. In the introduction to the French translation of Mandeville's *Fable of the Bees*, she appears as a progressive critic of the uneven position of women and men. Or, in her life and work, it is possible to find paradoxical attitudes towards her position as a women-scientist. For example, she both refused and accepted the “ornamental” feminine role in science attributed to her by others; she promoted good education of women, but chose traditional education in convent for her own daughter. The opinions of Émilie Du Châtelet on gender topics and her reflection of her own situation are not consistent from the modern point of view; however, she should be acknowledged as one of the few women in the 18th century that expressed themselves openly on the theme.

The last part of the monograph (*Contribution of Émilie Du Châtelet to science and its popularization*) is devoted to the scientific works of Émilie Du Châtelet. According to the author, her role in science and philosophy consisted in the explanation and description of the “building of physics”. Starting with translation and didactic projects, she moved to original own syntheses of physical and philosophical theories. Her main work, *Foundations of Physics*, was praised by the contemporaries because of her

clear explication of Leibniz and Newton. The synthetic approach determined initially by her limited possibilities became a merit and formed her contribution in the community of learned men.

The study of the reception of Émilie Du Châtelet's works shows that contemporaries evaluated her elegant and clear style. The elegant style was connected to women and served to describe writing that seems comprehensible and flowing at the same time. The attribute of elegance should not be confused with the gallant style, which was ornamental and metaphorical, based on the dynamics of the relations between men and women. Though Du Châtelet used the gallant style in her correspondence, in her scientific texts she intentionally avoided it. Since the rhetoric and argumentative abilities of Émilie Du Châtelet was object of the greatest interest in contemporary Republic of Letters, one chapter of the monograph is devoted to the analysis of her well-known polemics with Mairan.

Émilie Du Châtelet lived and worked in the historical period when the basis of modern science and scientific institutions were just formed. At that time, part of the French experimental science was still developed outside of traditional academic institutions. Moreover, Du Châtelet profited also from the short period when Cartesian conception of women as rational beings provided a theoretical support for the equality of women and initiated an intensive involvement of women in scientific discussions. In the second half of the 18th century, the scientific research moved exclusively to the academic institutions and entering the academic network became more difficult for women. Further on, scientists and learned men were related to the curriculum that required formal education and membership in learned societies. These conditions could not be fulfilled by women in France and the paths to science and research closed down to them and remained shut for a long time.

Bibliografie

Émilie Du Châtelet (primární literatura)

Du Châtelet, Émilie. Lettre sur les „Éléments de la Philosophie de Newton“. *Journal des sçavans*. Paris, 1738, s. 534–541.

Du Châtelet, Émilie. *Dissertation sur la nature et la propagation du feu*. In *Recueil des pièces qui ont remporté le prix de l'Académie royale des Sciences en 1738*. Ed. Académie royale des Sciences. Paris: Imprimerie royale, 1739, s. 85–168.

Du Châtelet, Émilie. *Institutions de physique*. Paris: Prault, 1740.

Du Châtelet, Émilie. *Réponse de madame la marquise Du Chastellet à la lettre que M. de Mairan... lui a écrite le 18 février 1741 sur la question des force vives*. Bruxelles: Foppens, 1741.

Du Châtelet, Émilie. *Zwo Schriften, welche von der Frau Marquise von Chatelet, geborner Baronessinn von Breuteil, und dem Herrn von Mairan, beständigem Sekretär bey der französischen Akademie des Wissenschaften, das Maaß der lebendigen Kräfte betreffend, gewechselt worden. Aus dem Französ. übersetzt von Louise Adelgunde Victoria Gottsched, geb. Kulmus*. Leipzig: Breitkopf, 1741.

Du Châtelet, Émilie. *Institutions physiques de madame la marquise du Chastellet adressés à Mr. son fils. Nouvelle édition, corrigée et augmentée considérablement par l'auteur*. Amsterdam: Aux dépens de la Compagnie, 1742.

Du Châtelet, Émilie. *Instituzioni di fisica di madama la marchesa du Chastellet indiritte a suo figliuolo [...]*. Venezia: Giambatista Pasquali, 1743.

Du Châtelet, Émilie. *Der Frau Marquisinn von Du Chastelet Naturlehre an Ihren Sohn [...]*. Halle; Leipzig: Renger, 1743.

Du Châtelet, Émilie. *Dissertation sur la nature et la propagation du feu*. Paris: Prault Fils, 1744.

Du Châtelet, Émilie a Newton, Isaac. *Principes mathématiques de la philosophie naturelle: par feu Madame la marquise Du Chastellet*. Paris: Desaint & Saillant, 2 vols, 1756.

Du Châtelet, Émilie a Newton, Isaac. *Principes mathématiques de la philosophie naturelle: par feu Madame la marquise Du Chastellet*. Paris: Desaint & Saillant, 2 vols, 1759.

Du Châtelet, Émilie. *Idées sur le bonheur*. In *Journal étranger de littérature, des spectacles et de politique*. Ed. G. Bigg and P. Elmsly. London, 1777, s. 61–73.

Du Châtelet, Émilie. *Discours sur le bonheur par feu Mme Du Châtelet*. In *Huitième recueil philosophique et littéraire de la Société typographique de Bouillon*. Bouillon: Aux dépens de la Société typographique, 1779, s. 1–36.

Lettres inédites de madame la marquise Du Chastelet à M. le comte d'Argental. Paris, 1806.

Lettres de la marquise Du Châtelet. Réunies pour la première fois par E. Asse. Paris, 1878.

Du Châtelet, Émilie. *Examen de la Genèse*. In Wade, Ira O. *Voltaire and Madame du Châtelet: an Essay on the Intellectual Activity at Cirey*. Princeton: Princeton University Press, 1941.

Du Châtelet, Émilie. *De la liberté. Grammaire Raisonnée: Chap. 6–8. L'Essai sur l'optique: Chapitre IV. Mme. du Châtelet's Translation of the Fable of the Bees*. In Wade, Ira O. *Studies on Voltaire. With Some Unpublished Papers of Mme du Châtelet*. Princeton: Princeton University Press, 1947.

Les Lettres de la Marquise Du Châtelet I, II. Publiées par Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1958.

Du Châtelet, Émilie. *Institutions physiques*. Vorwort von Sonia Carboncini. In Wolff, Christian. *Gesammelte Werke*. Hrsg. von Jean École et al. III: *Materialien und Documente*. Hildesheim: Olms, t. XXVIII, 1988.

Du Châtelet, Émilie. *Lettres d'amour au marquis de Saint-Lambert*. Textes présentés par Anne Soprani. Paris: Paris-Méditerranée, 1997.

Du Châtelet, Émilie. *Selected Philosophical and Scientific Writings*. Edited by Judith P. Zinsser. Translated by Isabelle Bour and Judith P. Zinsser. Chicago / London: University of Chicago Press, 2009.

Du Châtelet, Émilie. *Examens de la Bible*. Édités et annotés par Bertram Eugene Schwarzbach. Paris: Éditions Honoré Champion, 2011.

Du Châtelet, Émilie. *Les Institutions de physique*. Texte présenté et annoté par Gérard Chazal. Paris: Société française d'étude du dix-huitième siècle, 2013.

Du Châtelet, Émilie a Newton, Isaac. *Principes mathématiques de la philosophie naturelle. La traduction française des Philosophiae naturalis principia mathematica*. Édition critique du manuscrit par Michel Toulmonde. Paris: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2015.

Du Châtelet, Émilie. *Rozprava o štěstí*. Praha: Dybbuk, 2016. Přel. D. Pichová.

Émilie Du Châtelet (sekundární literatura do roku 1800)

Brucker, Johann Jakob. *Bilder-sal heutiges Tages lebender, und durch Gelahrheit berühmter Schrift-Steller [...]*. Augspurg: Joh. Jakob Haid, 1745.

Dortous de Mairan, Jean-Jacques. *Lettre à Mme la marquise Du Chastellet sur la question des forces vives /en réponse/*. Paris: Académie Royale des Sciences, 1741.

Du Deffand, Marie de Vichy-Chamrond. Portrait de feu Mme la marquise Du Châtelet, par Mme la marquise Du Deffand. Inseré dans la livraison de mars 1777 de la *Correspondance littéraire*. Ed. Jacob Heinrich Meister, 1777.

Du Deffand, Marie de Vichy-Chamrond. Portrait de feu Mme la marquise Du Châtelet, par Mme la marquise Du Deffand. *Journal des arts, des sciences et de la littérature*, n° 128, t. VIII, 20. janvier 1812, s. 91–92.

Ehrman, Esther. *Mme Du Châtelet*. Oxford: Berg, 1986.

Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. Neufchastel: Samuel Faulche, t. IV–VI, VIII, X–XII, XIV–XVI. 1754–1756,

1765. („Continuité“, „Espace“, „Feu“, „Hypothèse“, „Mouvement“, „Newtonianisme“, „Pesanteur“, „Repos“, „Temps“.)

Galerie française, ou Portraits des hommes et des femmes célèbres qui ont paru en France [...]. Paris: Hérisant le Fils, t. I, 1771.

Journal des sçavants. Paris: Chaubert, prosinec 1740 (s. 737–755) a březen 1741 (s. 135–153).

Kant, Immanuel. *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*. Leipzig, 1940.

Kant, Immanuel. *Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte und Beurtheilung der Beweise derer sich Herr von Leibnitz und andere Mechaniker in dieser Streitsache bedienet haben [...]*. Königsberg: Martin Eberhard Dorn, 1746.

La Mettrie, Julien Offroy de. Lettre critique de M. de La Mettrie à Madame la Marquise du Chattelet. In *Histoire naturelle de l'âme [...]*. Oxford: Aux dépens de l'auteur, 1747.

La Porte, Joseph de, Lacroix, Jean-François de. *Histoire littéraire des femmes françaises*. Paris: Lacombe, t. IV, 1769.

Longschamp, Sébastien. *Mémoires sur Voltaire et sur ses ouvrages*. Publié par L.-P. Decroix et A. Beuchot. 2 vols. Paris: Aimé André, 1826.

Mémoires de Trévoux. Paris: Chaubert, květen 1741 (s. 894–927) a srpen 1741 (s. 1381–1402).

Mercure de France. T. II, červen 1741, s. 1274–1310.

Novelle letterarie pubblicate in Firenze. T. II, n° 3, leden 1741.

Oeuvres posthumes de Frédéric II, roi de Prusse. Berlin: Voss et fils, t. X et XII, 1788.

Le Perroquet, ou mélange de diverses pièces intéressantes pour l'esprit et pour le coeur. T. II. Francfort sur le Meyn: Varrentrapp, 1741.

Ternisien d'Haudricourt, F. *Femmes célèbres de toutes les nations avec leurs portraits [...]*. Paris: Ternisien d'Haudricourt, 1788.

Voltaire. *Oeuvres de Voltaire*. Ed. Louis Moland, Paris: Garnier, t. I, 1883.

Voltaire. *Oeuvres complètes de Voltaire. Recueil des lettres*. Kehl: La Société littéraire-typographique, 1784.

Voltaire. *Correspondence and Related Documents II*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 86. Ed. Theodore Besterman: Genève: Institut et Musée Voltaire, 1969.

Voltaire. *Correspondence and Related Documents III*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 87. Ed. Theodore Besterman: Genève: Institut et Musée Voltaire, 1969.

Voltaire. *Correspondence and Related Documents IV*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 88. Ed. Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1969.

Voltaire. *Correspondence and Related Documents V*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 89. Ed. Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1969.

Voltaire. *Correspondence and Related Documents VII*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 91. Ed. Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1970.

Voltaire. *Correspondence and Related Documents VIII*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 92. Ed. Theodore Besterman. Genève: Institut et Musée Voltaire, 1970.

Voltaire. *Oeuvres complètes de Voltaire* 14. Ed. W. H. Barber a Ulla Kölving. Oxford: Voltaire Foundation, 1989.

Voltaire. *Éléments de la philosophie de Newton*. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 15. Ed. W. H. Barber a Ulla Kölving. Oxford: Voltaire Foundation, 1992.

Voltaire. *Le Siècle du Louis XIV*. Paris: LGF, 2005.

Voltaire. Éloge historique de Madame la marquise Du Châtelet. In *Oeuvres complètes de Voltaire* 32A. Ed. Nicholas Cronk. Oxford: Voltaire Foundation, 2006.

Émilie Du Châtelet (sekundární literatura od roku 1800)

Allen, Lydie D. *Physics, Frivolity, and 'Madame Pompon-Newton': The Historical Reception of the Marquise Du Châtelet from 1750–1996*. University of Cincinnati, 1998.

Badinter, Élisabeth. *Émilie, Émilie: l'ambition féminine au XVIIIe siècle*. Paris: Flammarion, 1983.

Badinter, Élisabeth. *Mme Du Châtelet, Mme d'Épinay ou l'Ambition féminine au XVIIIe siècle*. Paris: Flammarion, 2006.

Badinter, Élisabeth. Portrait de Mme Du Châtelet. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008.

Bachelard, Gaston. *Psychoanalýza ohně*. Praha: Mladá fronta, 1994. Přel. J. Hamzová.

Bessire, François. Mme Du Châtelet épistolière. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 25–35.

Bléchet, Françoise. La marquise Du Châtelet et les institutions: l'Académie royale des sciences et la Bibliothèque du roi. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 99–109.

Bonnel, Roland. La correspondance scientifique de la marquise Du Châtelet: la 'lettre-laboratoire'. In *Femmes en toutes lettres. Les épistoliers du XVIIIe siècle*. Ed. Marie-France Silver et Marie-Laure Girou Swiderski. *SVEC 04*, 2000, s. 79–85.

Böttcher, Frauke. La réception des *Institutions de physique* en Allemagne. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 243–254.

Brázda, Radim, Jastrzemska, Zdeňka a Bělohrad, Radim. *Kalendárium filozofů a vědců*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

Brown, Andrew a Kölving, Ulla. À la recherche des livres d'Émilie Du Châtelet. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 111–120.

Candaux, Jean-Daniel. La vie à Cirey et la mort à Lunéville de Mme Du Châtelet: deux reportages du *Journal helvétique* de Neuchâtel. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 85–91.

Colet, Louise. Mme Du Châtelet. Lettres inédites au maréchal de Richelieu et à Saint-Lambert. *La Revue des Deux Mondes*. t. XI, septembre 1845, s. 1011–1053.

Detlefsen, Karen. Émilie du Châtelet. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2014 Edition). Ed. Edward N. Zalta. Citováno 16. srpna 2016. Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/emilie-du-chatelet>

Didier, Béatrice. La correspondance, un journal intime? In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 53–60.

Douay-Soublin, Françoise. Nouvel examen de la Grammaire raisonnée de Mme Du Châtelet. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 173–196.

Emch-Dériaz, Antoinette a Emch, Gérard G. On Newton's French Translator: How Faithful was Mme Du Châtelet? In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Ed. Judith P. Zinsser and Julie C. Hayes, *SVEC 01*, Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 226–251.

Émilie Du Châtelet between Leibniz and Newton. Ed. Ruth Hagengruber. New York: Springer, 2011.

Gardiner, Linda. Mme Du Châtelet traductrice. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle.

Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 167–172.

Gauvin, Jean-François. Le cabinet de physique du château de Cirey et la philosophie naturelle de Mme Du Châtelet et de Voltaire. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Ed. Judith P. Zinsser and Julie C. Hayes, *SVEC 01*, Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 165–202.

Gireau-Geneaux, Annie. Mme Du Châtelet entre Leibniz et Newton: matière, force et substance. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Présenté par François de Gandt. *SVEC 11*, Oxford: Voltaire Foundation, 2001, s. 173–186.

Goncourt, Edmond a Jules de. *La femme au dix-huitième siècle*. Paris: Firmin Didot, 1862.

Hagengruber, Ruth (ed.). *Émilie Du Châtelet between Leibniz and Newton*. New York: Springer, 2011.

Hagengruber, Ruth. *Émilie Du Châtelet between Leibniz and Newton. The Transformation of Metaphysics*. In *Émilie Du Châtelet between Leibniz and Newton*. Ed. Ruth Hagengruber. New York: Springer, 2011, s. 1–59.

Hamel, Frank. *An Eighteenth-Century Marquise: a Study of Émilie Du Châtelet and her Times*. London: Stanley Paul and Company, 1910.

Hutton, Sarah. *Émilie du Châtelet's Institutions de physique as a document in the history of French Newtonianism*. *Cambridge Studies in the History and Philosophy of Science* 35. Ed. Scott Mandelbrote, 2004, s. 515–531.

Inguenaud, Marie-Thérèse. La Grosse et le Monstre: histoire d'une haine. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Ed. Judith P. Zinsser and Julie C. Hayes, *SVEC 01*, Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 65–90.

Iverson, John R. A Female Member of the Republic of Letters: Du Châtelet's Portrait in the *Bilder-Sal [...] berühmter Schriftsteller*. In *Émilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Ed. Judith P. Zinsser and Julie C. Hayes, *SVEC 01*, Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 35–51.

Iverson, John R. Émilie Du Châtelet, Luise Gottsched et la Société des Aléthophiles: une traduction allemande de l'échange sur les forces vives. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 283–299.

Jindráková, Tereza a Folta, Jaroslav. Die Rolle von Mme Du Châtelet in der Anwendung des Infinitesimalkalküls in Newtons *Principia*. In *Von den Planetentheorien zur Himmelsmechanik: die Newtonische Revolution – Peuerbach-Symposium 2004*. Herausgegeben von Franz Pichler. Linz: Trauner Verlag, 2004, s. 155–162.

Joly, Bernard. Les théories du feu de Voltaire et de Mme Du Châtelet. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Présenté par François de Gandt. *SVEC 11*, Oxford: Voltaire Foundation, 2001, s. 212–237.

Kölving, Ulla. Bibliographie chronologique d'Émilie Du Châtelet. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 341–385.

Kraus, Ivo. *Fyzika od Tháleta k Newtonovi*. Praha: Akademia, 2007.

Lecoat, Nanette. „Le génie de la sécheresse“: Mme Du Châtelet in the Eyes of her Second Empire Critics. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Ed. Judith P. Zinsser and Julie C. Hayes, *SVEC 01*, Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 292–307.

Madame Du Châtelet. La femme des Lumières. Sous la direction d'Élisabeth Badinter et Danielle Muzerelle. Paris: BNF, 2006.

Maglo, Koffi. Madame Du Châtelet, l'*Encyclopédie* et la philosophie des sciences. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 255–266.

Mason, Adrienne. Translation as Cultural Capital in the Writings of Mme Du Châtelet. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Ed. Judith P. Zinsser and Julie C. Hayes, *SVEC 01*, Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 124–141.

Mazzotti, Massimo. Mme Du Châtelet académicienne de Bologne. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 121–126.

Moriarty, Paul Veatch. The Principle of Sufficient Reason in Du Châtelet's *Institutions*. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Ed. Judith P. Zinsser and Julie C. Hayes, *SVEC 01*, Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 203–225.

Maurel, André. *La Marquise Du Châtelet, amie de Voltaire*. Paris: Hachette, 1930.

Passeron, Irène. Muse où élève? Sur les lettres de Clairaut à Mme Du Châtelet. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Présenté par François de Gandt. *SVEC 11*, Oxford: Voltaire Foundation, 2001, s. 187–197.

Pomeau, René. Voltaire et Mme Du Châtelet à Cirey: amour et travail. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Présenté par François de Gandt. *SVEC 11*, Oxford: Voltaire Foundation, 2001, s. 7–15.

Redien-Collot, Renaud. Émilie Du Châtelet et les femmes: entre l'attitude prométhéenne et la pleine assomption du statut de minoritaire. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Ed. Judith P. Zinsser and Julie C. Hayes, *SVEC 01*, Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 277–296.

Reichenberger, Andrea. Leibniz's Quantity of Force: A 'Heresy'? Emilie Du Châtelet's *Institutions* in the Context of the *Vis Viva* Controversy. In *Emilie Du Châtelet between Leibniz and Newton*. Ed. Ruth Hagengruber. New York: Springer, 2011, s. 157–172.

Rey, Anne-Lise. La figure du leibnizianisme dans les *Institutions de physique*. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 231–242.

Rodrigues, Ana. *Émilie Du Châtelet, a Bibliography*. In *Émilie Du Châtelet between Leibniz and Newton*. Ed. Ruth Hagenruber. New York: Springer, 2011, s. 207–246.

Sainte-Beuve, Charles-Augustin. Lettres de Mme de Graffigny, ou Voltaire à Cirey; Madame Du Châtelet. Suite de Voltaire à Cirey. *Causeries du lundi*. Paris: Garnier Frères, t. II, 1850, s. 208–225 a s. 266–285.

Saisselin, Rémy G. Portraiture and the Ambiguity of Being. In *Émilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Ed. Judith P. Zinsser and Julie C. Hayes, *SVEC 01*, Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 91–102.

Siess, Jürgen. Image de la philosophe et égalité des sexes dans la correspondance de Mme Du Châtelet. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 37–52.

Simonin, Charlotte. Pompon Newton versus Marie Chiffon? Émilie Du Châtelet et Françoise de Graffigny en miroir, et au miroir de l'histoire littéraire. In *Émilie Du Châtelet. Éclairages & documents nouveaux*. Ed. Ulla Kölving et Olivier Courcelle. Ferney-Voltaire: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2008, s. 61–83.

Schädlich, Hans Joachim. *Veličenstvo, chvátám*. Praha: Argo, 2014. Přel. V. Slezák.

Terrall, Mary. Émilie Du Châtelet and the Gendering of Science. *History of Science*. Volume 33, part 3, september 1995.

Terrall, Mary. Vis viva Revisited. *History of Science*. Volume 42, Part 2, Number 136, June 2004, s. 189–209.

Toulmonde, Michel. Introduction. In Newton, Isaac a Du Châtelet, Émilie. *Principes mathématiques de la philosophie naturelle. La traduction française des Philosophiae naturalis principia mathematica*. Tome I. Édition critique du manuscrit par Michel Toulmonde. Paris: Centre international d'étude du XVIIIe siècle, 2015, s. 1–52.

Vaillot, René. *Madame du Châtelet*. Paris: Albin Michel, 1978.

- Vaillot, René. Avec Madame Du Châtelet. In *Voltaire en son temps*. Tome I. Ed. René Pomeau. Paris: Fayard / Voltaire Foundation, 1995, s. 277–612.
- Wade, Ira O. *Voltaire and Madame du Châtelet: an Essay on the Intellectual Activity at Cirey*. Princeton: Princeton University Press, 1941.
- Wade, Ira O. *Studies on Voltaire. With Some Unpublished Papers of Mme du Châtelet*. Princeton: Princeton University Press, 1947.
- Walters, Robert L. La querelle des forces vives et le rôle de Mme Du Châtelet. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Présenté par François de Gandt. *SVEC 11*, Oxford: Voltaire Foundation, 2001, s. 198–211.
- Zinsser, Judith P. Translating Newton's Principia: the Marquise du Châtelet's Revisions and Additions for a French Audience. *Notes and Records of the Royal Society of London*, 55:2, 2001, s. 227–45.
- Zinsser, Judith P. Entrepreneur of the Republic of Letters: Émilie de Breteuil, marquise Du Châtelet, and Bernard Mandeville's *Fable of the Bees*. *French historical studies*, 25:4, 2002, s. 595–624.
- Zinsser, Judith P. The Many Representations of the Marquise Du Châtelet. In *Men, Women, and the Birthing of Modern Science*. Ed. Judith P. Zinsser. DeKalb: Northern Illinois University Press, 2005, s. 48–67.
- Zinsser, Judith P. *La Dame d'Esprit. A Biography of the Marquise Du Châtelet*. New York: Viking, 2006.
- Zinsser, Judith P. a Candler Hayes, Julie. The Marquise as *philosophe*. In *Emilie Du Châtelet: Rewriting Enlightenment Philosophy and Science*. Ed. Judith P. Zinsser and Julie C. Hayes, *SVEC 01*, Oxford: Voltaire Foundation, 2006, s. 24–31.
- Zinsser, Judith P. *Émilie Du Châtelet. Daring Genius of the Enlightenment*. New York: Penguin Books, 2007.

17. a 18. století (primární literatura)

Algarotti, Francesco. *Il Newtonianismo per le dame, ovvero dialoghi sopra la luce e i colori*. Napoli, 1737.

Bernoulli, Johann. *Discours sur les lois de la communication du mouvement*. Paris, 1727.

Boileau Despréaux, Nicolas. *Satires*. Texte établi et présenté par Charles-H. Boudhors. Paris: Société des belles lettres, 1934.

Clarke, Samuel. A Letter from the Rev. Dr. Samuel Clarke to Mr. Benjamin Hoadley, F.R.S., occasioned by the present Controversy among Mathematicians concerning the Proportion of Velocity and Forces in Bodies in Motion. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 35, 1727–1728, s. 381–388.

D'Alembert, Jean-le-Rond. *Traité de dynamique*. Paris: Gauthier-Villars, 1743.

Deidier, abbé. *Nouvelle réfutation de l'hypothèse des forces vives par M. l'abbé Deidier*. Paris: Charles-Antoine Jombert, 1741.

Descartes, René. *Principy filosofie: výbor doplněný dvěma Descartovými dopisy princezně Alžbětě Falcké*. Praha: Filosofia, 1998. Přel. P. Glombíček a T. Marvan.

Dictionnaire universel, contenant généralement tous les mots françois tant vieux que modernes & les termes des sciences et des arts. Tome 1. Recueilli & compilé par feu messire Antoine Furetière. Seconde édition revue, corrigée & augmentée par Monsieur Basnage de Bauval. La Haye: A. et R. Leers, 1702.

Diderot, Denis. *Setkání s filozofem*. Praha: Mladá fronta, 1984. Přel. J. Binder.

Fontenelle. *Entretiens sur la pluralité des mondes*. Paris: Flammarion, 1998.

Graffigny, Françoise de. *Lettres d'une Péruvienne*. Paris: A Peine, 1747.

Histoire de l'Académie royale des sciences pour l'année 1721. Paris, 1723, s. 81–83.

- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Brevis demonstratio erroris memorabilis Cartesii et aliorum circa legem naturalem, secundum quam volunt a Deo eandem semper quantitatem motus conservari; qua et in re mechanica abutuntur. Acta eruditorum de Leipzig*, 1686, s. 161–163.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1982, s. 161. Přel. J. Husák.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Theodicea. Pojednání o dobrotě Boha, svobodě člověka a původu zla*. Praha: Oikúmené, 2004, s. 104. Přel. K. Šprunk.
- Mandeville, Bernard de. *The Fable of the Bees*. London, 1714.
- Mémoires de l'Académie royale des sciences pour l'année 1728*. Paris, 1730.
- Molière. *Les précieuses ridicules*. In *Oeuvres complètes de Molière. I*. Paris: Flammarion, 1964.
- Molière. *Les femmes savantes*. In *Oeuvres complètes de Molière. IV*. Paris: Flammarion, 1965.
- Nollet, Jean-Antoine. *Leçons de physique expérimentale*. Paris: H.-L. Guérin et L. F. Delatour, 1743–1748.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Dopis d'Alembertovi*. Praha: KANT, 2008. Přel. Z. Bartoš.
- Scudéry, Madeleine a Georges (de). *Artamène ou Le Grand Cyrus. Extraits*. Paris: Flammarion, 2005.
- Sorel, Charles. *Les Loix de la Galanterie*. In *Nouveau recueil des pièces les plus agréables de ce temps, ensuite des jeux de l'inconnu et de la Maison des jeux*. Paris: N. De Sercy, 1644.
- Vaugelas, Claude Fabre. *Remarques sur la langue française*. Paris: Camusat et Le Petit, 1647.
- Voltaire. *Myslitel a bojovník I, II*. Praha: SNPL, 1957. Přel. J. B. Kozák a V. T. Miškovská.
- Voltaire. *Mikromegas*. In *Romány a povídky*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960. Přel. R. Souček.

17. a 18. století (sekundární literatura)

Brockliss, Laurence. Teaching Science in Europe and the Americas. In *The Cambridge History of Science. Volume 4. The Eighteen-Century Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 44–86.

Brunel, Lucien. *Les philosophes et l'Académie française au dix-huitième siècle*. Paris: Hachette, 1884, s. 15–16.

The Cambridge History of Science. Volume 4. The Eighteen-Century Science. Ed. Roy Porter. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Cerman, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012.

Correspondance de Mme de Graffigny. Ed. English Showalter et al. Oxford: Voltaire Foundation, t. I, 1985.

Correspondance de Mme de Graffigny. Ed. English Showalter et al. Oxford: Voltaire Foundation, t. VII, 2002.

Correspondance de Mme de Graffigny. Ed. English Showalter et al. Oxford: Voltaire Foundation, t. X, 2006.

Darnton, Robert. *Velký masakr koček a další epizody z francouzské kulturní historie*. Praha: Argo, 2013. Přel. M. Křížová.

DeJean, Joan. *Ancients Against Moderns: Culture Wars and the Making of a Fin de Siècle*. Chicago: Chicago University Press, 1997.

Denis, Delphine. *La muse galante. Poétique de la conversation dans l'oeuvre de Madeleine de Scudéry*. Paris: Champion, 1997.

Denis, Delphine. *Le Parnasse galant. Institution d'une catégorie littéraire au XVIIe siècle*. Paris: Champion, 2001.

Dibon, Paul. Communication in the *Respublica litteraria* of the 17th Century. *Res publica litterarum. Studies in the Classical Tradition*. Vol. I, 1978, s. 43–55.

Dufour-Maître, Myriam. *Les Précieuses. Naissance des femmes de lettres en France au XVIIe siècle*. Paris: Champion, 2008.

Gay, Peter. *The Enlightenment. The Science of Freedom*. New York; London: Norton and company, 1996.

Fumaroli, Marc. *La République des lettres*. Paris: Gallimard, 2015.

Hamou, Philippe. Algarotti vulgarisateur. In *Cirey dans la vie intellectuelle. La réception de Newton en France*. Présenté par François de Gandt. *SVEC 11*, Oxford: Voltaire Foundation, 2001, s. 73–89.

Hankins, Thomas L. Eighteenth-Century Attempts to Resolve the *Vis viva* Controversy. *Isis*, vol. 56, n° 3, 1965, s. 281–297.

A History of the University in Europe. Vol. 2: Universities in Early Modern Europe (1500–1800). Ed. Hilde de Ridder-Symoens. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Goldgar, Anne. *Impolite learning: Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680–1750*. New Haven: CT, 1995.

Goodman, Dena. *The Republic of Letters. A Cultural History of the French Enlightenment*. Ithaca; London: Cornell University Press, 1994.

Habibová, Claude. *Francouzská galantnost*. Praha: Academia, 2009. Přel. L. Arava-Novotná.

Hazard, Paul. *Crise de la conscience européenne (1680–1715)*. Paris: Boivin, 1935.

Heilbron, Johan. *Naissance de la sociologie*. Marseille: Agone, 2006. Trad. P. Dirkx.

Chartier, Roger, Compère, Marie-Madeleine a Julia, Dominique. *L'Éducation en France du XVIIe au XVIIIe siècle*. Paris: SEDES, 1976.

Iltis, Carolyn. Leibniz and the *Vis Viva* Controversy. *Isis*, vol. 62, n° 1, 1971, s. 21–35.

Inventaire Voltaire. Sous la direction de Jean M. Goulemot, André Magnan, Didier Masseau. Paris: Gallimard, 1995.

Israel, Jonathan I. *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650–1750*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Israel, Jonathan I. *Enlightenment Contested: Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670–1752*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Lever, Maurice. *Romanciers du Grand siècle*. Paris: Fayard, 1996.

Lilti, Antoine. *Le monde des salons. Sociabilité et mondanité à Paris au XVIIIe siècle*. Paris: Fayard, 2005.

Mapping the Republic of Letters. Citováno dne 16. srpna 2016. Dostupné z <http://republicofletters.stanford.edu>

Masseau, Didier. *L'invention de l'intellectuel dans l'Europe du XVIIIe siècle*. Paris: PUF, 1994.

Mauzi, Robert. *L'idée du bonheur dans la littérature et la pensée française au XVIIIe siècle*. Paris: Albin Michel, 1994.

Mazauric, Simone. *Histoire des sciences à l'époque nouvelle*. Paris: Collin, 2009.

McKenna, Anthony. Les manuscrits philosophiques clandestins de l'Age classique: bilan et perspectives des recherches. *XVIIe siècle*, n° 192, 1996, s. 523–535.

Pintard, René. *Le libertinage érudit dans la première moitié du XVIIe siècle*. Genève: Slatkine, 1983 (první vydání v roce 1942).

Les plus belles pages des Lumières. Présenté par Catherine Bouttier. Paris: Bibliomnibus, 2013.

Précis de la littérature française du XVIIe siècle. Sous la direction de Jean Mesnard. Paris: PUF, 1990.

La Querelle des Anciens et des Modernes. Précédé d'un essai de Marc Fumaroli. Paris: Gallimard, 2001.

Shank, J. B. Neither Natural Philosophy, Nor Science, Nor Literature: Gender, Writing, and the Pursuit of Nature in Fontenelle's *Entretiens sur la pluralité des mondes habités*. In *Men, Women, and the Birthing of Modern Science*. Ed. Judith P. Zinsser. DeKalb: Northern Illinois University Press, 2005, s. 86–110.

Staněk, Jan. *Diletantismus a umění života. Od Montaigne k Bourgetovi*. Brno: Host, 2014.

Terrall, Mary. *The Man Who Flattened the Earth: Maupertuis and the Sciences in the Enlightenment*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.

Viala, Alain. *La France galante*. Paris: PUF, 2008.

Wade, Ira O. *The Intellectual Origins of the French Enlightenment*. Princeton: Princeton University Press, 1971.

Dějiny žen

Abramsová, Lynn. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. Přel. E. Lajkepová.

Agrippa, Heinrich Cornelius. *De nobilitate et praecellencia foeminei sexus declamatio*. Antverpiae: M. Hillenium, 1529.

Ariès, Philippe. *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris: Plon, 1960 (upravená reedice 1973).

Aristoteles. *De generatione animalium*. 1.20.729a25–35.

Badinter, Élisabeth. *Les Passions intellectuelles. I. Désirs de gloire, 1735–1751*. Paris: Fayard 1999.

Badinter, Élisabeth. *Materská láska. Od 17. století po současnost*. Bratislava: Aspekt, 2006. Přel. L. Vychovála.

Bečvářová, Monika. „Nature's Bastards“ z Royal Society: Obhajoba přírodní filosofie v díle Margaret Cavendishové (1623–1673). *Pro-Fil*, vol. 13, n. 2, 2012, s. 42–57. Citováno dne 16. srpna 2016. Dostupné z <http://www.phil.muni.cz/journals/index.php/profil/article/view/325>

Boccaccio, Giovanni. *De mulieribus claris*. Ulm: Zainer, 1473.

Bocková, Gisela. *Ženy v evropských dějinách: od středověku do současnosti*. Praha: Lidové noviny, 2007. Přel. A. Kusák.

Bray, Bernard. Avant-propos. In *Femmes en toutes lettres. Les épistolières du XVIIIe siècle*. Ed. Marie-France Silver et Marie-Laure Girou Swiderski. *SVEC 04*, 2000, s. ix–xii.

Dalton, Susan. *Engendering the Republic of Letters. Reconnecting Public and Private Spheres in Eighteenth-Century Europe*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2003.

Davis, Natalie Zemon. *Ženy na okraji: tři životy 17. století*. Praha: Argo, 2013. Přel. Z. Fritschová.

Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie. Ed. Kateřina Čadková, Milena Lenderová a Jana Stráníková. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006.

Didier, Béatrice. *Écrire pour se trouver*. In *Femmes en toutes lettres. Les épistolières du XVIIIe siècle*. Ed. Marie-France Silver et Marie-Laure Girou Swiderski. *SVEC 04*, 2000, s. 243–248.

Ennenová, Edith. *Ženy ve středověku*. Praha: Argo, 2001. Přel. J. Karásek a P. Rychterová.

Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století. Ed. Milena Lenderová a kolektiv. Praha: Karolinum, 2002.

Feminist Interpretations of Immanuel Kant. Ed. Robin May Scott. University Park: The Pennsylvania State University Press, 1997.

Fénélon. *Traité sur l'éducation des filles*. Paris: P. Aubouin, 1687.

Goodman, Dena. *Becoming a Woman in the Age of Letters*. Ithaca: Cornell University Press, 2009.

Gournay, Marie Jars de. *Œuvres complètes*. Réalisées par J.-C. Arnould, E. Berriot-Salvadore, M.-C. Bichard-Thomine, C. Blum, A. L. Franchetti, V. Worth-Stylianou. Paris: Honoré Champion, 2002.

Harth, Erica. *Cartesian Women. Versions and Subversions of Rational Discourse in the Old Regime*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1992.

Histoire des femmes en occident. 5 volumes. Sous la direction de Georges Duby et Michelle Perrot. Paris: Plon, 1986–1992.

Hoffmann, Paul. *La femme dans la pensée des lumières*. Genève: Slatkine, 1995.

Iverson, John a Pieretti, Marie-Pascale. „Toutes personnes seront admises à concourir“: La Participation des femmes aux concours académiques. *Dix-huitième siècle*, n° 36, 2004, s. 313–332.

Kalnická, Zdeňka. *Filozofky v dějinách evropské filozofie*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2007.

Le Lay, Colette. Astronomie des dames. *Dix-huitième siècle*, n° 36, 2004.

Lenderová, Milena a Rýdl, Karel. *Radostné dětství. Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha / Litomyšl: Paseka, 2006.

Nagl-Docekal, Herta. *Feministická filozofie (výsledky, problémy, perspektivy)*. Praha: SLON, 2007. Přel. Hana Havelková.

Pekacz, Jolanta T. *Conservative Tradition in Pre-Revolutionary France. Parisian Salon Women*. New York: Peter Lang, 1999.

Pisan, Christine de. *Le Livre de la Cité des Dames*. Texte traduit et présenté par Thérèse Moreau et Éric Hicks. Paris: Stock, 2005.

Poullain de la Barre, François. *De l'égalité des deux sexes. Corpus des œuvres philosophiques en langue française*. Paris: Fayard, 1984.

Les projets de l'abbé Castel de Saint-Pierre (1658–1743). Pour le plus grand bonheur du plus grand nombre. Sous la direction de Carole Dornier et Claudine Poulouin. Caen: Presses Universitaires de Caen, 2011.

Ratajová, Jana a Storchová, Lucie. *Žádná ženská člověk není. Polarizace genderů v českojazyčné literatuře druhé poloviny 18. století*. Praha: Scriptorium, 2010.

Revisiter la „querelle des femmes“: Discours sur l'égalité/inégalité des sexes, de 1600 à 1750. Sous la direction de Danielle Haase-Dubosc et Marie-Élisabeth Henneau. Saint-Étienne: PSE, 2013.

Scott, Joan W. *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press, 1988.

Shorter, Edward. *The Making of Modern Family*. London: Collins, 1976.

Schiebinger, Londa. *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*. Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press, 1991.

Schiebinger, Londa. *Nature's Body. Gender in the Making of Modern Science*. Rutgers, 2004.

Soprani, Anne. Madame Du Deffand. In *Inventaire Voltaire*. Sous la direction de Jean M. Goulemot, André Magnan, Didier Masseau. Paris: Gallimard, 1995.

Storchová, Lucie a Ratajová, Jana. Gender a bádání o raném novověku. In Šedivá Koldinská, Marie, Cerman, Ivo a kol. *Základní problémy studia raného novověku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 583–614.

Tinková, Daniela. „Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století. In *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. Ed. Kateřina Čadková, Milena Lenderová a Jana Stráníková. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 19–32.

Tinková, Daniela. *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010.

Une histoire des femmes est-elle possible? Sous la direction de Michelle Perrot. Paris: Rivages, 1984.

Voltaire. *L'éducation des filles*. In *Oeuvres complètes de Voltaire*. Paris: Armand-Aubrée, 1829.

Wiesner-Hanks, Merry E. *Women and Gender in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Obrazová příloha